

2026/3

XXXV. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és az ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont –
MTA Kiváló Kutatóhely referált folyóirata

© ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont,
MTA Kiváló Kutatóhely, 2026
© A folyóiratban publikáló szerzők, 2026

Kiadja az ELTE TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
Felelős kiadó az ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

ISSN 1216-1438 (Nyomtatott)
ISSN 2064-6550 (Online)

A folyóiratot az MTMT indexeli, és a REAL archiválja.

Megjelenik a Compositio Libri Kft. gondozásában
Tördelő- és olvasószerkesztő: Kardos Gábor

Nyomás és kötés: Multiszolg Bt.

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@tk.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit
Szerkesztőségi asszisztens: Hadászi Szabolcs
Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között



ELTE TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
POLITIKATUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- *Bajmócy Zoltán–Ballai Anna Mária–Kosztópulosz Andreász–Dancz Ákos Gyula:*
Részvétel az okos város életében. A technológiai döntések politikája
a vak és gyengénlátó emberek példáján keresztül 7
- *Molnár Attila Károly:* A nem szkeptikus Oakeshott
az ideális rezsimről és az emberi természetről 32
- *Zsiga Bulcsú:* Menedzselés, politikai vállalkozás, dominancia.
A domináns pártrendszer schumpeteri megközelítése 52
- *Győrfi Tamás–Boda-Balogh Éva:* Két empirikus kutatás
a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatáról. Párhuzamok és ellentétek 80

RECENZÍÓK

- *Mácsai Soma:* Történelmi spirál. Magyar politikai determinizmusok
és versengő paradigmák (*Ervin Csizmadia: The logic of Hungarian
political development (1990–2022): Historical political perspectives*) 107
- *Kurucz Ildikó:* Választások árnyékában
(*Bódi Ferenc–Pálmé Kovács Ilona: Önkormányzati választások,
az önkormányzatiság három évtizede Magyarországon*) 116

ÖSSZEFOGLALÓK 127

Szerkesztők:

Gyulai Attila (2022–, főszerkesztő 2024–)
Bene Márton (2023–)
Juhász Krisztina (2023–)
Molnár Gábor Tamás (2024–)

Szerkesztőbizottság:

Körösenyi András (elnök)	
Ágh Attila	Balogh László Levente
Balázs Zoltán	Lánczi András
Balogh István	Papp Zsófia
Bayer József	Pálné Kovács Ilona
Boda Zsolt	Szabó Andrea
Bozóki András	Szabó Márton
Csizmadia Ervin	Szabó Máté
Enyedi Zsolt	Tóka Gábor

Alapító szerkesztők:

Bozóki András (1992–1999)
Szabó Márton (1992–1994)
Szabó Máté (1992–1999)

A folyóirat szerkesztői voltak:

Arató Krisztina (2019–2023)
Balázs Zoltán (2011–2012)
Boda Zsolt (2008–2018)
Csizmadia Ervin (2000–2013)
Fricz Tamás (1994–2013)
Kurtán Sándor (2000–2010)
Lánczi András (2000–2002)
Szabó Andrea (2014–2024)
Szűcs Zoltán Gábor (2014–2021)

TANULMÁNYOK

Bajmócy Zoltán–Ballai Anna Mária–Kosztópulosz Andreász–Dancz Ákos Gyula:

Résztétel az okos város életében.

A technológiai döntések politikája a vak és gyengénlátó emberek
példáján keresztül

Molnár Attila Károly:

A nem szkeptikus Oakeshott az ideális rezsimről
és az emberi természetről

Zsiga Bulcsú:

Menedzselés, politikai vállalkozás, dominancia.
A domináns pártrendszer schumpeteri megközelítése

Gyórfi Tamás–Boda-Balogh Éva:

Két empirikus kutatás a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatáról.
Párhuzamok és ellentétek

RÉSZVÉTEL AZ OKOS VÁROS ÉLETÉBEN

A technológiai döntések politikája a vak és gyengénlátó emberek példáján keresztül

Bajmócy Zoltán

(Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar)

Ballai Anna Mária

(Vakok és Gyengénlátók Csongrád-Csanád Vármegyei Egyesülete)

Kosztópulosz Andreász

(Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar)

Dancz Ákos Gyula

(Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, Magyar Közlekedéstudományi és Logisztikai Intézet)

*A tanulmány beérkezett: 2025. november 24., opponálás: 2026. január 27. – 2026. március 1.,
véglegesítés: 2026. május 18.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Jelen tanulmány a kritikai technikaelméletek eredményeit felhasználva elemzi az okos várost mint normatív koncepciót. Célja, hogy a technológiák és technológiai döntések politikájának vizsgálatát explicit módon beemelve az okos városról folytatott diskurzusba. A látássérült emberek példáján keresztül vizsgáljuk, hogy a technológiák, technológiai rendszerek (és különös tekintettel a digitalizáció) miként befolyásolja a város által kínált szolgáltatásokhoz történő hozzáférést és a város életében történő teljes részvétel lehetőségét. Eredményeink forrása egy hosszú távú, részvételi akciókutatási jellegű együttműködési folyamat a látássérült emberek egy megyei érdekvédelmi egyesületével. Az akciókat, a résztvevők megfigyeléseit és a kutatási naplóban rögzített reflexiókat magába foglaló folyamat részeként a közelmúltban 16 érintetti interjút is készítettünk. Empirikus eredményeink rámutatnak, hogy a politikai szinten kívül meghozott, technológiákkal kapcsolatos döntések miként hatnak a társadalmi alá-fölé rendeltségek kialakítására, a hatalommal való felruházásra, vagy arra, hogy a város milyen víziók mentén fejlődik. A látássérült emberek egyenlő esélyű hozzáférése a város által kínált szolgáltatásokhoz, vagy saját ügyeik előmozdításához jelentős részben ilyen döntések következménye. Ennek megfelelően az esélyegyenlőség előmozdítása egyre inkább a műszaki kialakítás megváltoztatásáról és a technológiák megfelelő használati környezetének biztosításáról szól. Mindez jelentős elméleti és gyakorlati következményekkel szolgál a digitalizálódó (okos) városok megértése és kormányzása kapcsán. Az okos városok fejlesztésével és kormányzásával kapcsolatos gondolkodásba fontos beemelni a technológiai döntések politikai és morális tartalmára történő kritikai reflexiót és a részvétel koncepcióját ennek megfelelően kiegészíteni.

Kulcsszavak: okos város ■ digitalizáció ■ kritikai technikaelmélet ■ technikai kód ■ vak és gyengénlátó emberek

A digitalizáció és a mesterséges intelligencia alapú megoldások alapvető változásokat eredményeznek a városok működésében. E fejleményre a szakirodalom és a fejlesztési gyakorlat is látványosan reagált, többek között az *okos város*-koncepció mentén kibontakozó vitákkal. Magyarországon az okos várossal kapcsolatos diskurzus jelentős mértékben az önkormányzatok által vezértelt (sokszor projekt-alapú) fejlesztéspolitikához és az önkormányzati feladatellátáshoz kötődik (Varró–Szalai, 2022). Bár a kormányzás központi kérdés a téma szakirodalmában (Joss et al., 2019), az okos város-értelmezések jellemzően jóval túlmutatnak e témán. Az okos város a technológiák, az emberek és hálózatok sajátos elrendeződését jelenti, ahol a digitális technológiák alapvető részévé válnak az infrastruktúrának, a város által kínált szolgáltatásoknak és megoldásoknak – lényegében a város teljes szövetének (Kitchin, 2015; Meijer–Bolívar, 2016; León–Rosen, 2020).

Az okos város-diskurzust a kezdeti fölbuzdulás után a kritikai gondolatok megjelenésének szakasza, majd azt egy új felívelés követte (Gere–Kocsis, 2022). Miközben az elméleti szakirodalom egyre árnyaltabbá vált, a fejlesztési gyakorlat ezt nem feltétlenül követte. Az okos várossal kapcsolatos ígéretek továbbra is a versenyképesség, a hatékonyság, a gazdaságfejlesztés körül összpontosulnak, miközben a fenntartható fejlődés és a társadalmi egyenlőtlenségek kapcsán is pozitív változásokat vízionálnak. Az okos város, mint fejlesztési retorika döntően ideológiamentes és pragmatikus, morális és politikai értelemben semlegesnek láttatva ezzel a digitalizáció folyamatát (Hollands, 2008; Kitchin, 2014; 2015). E jellegzetességeket több munka hazai kontextusban is bemutatta (Varró–Bunders, 2020; Varró–Szalai, 2022).

A kritikai szakirodalom azonban egyre élesebben mutatott rá arra, hogy az okos város koncepció erősen értékterhelt. Az okos város a városi problémákat technológiai problémaként keretezi, amelyekre így technológiai megoldásokat kínál (León–Rosen, 2020). A kritikai földrajz a koncepciót a városi tér olyan átalakulásaként értelmezi, amely elsősorban az üzleti és a technokrata elit értékei és érdekei mentén történik (Szalai, 2020).

Az okos város kiemelt jellemzője az *adatosítás*, amely sajátos hatalmi dinamikába ágyazódik. Az állampolgárok egyre inkább adatokon alapuló besorolások és értékelések tárgyaivá válnak, miközben tényleges beleszólásuk a rendszerek működésébe korlátozott marad (Dencik et al., 2019). Ez új típusú függőségeket alakít ki, hiszen bizonyos technológiai rendszerek használata a város életében történő részvétel előfeltételévé válik, azaz a technológiák kényszerű használata korlátozza az egyéni önrendelkezést (Couldry–Mejias, 2019). Az okos városban a hatalomgyakorlás gyakran technikai kérdésként jelenik meg, ami elfedi a döntések politikai és morális tartalmát (Denick et al., 2019). A szereplők helyzetét a digitális technológiai rendszerek mediálják. Alapvetően határozzák meg a város életében történő részvétel lehetőségeit olyan kér-

dések, mint a láthatóság (a városi élet mely aspektusai válnak adattá és melyek nem), a technológia használati módja (az adathasználat és a döntések feletti autonómia lehetőségei) és az adatosításon keresztüli diszkrimináció (Taylor, 2017).

A technológiai környezetre adott kritikai reflexiónak különös hagyománya van a fogyatékkal élő emberek kirekesztésének vizsgálata kapcsán. Kitchin (1998) megmutatta, hogy a városi terek kialakítása úgy történik, hogy a fogyatékkal élőket (szó szerint és hatalmi értelemben) „a helyükön” tartásák. Ahogy Butler (1994: 368.) fogalmaz: „a vakok egy olyan világban élnek, amelyet a látók építettek a látók számára”. Hasonlóképpen, a siket és nagyothalló emberekkel kapcsolatban Harold (2013: 846) úgy fogalmaz, hogy „a városi terek egy feltételezett, homogén halló közönség igényei szerint lettek kialakítva”. Élénk érdeklődés kíséri a kérdést, hogy a digitalizáció és a mesterséges intelligencia előretörése mit eredményez e téren. Miközben számos esetben az a várakozás, hogy az új, digitális technológiák adta lehetőségek javítják a fogyatékkal élő emberek helyzetét, mégis azt látjuk, hogy az „okos város” nem feltétlenül válik inkluzívabbá a digitális átmenet során (Kolotouchkina et al., 2022; Makkonen–Inkinen, 2024; Zhou et al., 2024).

A fenti érvek azt sugallják, hogy a digitalizáció új megvilágításba helyezi az igazságosság, a hatalomgyakorlás és a városi kormányzás alapvető kérdéseit. Hatással van arra, hogy kik és milyen módon vehetnek részt a város alakításában, csökkennek, vagy nőnek-e az egyenlőtlenségek, kirekesztődnek-e egyes csoportok vagy sem. Így elengedhetetlennek tűnik a technológiák jellemzőinek, és a technológiákkal kapcsolatos döntések vizsgálatának explicit beemelése az okos város, és az okos városok kormányzásának szakirodalmába.

Jelen *tanulmány célja*, hogy a technológiák és technológiai döntések politikájának vizsgálatát explicit módon beemelje az okos városról folytatott diskurzusba. Így végeredményben a tágan értelmezett városi kormányzás azon alapvető kérdésével foglalkozunk (Lukas, 2019), hogy milyen módon születnek a döntések, és ki gyakorolja a hatalmat? Ezt a klasszikus kormányzási kérdést igyekszünk átemelni a technológiai döntések szintjére.

Arra a *kutatási kérdésre* keressük a választ, hogy miként alakítja át a digitalizáció a városi szolgáltatásokhoz való hozzáférést és a városi életben való teljes részvétel lehetőségét – a vak és gyengénlátó emberek példáján keresztül? A városi szolgáltatásokat tágan értelmezzük. Nem arra vagyunk kíváncsiak, hogy a digitalizáció hogyan hat az önkormányzati feladatellátásra, hanem arra, hogy az miként alakítja át a lakosok részvételét a város életében (munkahely, szabadidő, oktatás, egészségügy, pénzügyi szolgáltatások, lakhatás, mobilitás, közügyek intézése, közösségi döntések befolyásolása stb.).

Elméleti hozzájárulásunk tehát a technológiai döntések politikai és morális tartalmára vonatkozó kritikai gondolatok beemelése az okos városok kuta-

tásába; az ezzel kapcsolatos gondolatok filozófiai és elméleti alapjainak erősítése. Ennek kapcsán ahhoz a formálódó kutatási irányhoz kapcsolódunk (Wittingslow, 2022; Perperidis, 2023), amely Andrew Feenberg kritikai technika-filozófiájában találja meg azt az alapot, amely modernizációkritikai gyökerei folytán jól illeszthető az okos városok kritikai szakirodalmának hagyományaihoz. Ezen irányzat elméleti felvetéseit empirikus eredmények segítségével kíséreljük meg gazdagítani. Eredményeink kutatók és a látássérült emberek egyik megyei érdekképviselői szervezete közötti hosszú távú együttműködésen alapulnak. Ennek legújabb elemeként 2025-ben indítottuk útjára „Legyen az okos város mindannyiunké” elnevezésű projektet, amely félig strukturált érintetti interjúkat, részvételi megfigyelést és részvételi akciókutatási elemeket foglal magába. Ennek eredményeire építünk a jelen tanulmányban.

A cikk második fejezetében a technológiai döntések politikai tartalmára reflektálunk, elsősorban Andrew Feenberg kritikai technikaelméletére és azon belül a technikai kód- és a demokratikus racionalizáció-konceptciókra építve. A harmadik fejezetben bemutatjuk empirikus kutatásunk módszertanát, majd a negyedik fejezetben annak eredményeit. A tanulmány ötödik fejezetében disszkusszáljuk eredményeinket, visszacsatolva azokat a kritikai okos városkutatások eredményeihez.

TECHNIKAI KÓD ÉS DEMOKRATIKUS RACIONALIZÁCIÓ

A technológia kritikai vizsgálatának kiindulópontja filozófiai értelemben annak elfogadása, hogy a technológiai változás nem autonóm (azaz társadalmi hatások is formálják), és nem semleges (az, hogy milyen technológiákat, technológiai rendszereket használunk, elmond valamit arról, hogy milyen társadalomban élünk, milyen célokat tartunk követendőnek, milyen alá-fölé rendeltségi viszonyokat alakítunk ki) (Feenberg, 1999).

Egyrészt arról van szó, hogy a technológiai változás nem egyszerűen egy, a saját törvényszerűségeinek engedelmeskedő (autonóm) „fejlődési” folyamat kibontakozása, hanem lényegét tekintve társadalmi folyamat (Hughes, 1987; Pinch–Bijker, 1987). A semlegesség feltevés kritikája pedig arra vonatkozik, hogy a különböző érintetti csoportok nem egyenlő eséllyel tudják a technológiák, technológiai rendszerek közötti választást befolyásolni; miközben a különböző lehetséges döntések eltérő intézményi, hatalmi konstellációkat eredményeznek (Winner 1980; 2003).

Napjainkban a társadalmi kapcsolatokat és az emberek közti kommunikációt is elsősorban technológiák, technológiai rendszerek közvetítik. Például az elvárt vagy „helyes” viselkedéssel kapcsolatos „felszólítást” nagyon sok esetben a technikai tárgyakról „kapjuk”. Ahogyan Latour (2005) fogalmaz: a nor-

mák közvetítését a tárgyaknak delegáljuk. Ez jelenthet nagyon egyszerű felszólításokat (pl. zárd el a csapot magad után – automata szenzoros csaptelep; vezess lassabban – fekvőrendőrk).

Ám az egyszerű felszólításokon túl, összetett társadalmi viszonyok közvetítését is elvégzik a technikai tárgyak és technológiai rendszereink. A köztereink és középületeink fizikai kialakítása sokat elárul arról, hogy bizonyos társadalmi csoportok tagjai mennyire egyenjogú tagjai a társadalomnak. Például a köztéri padokat nagyon gyakran úgy tervezik meg (az egyes ülőhelyeket elválasztó korlátok, kapaszkodók segítségével), hogy ne lehessen rajtuk lefeküdni. Így a hajléktalan ember számára a köztéri padok és nem az embertársai közlik, hogy „itt nem vagy kíváncsi”. Vagy a mozgássérült gyermekek igényei évtizedekig nem merültek fel szempontként a játszótéri eszközök tervezőinek, vagy megrendelőinek fejében. Ennek nyomán ezeket a gyermekeket a játszótérek szisztematikusan kirekesztették abból a lehetőségből, hogy kortársaikkal együtt, velük hasonló módon játszassanak. A fogyatékosági mozgalmak erősödésével aztán ez tematizálódott és napjainkra részint megváltozott a játszótérek kialakítása. Ennek következtében ma a mozgássérült fiatalok (egy része legalábbis) egy új valósággal szembesül, amely e tekintetben már kevésbé kirekesztő.

Ha a közösségi közlekedés jellemzően nem kínál akadálymentes megoldásokat, vagy a közszolgáltatók mobil applikációit rendre nem tudják kezelni a felolvasóprogramok, vagy például az éttermek, menzák rendre nem kínálnak opciókat sajátos táplálkozási igényű emberek részére, akkor a kirekesztésük (akár tudatos, akár nem szándékos) rendszerszintűvé válik.

Fontos látni, hogy maga a tárgy műszaki kialakítása az, amely ezeket a társadalmi viszonyokat közvetíti (Winner, 1980; Feenberg, 2010). A társadalmi tartalom tehát elválaszthatatlan a technikai tárgy lényegétől. Nem arról van szó, hogy egy semleges technikai tárgyat az emberek „jóra vagy rosszra” használnak-e. A kialakítás arról is sokat elárul, hogy egy adott technológia milyen használati közegben, azaz milyen más technológiákkal, szabályokkal, normákkal együtt nyer értelmet. Például a közösségi média (véltetően) minden korábbinál nagyobb kontroll lehetőségét teremti meg az állampolgárok felett azzal, hogy személyes adataik sokaságát gyűjti, rendszerezi és mindezek vállalati tulajdonba kerülnek. A közösségi média technikai értelemben nem követeli meg azt, hogy létrejöjjön a „big data”, vagy hogy az egy-egy vállalat tulajdonát képezze. A mostani konkrét kialakítások lényege pontosan az, hogy ezt a viszonyt létrehozzák és fenntartsák.

Amikor egy társadalom magáévá tesz egy technológiai rendszert, akkor olyan alapvető társadalomszervezési kérdésekben hoz (explicit vagy implicit) döntést, mint hogy mennyire legyen centralizált, vagy decentralizált a hatalom, a társadalom egységessége (homogenitása) vagy diverzitása kívánatos-e,

vagy melyek a társadalmi döntéshozatal kívánatos formái (Winner, 1986; Feenberg, 1999). Nem csupán arról van szó, hogy a technológiai és a társadalmi változás kölcsönösen hatással van egymásra. A „cselekvőhálózat-elmélet” (ANT) arra mutat rá, hogy hibás a technológiai változást „előre adott” társadalmi tényezők segítségével magyarázni. Nem azért hibás, mert e társadalmi tényezők ne hatnának a technológiákra. Arról van szó, hogy ezek nem előre adott szempontok (Király, 2005). Amikre társadalmi tényezőként szoktunk utalni a magyarázatok során, azok elválaszthatatlanok azoktól a technológiáktól és ismeretekről, amelyhez viszonyulnak. Kissé leegyszerűsítve a tárgyak és társadalmi viszonyok egymást hozzák létre – kölcsönösen meghatározzák egymást (Latour, 1993; 2005; Callon et al., 2011). Például napjainkban számos társadalmi mozgalom technológiákhoz kötődően formálódik (pl. közösségi médián keresztül), vagy bizonyos technológiákhoz való viszony alakítja ki azokat (pl. atomenergia felhasználása, genetikailag módosított szántóföldi növények termesztése ellen küzdők), avagy éppen bizonyos technológiai terek visszanyerését célozzák (pl. csináld magad vagy a tárgyak megjavíthatóságáért küzdő mozgalmak).

Feenberg (1991) kritikai technika-elmélete a tudományos és technikai tanulmányok (STS) fent bemutatott érveit a modernizációkritika kontextusában gondolja újra. A technológiai rendszerek által közvetített elnyomást és kirekesztést tárgyaló klasszikus szerzőkkel (pl. Marcuse, 1964; Foucault, 1978; Illich, 1973; Ellul, 1980) ellentétben Feenberg (2005) a technológiai rendszerek rugalmasságára mutat rá, arra, hogy a technológiákba kódolt társadalmi tartalom megváltoztatható. A technológia és a társadalom közti hatás kölcsönös, de semmiképp sem determinisztikus. Feenberg (1999: 76.) két elvet fogalmazott meg, amelyek közül bármelyik érvényesülhet a technológiai változás során:

- *A hierarchia megőrzésének elve* szerint a társadalmi hierarchia fenntartható és újratermelhető az új technológiák bevezetése mellett is. Az hosszú időn keresztül állandó lehet, sőt kifejezetten ezt szolgálhatják az újítások.
- *A demokratikus racionalizáció elve* szerint az új technológiát arra is lehet használni, hogy megváltoztassuk a fennálló hierarchiát, illetve hogy kikényszerítsünk egyes korábban figyelmen kívül hagyott igényeknek való megfelelést.

Azaz a technológiai változást használhatjuk a status quo megerősítésére, de a jelenlegi társadalmi struktúrák, hierarchiák kikezdéséhez is. A technológiák tehát „cselekvőkké” válnak: társadalmi viszonyokat keletkeztetnek, alkotnak újra (Latour, 2005; Callon et al., 2011). Azt, hogy ezek közül végül melyik érvényesül, az dönti el, hogy a technológiák kialakítása miként rögzíti a lezajló társadalmi viták eredményeit.

Feenberg (1999) a műszaki tartalomban testet öltő társadalmi tartalmat *technikai kódnak* nevezi. Miután a tárgyak műszaki kialakítása társadalmi tartalommal bír, így a tárgyak szükségszerűen magukon viselik a múltbeli társadalmi viták nyomait. A technikai kód tehát az adott technológiát műszaki értelemben definiálja a kialakított társadalmi jelentéseknek megfelelően (Feenberg, 2005). A technikai kód analitikai értelemben részekre bontható. A műszaki kialakítás mindig magán tükrözi azt a rendszert, amely a technika létrehozásához szükséges (milyen társadalmi munkamegosztásba ágyazva, milyen további technológiákhoz kapcsolódva tud működni), és milyen használati rendszerbe illesztve nyer értelmet (Kleine, 2003). A technikai kód a technológia kialakításának evidens elemévé válik. Elméletileg persze érvelhetnénk úgy, hogy egy középület olyan felújítása, amelynek során nem tesszük azt keresztszéssel bejárhatóvá, olcsóbb volna. Ám a korábbi társadalmi viták fényében az akadálymentes megoldások elhagyása nem hatékonyabbá, hanem törvénytörtővé tenné a felújítást.

A technikai tárgyak és technológiai rendszerek társadalmi tartalma nem mindig nyilvánvaló vagy könnyen felfejthető. Ennek oka Feenberg (2005) szerint pontosan az, hogy nagyon sikeresek vagyunk abban, hogy a társadalmi viták eredményeit „kőbe vessük”, technikai racionalitássá alakítsuk. Miután ezek „evidens” műszaki tartalommal válnak, később nem egyszerű ezeket felismerni (ezért is gondolunk tárgyainkra újra és újra semlegesként). Ám ez nem szükségszerű. Amennyiben ezek a szempontok felszínre kerülnek, úgy megváltoztathatók. Így az új technológiák kikezdehetik a fennálló berendezkedést és hierarchiákat. Azzal, hogy a technikai tárgyak az új szempontokat műszaki racionalitássá alakítják, azok részévé válnak a társadalmi valóságnak és „kőbe vészetik” a változást.

Feenberg (1999) szerint a technika demokratizálása lényegében a technikai kód megváltoztatására irányuló törekvés, amelyet ő *demokratikus racionalizációnak* nevez. A demokratikus racionalizáció lényegében egy újfajta racionalitás műszaki valósággá alakítását, a korábban negligált szempontok figyelembevételét és ezen keresztül a társadalmi viszonyok megváltoztatását teszi lehetővé. A demokratikus racionalizáció értelmezésében olyan fejlesztéseket követel, amelyek szembemennek a domináns hegemoniával.

MÓDSZERTAN

A tanulmány empirikus eredményei a kutatók, illetve a vak és gyengénlátó emberek egyik megyei érdekvédelmi szervezete közötti hosszú távú együttműködés részeként jöttek létre. Ez a 2018 óta tartó folyamat oktatási, kutatási és az esélyegyenlőség előmozdítására irányuló együttműködési formákat takar (ld. Málovics et al., 2022; 2025). Ilyen együttműködési forma például a va-

kok és gyengénlátók érdekképviselői egyesületének részvétele egy közösségi önkéntesség (service learning) módszertanán alapuló kurzusban, ahol a hallgatók az önkéntes tevékenység révén tanulnak; az érdekképviselői szervezetének részvétele további egyetemi kurzusokon előadóként, illetve a kurzus tananyagának kialakítójaként. Részvétel továbbá olyan kurzusokban, ahol a diákok civil szervezetek kutatási kérdéseinek megválaszolásán dolgoznak oktatók segítségével (ún. science shop-módszer), ezen felül az együttműködés klasszikusabb kutatási projektet is magában foglalt, illetve az egyesület szakértelmének becsatornázását az egyetemi esélyegyenlőségi törekvésekbe.

Ez az együttműködés lényegében egy részvételi akciókutatási (RAK) folyamat (Kindon et al., 2007; Bradbury, 2015), hiszen aktívan használja a tudományos megismerés eszköztárát, de a résztvevők kimondott közös célja a társadalmi változások előidézése. A folyamat fontos részét képezik a szereplők egyéni és közös reflexiói, amelynek során sokszor különböző formalizált kutatási technikák (interjúk, résztvevői megfigyelés) és reflexiók naplók is helyet kapnak. A másik alapvető összetevőt a társadalmi változásra irányuló akciók jelentik, amely a RAK számára – mint a valóság megismerésének eszköze – is fontos. A kritikai megközelítések hagyományaihoz illeszkedően a RAK jellemzően marginalizált csoportokkal közösen, ezen csoportok érdekében történik, így a kíváncsi tartott változás alapvetően a fennálló hatalmi struktúrák, hegemoniák kikezdésének irányába mutat – mind az együttműködés részeként, mind annak eredményeként (Kindon et al., 2007; Málovics, 2019).

E folyamat elemeként 2025-ben „Legyen az okos város mindannyiunké” címmel a digitalizáció és a városi szolgáltatásokhoz történő hozzáférés összefüggéseire irányuló projektet indítottunk. Ennek keretében 16 *félig strukturált érintetti interjú* készült, 2025. április–május során. Az interjúk jellegüket tekintve az ún. „bányász” és „utazó” interjúk jellegzetességeit elegyítették, közelebb állva a tipikus „utazó” interjúkhoz¹ (Brinkmann–Kvale, 2015). Az interjúk hossza 36 és 115 perc között mozgott. Összességében 18 óra 46 percnyi hanganyagot rögzítettünk. A mintavétel a vakok és gyengénlátók egyesületének segítségével történt, és célja a közösség sokféleségének minél teljesebb megjelenítése volt.² A megkérdezettek azon településekkel kapcsolatban fogalmazták meg javaslataikat, ahol rendszeresen megfordulnak (pl. ahol laknak, ahol dolgoznak vagy iskolába járnak, vagy ahová rendszeresen utaznak), így az interjúk eredményei nem korlátozódnak egyetlen megye településeinek tapasztalataira. A minta összetétele:

- 9 férfi és 7 nő;
- 3 gyengénlátó, 4 aliglátó és 9 vak személy;
- valamennyiben felnőttek; életkor tekintetében a legfiatalabb tizenéves volt, míg a legidősebb a 60-as éveiben járt. Valamennyi életkori tized képviseltette volt.

Az interjúzás *részvevő megfigyeléssel* egészült ki – az érintettekkel való kötetlen beszélgetések, közös programok, illetve az interjúk során felmerülő bizonyos élethelyzetekben történő jelenlét révén. A megfigyeléseket és a folyamattal kapcsolatos kutatói reflexiókat kutatási naplóban rögzítettük, illetve az eredményeink interpretálása során felhasználtuk a korábbi közös reflexiók írott dokumentumait is (pl. az érdekképviselői egyesület vezetőjével készült korábbi interjúkat, illetve kutatói önreflexiós szövegeket). A közölt eredmények tehát elsősorban az interjúkból származnak (a szó szerinti idézeteket minden esetben azokból emeltük át), de azokat kiegészítik a RAK-folyamat korábban felgyűlt tapasztalatai, az interjúzást kiegészítő megfigyelések és az ezek kapcsán írt kutatói reflexiók. Ez segített minket a felmerülő szempontok csoportosításában, értelmezésében, esetenként azok kiegészítésében, az illusztrációként használt példák körének szélesítésében.

A 16 interjú szó szerinti átírata és a kutatási napló ezen időszakban keletkező bejegyzései képezték a *kvalitatív tartalomelemzés* alapját, amelyhez NVivo 12 Plus szoftvert használtunk. A kvalitatív tartalomelemzés lényegében a szövegek tartalmának kategorizálására és a kutatási célnak megfelelő strukturálására irányul, így lehetővé téve az első látásra nem feltétlenül nyilvánvaló tartalmi elemek felszínre hozását (Titscher et al., 2000). A szövegek kvalitatív tartalomelemzése a RAK szempontjából azt a funkciót is betölti, hogy a kutató (legalább átmenetileg) egy kicsit el tudjon távolodni, és „egy lépés távolságból” tudjon reflektálni a folyamatra, hiszen itt egy hosszú távú, jelentős bevonódással járó kutatói elköteleződésről van szó (Málovics, 2019).

Az elemzés során *induktív kódolást* alkalmaztunk, azaz a jellegzetes tartalmi elemek azonosítása és kategorizálása során a szövegből indultunk ki. Ezt követően az azonosított szövegrészeket elméleti kategóriákhoz illesztettük. A szövegek gazdagsága miatt háromszintű kódját alakítottunk ki, a legalacsonyabb szinten a szövegből kiemelkedő kódokkal (összesen 166 harmadik szintű kód). Ezeket aztán – korábbi elméleti ismereteinkkel összhangban – elméleti kategóriákhoz illesztettük (26 második és 7 első szintű kód). Ennek során nem törekedtünk arra, hogy az elméleti kategóriák zárt rendszert alkossanak; egyszerűen igyekeztünk a szövegekben megjelenő témákat elméleti diskurzusokhoz illeszteni. Ennek megfelelően a létrehozott kategóriák nem minden esetben átfedés mentesek. Egyes szövegrészeket több kód alá is besoroltunk.

EREDMÉNYEK

A vakok és gyengénlátók közösségének továbbra is általános tapasztalata az, hogy a városi szolgáltatások jelentős részéhez csak korlátozottan, jelentős nehézségek árán, avagy nem férnek hozzá. Ez az élet legkülönbözőbb területeit

érinti: az oktatást, a munkavállalást, a pénzügyi, egészségügyi, közösségi közlekedési, a szabadidős szolgáltatásokat, a közügyek intézését és a közszolgáltatóknál történő ügyintézését, a bevásárlást, az éttermi étkezést, a háztartási eszközök használhatóságát, vagy éppen a szülői kötelezettségek ellátását (pl. a gyermek iskolai ügyeinek intézését).

„Bemegyek, mondom, hogy devizaszámlát szeretnék nyitni. [...] Kijött a fiókvezető helyettes, hát én vak vagyok, hozzak az utcáról két segítő tanút magamnak. [...] Mondtam, hogy ne haragudjon, nekem a bankolásomhoz harmadik személynek semmi köze.” (I03)

„Az [egyik helyi zenei fesztivál] weboldala is ilyen, hogy nem tudok egyedül magamnak például jegyet venni.” (I07)

Gyakorlatilag egyöntetű az a vélemény, hogy az elmúlt időszakban (mintegy 10 év során) alapvetően pozitív irányban változott a látássérült emberek helyzete. A változás azonban nem egyenletes, jelentősen függ attól, hogy melyik településről és melyik városi szolgáltatásokról beszélünk.

A változás egyik nagyon jelentős mozgatórugója a digitalizáció, amelynek megítélése összetett. Szinte valamennyi interjúból az derül ki, hogy a digitális szolgáltatások rengeteg új lehetőséget teremtettek a látássérült emberek részére (pl. online ügyintézés vagy vásárlás, hírekhez való hozzájutás, online pénzügyi szolgáltatások, navigációs alkalmazások). Ennek jelentősége kicsit kisebb a gyengénlátó, és nagyon jelentős a vak emberek között. Az okostelefonok és az online applikációk alapvetően változtatták meg a látássérült emberek mindennapjait. Óriási jelentősége van azon alkalmazásoknak, amelyeket kifejezetten a látássérült emberek részére fejlesztettek és a vizuális jeleket hallható jelekké konvertálják (pl. felolvasó programok, készpénzfelismerő, hangoskönyv, hangoslámpa, távszem szolgáltatás, a külvilágot, vagy fényképet leíró mester-séges intelligencia alapú szolgáltatások, színfelismerő, illetve a jelzőlámpa jelzését felismerő alkalmazások, akusztikus utastájékoztató).

„A digitalizáció az segít, de vesz is el. Például a telefonközpontos munkát azt teljesen.” (I08)

„Oly mértékben elterjedtek az érintőképernyős, az érintő módon vezérelhető háztartási gépek, hogy az már nagy kompromisszum, hogy olyat találjunk, amit vakon is lehet használni.” (I09)

Ugyanakkor a digitalizáció új kihívásokkal és egyes korábbi lehetőségek beszűkülésével is együtt jár. A szolgáltatások jelentős részének digitális térbe történő átkerülésével elsődleges fontosságúvá vált, hogy a digitális tér mennyire akadálymentes. Abban az esetben, ha az új digitális tér nem (teljesen) akadálymentes, a látássérült emberek helyzete jelentősen romolhat is.

A műszaki kialakítás jelentősége

A városi szolgáltatásokhoz történő hozzáférés egyik legfontosabb összetevője³ a tárgyak, technológiák műszaki kialakítása. Nem meglepő, hogy a fizikai akadálymentesítés jó ideje az egyik legfontosabb törekvése a látássérült emberek érdekképviselőinek. A kereszteződések, járdák, buszmegállók, vasúti peronok, tömegközlekedési járművek, épületek kialakítása továbbra is alapvető fontosságú, például a taktilis sáv, a hangos lámpa, a látássérült utasok felszálását segítő kapaszkodó, vagy a számukra kijelölt hely a buszokon stb.

Az akadálymentes technológiák jelenléte alapvetően határozza meg a látássérült emberek helyzetét. Olyan értékes tevékenységek vagy állapotok elérését tehetik lehetővé, mint a szabad munkaerőpiacon történő munkavállalás, az önállóság, a közügyekben történő részvétel, vagy bizonyos szabadidős tevékenységekhez való hozzáférés. Ugyanakkor a nem, vagy csak részben akadálymentes kialakítás korlátozza a választási lehetőségeket, megakadályozza bizonyos értékes tevékenységek és állapotok elérését (munkavégzés, önállóság, biztonság, saját ügyeink előmozdítása stb.).

„Nekem a mobilitás az szent dolog. Ha abban akadályoznak, bezárva érzem magam. Azt nagyon nehezen élem meg.” (I01)

„Jelenleg én csak az [egyik banknál] tudok [...] olyan ATM-eket, amik akadálymentesek.” (I15)

Az, hogy egy kialakítás megfelel a szabályoknak (vagy szabványoknak) még nem feltétlenül eredményezi azt, hogy a látássérült emberek számára az jól használható lesz. A tényleges használhatóság sokszor a kialakítás apró részletein múlik; azon, hogy a design tükrözi-e a felhasználó személyes tulajdonságait, vagy az adott használati helyzet jellegzetességeit.

„Nem érzem magam biztonságban itt mondjuk az Anna kútnál a taktilison [taktilis sávon] a megállóban, mert túl közel van a peron széléhez. Én tyúklépésben megyek rajta.” (I03)

„Amikor egy közintézményben kiírnák Braille írással az ajtóra mondjuk, hogy mi van mögötte, az egy hasznos dolog volna, ha nem azzal járna, hogy nekem minden ajtót, minden falat végig kell tapogorni, [...] közben három-négy ott ácsorgó, vagy székeken ülő emberek keresztlátásni, hogy megkeressem az ajtót, és kitapogassam, hogy ezen vajon van-e valami jelzés. [...] Ez nem életszerű.” (I08)

Az elmúlt időszakban legalább ilyen jelentőségre tett szert a digitális tér kialakítása. Szinte valamennyi városi szolgáltatásnak van digitális komponense (például időpontkérés, sorszámhúzás, szerződéskötés, menetrend megtekintése, jegyvásárlás stb.), számos esetben pedig (szinte) teljesen átkerültek a szolgáltatások a digitális térbe (mobilbank, navigáció, hírolvasás, közügyekkel kap-

csolatos tájékozódás, digitális állampolgárság, közösségi média stb.). A digitalizáció – miközben összességében inkább pozitív változást hozott a látássérült emberek számára – esetenként a lehetőségek szűkülését eredményezte. Erre jó példa az egészségügyben a járóbeteg szakellátások során a sorszámhúzó rendszerek kötelező bevezetése. Sem a sorszámhúzó gép, sem a kinyomtatott sorszám, sem a betegszoba számát jelző monitor jelzése nem hozzáférhető látássérült emberek számára. Így nagyon sokan vagy segített kénytelenek vinni, vagy az asszisztensek segítőkézségében bíznak, vagy a magánellátást és ennek plusz költségeit választják.

A tényleges használhatóság a digitális térben is nagyon jelentős részben a műszaki kialakítástól függ. Számtalan olyan tényezőt azonosítottunk, amelyek megnehezítik vagy lehetetlenné teszik a szolgáltatások tényleges használatát. Az alapvető probléma ezekben az esetekben, hogy az applikációt nem, vagy csak részben tudja kezelni a felolvasószoftver, így a látássérült felhasználó egy ponton nem tud továbblépni az alkalmazás használata során (pl. nem tudja befejezni a vásárlást, vagy az ügyintézés teljes folyamatát, nem tudja elsajátítani a digitális tananyagot). Tipikus problémát jelentenek a legördülő menüsávok, a felugró ablakok, az időkorlát (pl. azonosítás esetén), az arcfelismerő rendszerek használata, illetve gyengénlátó felhasználók esetén a betűszín és a kontraszt. Kihívás jelent, ha az alkalmazás belső logikája eltér a megszokottól, ha túl sok információ van egy oldalon (hiszen a felolvasóprogrammal annak áttekintése nagyon időigényes, miközben a rendszer azt érzékeli, hogy nincs aktivitás az oldalon). További tipikus probléma, ha az alkalmazás használata olyan használói készségeket vár el, amellyel nem minden látássérült ember rendelkezik (pl. a finommotoros készségek, memória vagy a digitális tudatosság tekintetében). Mindezek az akadályok jellemzően a fejlesztők attitűdjének (nem gondolkodnak arra, hogy az alkalmazásnak lesznek látássérült felhasználói is, vagy egyszerűen az nem prioritás számukra); illetve korlátozott tudásának (nem ismerik az akadálymentesítési szabványokat) következménye.

„Szerintem a programozói oldalon van nagyon sok gond, hogy nem jut az eszükbe, hogy ezt fogják használni a látásban akadályozott emberek.” (I01)

„Nem mindig címkézik fel a gombokat. [...] Például az ember valamit letölt, és akkor megnyitom, és akkor csak gomb, gomb, gomb, gomb, gomb, gomb, gomb. Nem mondja, hogy most ez beállítások gomb, mit tudom én.” (I11)

„Van ilyen verzió is, [...] hogy utólag, tehát nem integrálva van ez a lehetőség, hanem utólag tákolva, [...] akkor lehetnek anomáliák.” (I15)

Ugyanakkor arra is hoztak példákat a látássérült emberek, amikor vagy jelentős előrelépés történt a digitális akadálymentesítésben egy-egy területen, vagy akkor is az akadálymentes design mellett döntöttek egyes szereplők, amikor

ehhez látszólag nem fűződött (piaci) érdekük. A jó példát jelentő kialakítások kapcsán rendre megjelenik az, hogy bevonják a tervezésbe az érintetteket, vagy a „design for all” elvét alkalmazzák és hogy a kezdeményezés ezekben az esetekben alapvetően a fejlesztőtől indul.

„Az [egyik okostelefont gyártó cég] 2007-ben már úgy tervezte az eszközeit, hogy nem utólag kellett telepíteni a [felolvasó programot], hanem integrálták az eszközbe.” (I15)

Kapcsolódó technológiák és használati rendszerek

Nem csupán egy-egy applikáció közvetlen műszaki kialakítása, hanem a technológia által impliciten feltételezett használati kontextus és a működéshez szükséges kapcsolódó technológiák is befolyásolják a látássérült emberek használati lehetőségeit. Teljesen általános probléma, hogy egy digitális technológia működtetése során nem sikerül az akadálymentességet teljes mértékben biztosítani (bár az induláskor az még lehet, hogy jól működött). A látássérült emberek általános tapasztalata, hogy a szoftverfrissítések során nagyon gyakran keletkeznek problémák, vagy megszűnik menet közben az adott alkalmazás technikai háttértámogatása, vagy a folyamatos működtetés feltételeit nem sikerül biztosítani (pl. rendszeres technikai probléma, a tudás, vagy az elköteleződés hiánya, forrás- vagy szakemberhiány miatt). Különösen gyakori ez az akusztikus utastájékoztatási rendszerek esetén.

„A helyi [közlekedési társaság] pénzügyi nehézségei miatt nagyon nehéz jól működtetni az akusztikus utastájékoztatási rendszert.” (I01)

„Szerintem nem életszerű [...] hogy a telefonomat például a pályaudvaron tartsam a kezemben, és hallgassam, hogy balra a tizenkettedik vágány, jobbra meg a kijárat. Merthogy én félnék attól, hogy csak kisodorják a kezemből, vagy esetleg szándékosan veszik ki a kezemből.” (I13)

Gyakran a design olyan használati körülményeket feltételez, amelyek nem állnak fenn, avagy nem realizáltak a vak emberek számára, például túlságosan drága, vagy nem kellően biztonságos az elképzelt használati mód. Az is fontos, hogy milyen kapcsolódó technológiai rendszerbe ágyazódik a megoldás (például az egyik okostelefonos operációs rendszere sokkal jobb működési környezetet teremt a látássérült emberek számára, mint a vetélytárs rendszerek). Ám ezzel fokozott kiszolgáltatottság járhat: szinte egyedüli választható opcióvá válik az egyik működési környezet. Az interjúalanyok több mint 90 százaléka ugyanazt a telefontípust és operációs rendszert használta.

1. ábra. Községi roller rendszerek eltérő kialakítási lehetőségei

(A)



(B)



(C)

Képaláírás felolvasóprogram számára: Az ábrán három fénykép látható közösségi rollerekről. Az első képen a lezárt roller a járdán és azon belül is egy taktilis vezetősávon parkol. A második fényképen a rollerek számára felfestéssel kijelölt terület a járdán található; a parkoló rollerek egy része a kijelölt területen kívül van. A harmadik fényképen a kijelölt területet az autóparkolórok rovására alakították ki, valamennyi roller a kijelölt területen belül parkol.

Forrás: saját fényképek

Jól példázza a műszaki kialakítás és a kapcsolódó használati rendszer jelentőségét a közösségi rollerek esete (1. ábra). A biztonságos közlekedés lehetőségét jelentősen befolyásolják a közösségi rollerek, hiszen a rosszul leparkolt járművek igen nagy baleseti kockázatot jelentenek a látássérült emberek számára, és még ha fel is ismerik a járművet, annak kikerülése általában nehéz. A közösségi rollerek kapcsán különböző műszaki megoldások és használati rend-

szerek képzelhetők el, amelyek eltérően érintik a különböző városlakókat (közük a látássérült embereket). Megtörténhet, hogy a rendszer engedi a jármű lezárását (leparkolását) akkor is, ha az rossz, veszélyes helyen áll (A). Megtörténhet, hogy ezt megengedi a rendszer (pl. mert a GPS-alapú helymeghatározás nem kellően pontos), de felfestéssel, táblákkal igyekeznek a megfelelő parkolást elősegíteni (B). Avagy csak akkor engedi a rendszer a használatot befejezni, ha a jármű a kijelölt helyen belül parkol (pl. a GPS-alapú rendszert kiegészítik kötelező fényképküldéssel). További különbség lehet, hogy a kijelölt helyeket a járda, vagy az autóparkolók rovására alakítják-e ki (C).

A hatalomgyakorlás és a részvétel változó természete

A vak és gyengénlátó emberek számára a városfejlesztésben történő részvétel és az érdekérvényesítő munka nagyon jelentős részben a műszaki kialakításról és a használati körülmények biztosításáról szól. A taktilis vezetősávok, az akadálymentes középületek, a hangoslámpák mellett, egyre nagyobb szerepet kap a digitális akadálymentesség kérdése. Az érintettek tapasztalata, hogy a *szabályozás* meglelte önmagában csak korlátozott mértékű gyakorlati változást eredményez. Bár a jogi kikényszerítés lehetőségét megteremti, de több esetben ekkor is csak a felelősség megállapítása történik, amelyet nem feltétlenül követ tényleges akadálymentesítés. A közszolgáltatásokhoz történő egyenlő esélyű hozzáférés már mintegy két évtizede része a hazai joganyagnak, a digitális akadálymentesség pedig 2025 óta nem csupán a közszolgáltatókra vonatkozik, ugyanakkor az előírásokhoz nem tartoznak sem állami ösztönzők, sem érdemi szankciók, illetve még a közszolgáltatások kapcsán is csak részleges a végrehajtásuk. Az ide vezető okokat – a módszertanból adódóan – nem tudjuk részletesen feltárni. Az érintetti oldal tapasztalati alapján annyi megállapítható, hogy a szabályzás és a tényleges gyakorlat közötti átváltást akadályozhatják ismeretbeli hiányosságok, gazdaságossági okok, állhat mögötte az, hogy más szempontok kapnak prioritást (pl. az adatvédelmi előírások az akadálymentes hozzáféréssel szemben). Sok esetben látszólag olyan kis erőfeszítést igényelnének a változtatások, hogy a hiányuk inkább annak tudható be, hogy az akadálymentesítés témája vagy nincs a döntéshozó látóterében, vagy alacsony prioritást kap.

Az akadálymentes műszaki kialakítással kapcsolatos viták természetesen nem függetlenek a politikai aréna általános működési jellegzetességeitől. A részvételi lehetőség jelentősen eltérhet városonként és érdekérvényesítési területenként. Bár jó példák is előkerültek, az általános tapasztalat mégis inkább az, hogy a részvétel sok esetben szimbolikus, nem biztosít valódi garanciákat; a motivációt tekintve pedig a tervezői vagy városházi oldal számára inkább kényszer (pl. pályázati kötelezettség, EU-s elvárás).

A kirekesztődés kulturális (gondolkodásmódbeli) aspektusa is megjelenik: a döntéshozók között szinte sosincs fogyatékkal élő ember; az egyeztetési folyamat helyszíne vagy a kiküldött anyagok sokszor nem akadálymentesek. Az érdekérvényesítő munkában aktív interjúalanyok tapasztalata, hogy a változtatás terhét gyakran (vagy jellemzően) a fogyatékkal élő emberekre terhelik. A döntéshozók inkább javasolnak egyéni megoldásokat (pl. látássérült emberek digitális készségeinek fejlesztése), mint a többségi társadalmat érintő, rendszerszintű változtatásokat (pl. szoftverfejlesztők képzése a digitális szabványokkal kapcsolatban, átfogó digitális akadálymentesítési programok).

„Mindenért szólni kell, mert nekik nem jut eszükbe, hogy például ezek az időkorlátos kódok. Hogy ezeket nem tudjuk használni. [...] Be kell írni egy kódot azonosításra, de mire a [felolvasóprogrammal] beírjuk, addigra már lejár az idő, és akkor már küldi a következő kódot és nem tudjuk beírni.” (I01)

„Nagyon kedvesek voltak, amíg [arról] egyeztettünk, hogy mikor érkezel, meg persze kijönnek a Tramtrainhez elém. [...] Viszont a megbeszélésen [...] nagyon furcsán néztek rám, amikor megszólaltam és mondtam bizonyos dolgokat.” (I01)

„Meghívtak, mint kerekasztal beszélgetésnek a résztvevőjét, de döntéshozatali jogkört, vagy bármit nem kaptunk, hanem egyszerűen el kellett fogadni azt, amit ott hoztak döntéseket. [...] Én még ott nem találkoztam olyan emberrel, olyan döntéshozóval, aki fogyatékkal élő lett volna.” (I15)

Az Egyenlő Bánásmód „hatósághoz” kerülő, illetve egyéb jogi útra terelődő ügyek jelentős része is a műszaki kialakítással, vagy a használati körülményekkel kapcsolatos: ATM automaták, jegyautomaták, sorszámhúzó gépek, különböző közszolgáltatók applikációinak akadálymentessége, vagy annak hiánya esetén megfelelő személyi segítségi protokollok alkalmazása. Az interjúkban visszatérő elem volt az akusztikus utastájékoztatási rendszerek ellenőrzése, mint érdekérvényesítési tevékenység. A hatalommal való felruházás (empowerment) fontos területe más látássérült emberek digitális készségeinek fejlesztése és bevonásuk a technológiák működéséhez kötődő érdekérvényesítési munkába (pl. az akusztikus utastájékoztatási rendszerek ellenőrzésébe).

Szembeötlő, hogy azoknak a döntéseknek a jelentős része, amelyek végső soron meghatározzák, hogy a látássérült emberek milyen mértékben férnek hozzá a városok nyújtotta előnyökhöz, mennyire egyenlőek másokkal, mennyire egyenjogú polgárok, technológiai döntésekké váltak. Ezeket a döntéseket tehát elsősorban nem olyan szereplők hozzák, akik politikai felhatalmazással bírnak.

„Ami nekem félelmetes, hogy az ujjlenyomat megszűnt, az [egyik okostelefon esetén] arcfelismerés van. [...] Egy vak ember nem tud belenézni ugyanúgy a kamerába.” (I01)

„Egy évvel ezelőtt voltam, akkor még ott [egészségügyi intézmény] nem kellett sorszámot húzni, most már kellett.” (I02)

„Ezek a digitális táblák, meg az önkiszolgáló kasszák. Korábban még [...] tudtam használni, mert [még jobban] láttam.” (I10)

A döntések ennek megfelelően időben és térben is elválnak a használatól és az érintettek érdekérvényesítési lehetőségeitől. Ennek egyik tipikus esete, amikor központosított digitális rendszerek kerülnek bevezetésre (pl. sorszámhúzó rendszerek a járóbeteg szakellátásban, közoktatási intézmények, vagy felsőoktatási intézmények elektronikus rendszerei). Másik eset, amikor ezek vállalati fejlesztési vagy beruházási döntések, amelyeket adott esetben más országban, vagy földrészen hoznak meg. Ennek rendre előkerülő példáját jelentették az okostelefonok és azok applikációi. De potenciálisan az élet bármely területét érintheti ez, például az érintőképernyős rendelés bevezetése a gyorséttermekben, vagy az önkiszolgáló kasszák a boltokban.

Tanulságos példa a közösségi közlekedési járművek akusztikus utastájékoztatási rendszere (és annak kapcsolata a járművek műszaki kialakításával). Hagyományosan a hangos utastájékoztatás lehetőségét a vezetőfülkében elhelyezett mikrofon és az utastérben elhelyezett hangszóró biztosította. Napjainkra ez egy komplex, digitalizált rendszerré vált. Egy szoftver tudja, hogy egy adott járműnek elvileg milyen útvonalon kellene közlekednie. Ezt követi egy GPS-alapú rendszerrel, és ennek megfelelően automatikusan történik (az előre adott gépi szöveg) bemondása. Ha a járműnek baleset, terelés miatt le kell térni az előre adott útvonaltervről, vagy nem elég erős a GPS-jel, vagy bármelyik eleme meghibásodik a rendszernek, akkor egyszerűen megszűnik az akusztikus utastájékoztatás – és ezzel együtt a látássérült emberek számára az akadálymentesség, ugyanis számos járműtípus esetén már nincsen mikrofon a vezetőfülkében.

DISZKUSSZIÓ ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Az eredményeink megmutatták, hogy a technológiával kapcsolatos döntések alapvető befolyással bírnak arra, hogy a vak és gyengénlátó emberek miként tudnak részesülni a város által kínált szolgáltatásokból (pl. munkahely, szabadidő, oktatás, egészségügy, pénzügyi szolgáltatások, közösségi döntések befolyásolása stb.), miként tudnak másokkal egyenlő módon részt venni a város életében.

A közügyekben, városfejlesztésben történő részvétel, az emberek hatalommal történő felruházása jelentős részben technológiákhoz, technológiai rendszerekhez kapcsolódik, csakúgy, mint a város életében történő részvétellel kapcsolatos konfliktusok. Nem egyszerűen arról van szó, hogy ezek a folyamatok (részint) átkerültek a digitális térbe. Jóval inkább arról van szó, hogy a cselekvési és befolyásolási lehetőségért folyó küzdelem sokszor a *technikai kód* alakításáról, a *demokratikus racionalizációról* szól. Egyrészt a kialakítás (weboldal, alkalmazás, eszköz) akadálymentességéről, másrészt arról, hogy a tervezés milyen elképzelt társadalmi vízió (használati rendszer) lenyomatát hordozza magán: milyen infrastrukturális szükséglete van, milyen platformokhoz kapcsolódik, milyen használati feltételeket vár el implicit módon. A „kapcsolódó technológiák és használati rendszerek” fejezetben lényegében ezt támasztottuk alá különböző példákkal.

A technológiai döntések politikája a technológiai rendszerekből történő ki-maradás szabadságát, a választási lehetőségek szűkülését, és a függőséget is magában foglalja (Taylor, 2017; Dencik et al., 2019). Kutatásunk számos példát mutatott be a digitalizáció nyomán szűkülő választási lehetőségre, platformfüggőségre, miközben arról is beszámolt, hogy a város életében történő részvétel bizonyos aspektusai kapcsán kiszélesedett az érintettek által élvezett szabadság. Eredményeink alapján az okos város egyik oldalról szisztematikusan marginalizálta a látássérült emberek szempontjait, más oldalról pozitív változásokat is előidézett számukra.

Természetesen kérdés, hogy eredményeink milyen szintű általánosíthatósággal bírnak. A hosszabb távú együttműködési folyamat ténye, és az interjúkat kiegészítő egyéb megismerési formák az eredmények megbízhatóságának növelése irányába mutatnak. Másik oldalról az érintetteknek csak egy szűkebb, a teljes sokaságot nyilvánvalóan nem reprezentáló köre vett részt a kutatásban. Az állami és önkormányzati döntéshozók, illetve a szolgáltatók szempontjait sem jelenítettük meg, bár ezek inkább az akadálymentesítés hiányának, dilemmáinak kérdéskörét árnyalhatták volna, mintsem a technológiai döntések politikai tartalmának értelmezését. Mindezzel együtt eredményeink általánosíthatósága szükségképpen korlátozott. Ami mégis lehetővé teszi azt, hogy a vizsgált eseteken némiképp túlmutató megállapításokat is tegyünk, az véleményünk szerint három tényező. Egyrészt az érintetti csoport fizikai és digitális akadálymentesítési igénye, különböző időtávon a városlakók széles köre számára releváns lehet (pl. idősebb emberek, más típusú fogyatékkal élő emberek, babakocsival történő közlekedés kapcsán). Másrészt a fogyatékos és igazságosság témáját összekapcsoló szakirodalom sok esetben azt sugallja, hogy a marginalizálódás egyes mechanizmusai nemcsak a fogyatékos különböző típusai esetén, de azon túl (pl. mélyszegénységben élők, stigmatizált társadalmi csoportok esetén) is hasonlóak lehetnek (Gleeson, 2001; Imrie–Hall, 2001; Fabula–Tímár, 2018; Kosztópulosz et al. 2026). Harmadrészt a vizsgált

eset tanulságai esetenként összecsengenek az okos városok korábban megfogalmazott kritikáival (Szalai, 2020; Perperidis, 2023), illetve olyan gyakorlatokra mutatott rá, amely ellentmond az okos város domináns (depolitizált) elképzelésének, így akár egyetlen esetenként is alkalmas lehet a diskurzussal kapcsolatos kritika megfogalmazására.

Eredményeink azt mutatták, hogy az okos város mint diszkurzív keret, és az e keretben zajló technológiai döntések politikai tartalommal bírnak: egyértelmű következményük van a társadalmi alá-fölé rendeltségek kialakítására, a hatalommal való felruházásra, arra, hogy a város milyen víziók mentén, kinek a befolyásolása révén fejlődik. Ugyanakkor ezek a döntések túlnyomó részben a hagyományos politikai színtéren kívül, nagyrészt a hagyományos politikai felhatalmazástól függetlenül születnek. Számos olyan példát hoztunk, ahol ezek a döntések a piaci szereplők és logikák uralta térbe kerülnek át. Ez alátámasztja azt az okos városokkal szemben megfogalmazott kritikát, miszerint az a város átalakulását az üzleti és technokrata elit érdekei mentén képzelel el (Kitchin, 2015; Szalai, 2020, Perperidis, 2023). Egybevág továbbá Feenberg (2005) érveivel is, aki szerint mindez az elmúlt évtizedek technológiai újítási folyamatának egyik általános sajátossága (ám semmiképpen sem szükségszerűsége) volt.

Ezek az eredmények elméleti és gyakorlati következményekkel szolgálnak a *digitalizálódó (okos) városok* megértése és kormányzása kapcsán is. A digitalizáció, vagy az okos város továbbra is nagyon gyakran depolitizált kontextusban kerül említésre. A kritikai technikaelméletek eredményeinek beemelése segít abban, hogy rámutassunk: a digitalizáció a várost politikai értelemben (is) alakító folyamat. A vak és gyengénlátó emberek általunk bemutatott példáján keresztül egyértelművé vált, hogy a digitálizáció miként járulhat hozzá a fogyatékossgal élő emberek (kirekesztett) helyzetének konzerválásához (a valós térből a kirekesztődés hogyan tud átöröklődni a digitális térbe). De az is egyértelművé vált, hogy szempontjaik beemelhetők a technológiai döntésekbe, a technikai kód újradefiniálhatja a helyüket a közösségben, a technológiai döntések révén a fennálló hierarchiák kikezddhetők.

A kritikai technikaelméletek egyik fontos elméleti felvetése, hogy a technológiákkal kapcsolatos döntésekből történő kirekesztődés többnyire nem képviselő–állampolgár, hanem szakértő–laikus viszonylatban kereteződik (Feenberg, 1999). Eredményeink összhangban voltak ezzel, és azt sugallták, hogy az okos város jelentős teret kínál a technokrata legitimációnak és ily módon a döntések szakértői meghozatalának (például ki ért az akadálymentesítéshez). Ezért a részvétel lehetősége sokszor attól függ, hogy az egyes szereplők milyen mértékben képesek magukat szakértőként elfogadtatni.

A kritikai technikaelméletek további fontos elméleti felvetése, hogy a technikai kód megváltoztatására (a demokratikus racionalizációra) irányuló törekvés jelentősen különbözik a hagyományos politikai színtéren történő részvé-

teltől. A technológia kapcsán a részvétel jellemzően nem általános (politikai) intézményeken keresztül zajlik, jóval inkább konkrét szituációkban (kontextus függő módon) történik (Feenberg, 1999). Ahogy azt eredményeink is megmutatták, a részvétel célja nagyon gyakran nem a politikai képviselet erősítése, vagy a jogok bővítése, hanem a technológiákba kódolt társadalmi jelentések (azaz a technikai kód) megváltoztatása. Ily módon a résztvevő nem az „állampolgár”, hanem az, akinek az életére az adott technológia hatással van, aki valamilyen sajátos jelentést tulajdonít annak az adott technológiának (pl. egy adott digitális megoldás a látássérült emberek számára sokszor azt a jelentést hordozza, hogy „nem hozzáférhető”).

A vak és gyengénlátó emberek helyzetének elemzése kapcsán részletesen megmutattuk, hogy a részvétel jelentős részben a technikai kód megváltoztatását célozta (pl. az applikációk akadálymentesítése, a közösségi rollerek működtetési rendszerébe beemelni a vak emberek szempontjait); vagy ha ez az adott ponton nem volt lehetséges (pl. sorszámhúzás az egészségügyben), akkor a technológia használati kontextusának átalakítása volt a cél (pl. személyi segítségi protokollok működtetésének biztosítása révén). Ebben a folyamatban a vak és gyengénlátó emberek nagyon gyakran mint szakértők exponálták magukat (akár hagyományos értelemben vett szakértőként, akár tapasztalati szakértőként).

Mindez nem jelenti azt, hogy a hagyományos politikai érdekképviselet elvesztette volna a jelentőségét, vagy hogy a politika és a technológia demokratizálása között ne volna kapcsolat. Eredményeink megmutatták, hogy az akadálymentes műszaki kialakítással kapcsolatos viták nem függetlenek a politikai aréna általános működési jellegzetességeitől. Amikor a téma előkerül a politikai színtéren, akkor oda átszűrődnek a megszokott minták: szimbolikus részvétel, a fogyatékossgal élő emberek szinte teljes hiánya a döntéshozói pozíciókban, vagy hogy a változtatás terhét a fogyatékossgal élő emberekre terhelik.

A következtetések ebben az esetben is részint túlmutathatnak a vizsgált eseten. Az okos város általában is hajlamos lehet arra, hogy kihívásait technikai problémaként keretezze és így módon azokra technikai megoldásokat keressen (gondoljunk csak a környezeti fenntarthatóság kérdésére). A technikai megoldáskeresés pedig vagy eleve elgondolhatatlanná teszi a társadalmi vitákat, vagy azokat a szakértő–laikus viszonyrendszerbe helyezi át.

A részvétel kapcsán kapott eredményeink közül vélhetőleg az is túlmutat a vizsgált sajátos csoporton, hogy a döntések egy része időben és térben eltávolodik az érintettektől. Nagyon sok városi szolgáltatás kapcsán (pl. oktatás, egészségügy) központosított digitális rendszerekkel találkoznak a lakosok. Ezt részben minden bizonnyal az önkormányzatiságot ért kihívások és az elmúlt időszakra jellemző erőteljes centralizációs törekvések magyarázzák (Kákai–

Pálné Kovács, 2023), más esetekben pedig lényegében vállalati fejlesztési döntésekről van szó (amit adott esetben más országban vagy földrészben hoznak meg).

Ennek fontos üzenete lehet az okos városok kormányzása számára is. A városi kormányzás koncepciója – amikor arra az alapvető kérdésre keresi a választ, hogy milyen módon születnek a döntések, ki gyakorolja a hatalmat – nem tekinthet el a technológiákkal kapcsolatos döntések vizsgálatától. Nem egyszerűen annak felismeréséről van szó, hogy a városi kormányzás térbeli, intézményi és technológiai komponense egymásra kölcsönösen hat, ez a felismerés jelen van a téma szakirodalmában (Jiang et al., 2022). Jóval inkább arról van szó, hogy a hálózati kormányzás és a részvétel (legalább részben) újraértelmeződik. Új kihívásokat vet fel, hogy a város életében történő részvétel lehetősége jelentős részben olyan döntések mentén formálódik, amelyek kívül esnek a hagyományos politikai szintéren, illetve az önkormányzati feladatellátás szokásos hatáskörén. Ám mivel a város életében történő részvétel, a városhoz történő hozzáférés igazságossága kapcsán ezek nagyon is releváns kérdések, így a városi kormányzás nem tekintheti azokat egyszerűen csak „hatáskörön kívüli” kérdéseknek. Ha ugyanis az okos város kapcsán nem folynak viták a technikai kialakításba kódolt társadalmi tartalomról (a technikai kódról), akkor a digitalizáció vélhetően újratermeli a fennálló hierarchiákat, hegemoniákat. Amennyiben az okos város – retorikájához híven – valóban elő akarja mozdítani az igazságosságot, úgy szükséges a digitalizáció technikai kódjának olyan átalakítása, amely utat nyit a korábban marginalizált szempontok megjelenítéséhez, a „demokratikus racionalizációhoz”.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A kutatást a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének Digitális Társadalom Kompetenciaközpontja támogatta. A szerzők a „Pénzügyi és számviteli kihívások a digitalizáció összefüggésében kutatócsoport” tagjai. Dancz Ákos hozzájárulása a jelen tanulmányhoz a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-KDP-24-SZTE-1 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. Köszönettel tartozunk a kutatási folyamatban résztvevő látássérült embereknek, a cikk anonim lektorainak és szerkesztőinek.

JEGYZETEK

- ¹ A „bányász” (miner) interjú alapvetően az interjúalany által birtokolt speciális tudás felszínre hozására törekszik, míg az „utazó” (traveller) interjú jóval inkább a megkérdezett interpretációját, történeteit, igyekszik megismerni.
- ² Magyarországon a látássérült emberek túlnyomó többsége tagja a lakóhelye szerinti megyei érdekvédelmi szervezetnek, hiszen az őket megillető kedvezmények egy része e feltételhez van kötve.
- ³ A másik fontos összetevő (amellyel ebben a cikkben részletesebben nem foglalkozunk) az egyéni sajátosságokban és a használat kontextusában mutatkozó sokféleség. Azaz a használati lehetőséget számos olyan személyes jellemző befolyásolja, mint a kor, az anyagi helyzet, a látássérültség foka, a korábbi látásélmény megléte, a jövedelmi helyzet, a finommotoros készségek, vagy éppen a nyelvi készségek; illetve olyan kontextusbeli jellemzők, mint a kísérő személy vagy a segítő kutya jelenléte, a település, a rendelkezésre álló idő, vagy hogy mennyire ismerős az érintett számára egy adott helyzet.

IRODALOM

- Bradbury, Hilary (2015): Introduction. How to situate and define action research. In: Bradbury, Hilary (ed.): *The SAGE handbook of action research*. SAGE.
- Brinkmann, Svend–Kvale, Steinar (2015): *InterViews. Learning the Craft of Qualitative Research Interviewing*. Third edition. Los Angeles–London–New Delhi–Singapore–Washington, Sage.
- Butler, Ruth (1994): Geography and vision-impaired and blind populations. *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 19, No. 3, 366–368. <https://doi.org/10.2307/622329>
- Callon, Michel–Lascoumes, Pierre–Barthe, Yannick (2011): *Acting in an uncertain world. An essay on technical democracy*. Cambridge–London, The MIT Press.
- Couldry, Nick–Mejias, Ulises A. (2019): *The costs of connection. How data is colonizing human life and appropriating it for capitalism*. Stanford, Stanford University Press.
- Dencik, Lina–Hintz, Arne–Redden, Joanna–Treré, Emiliano (2019): Exploring data justice: conceptions, applications and directions. *Information, Communication & Society*, Vol. 22, No. 7, 873–881. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2019.1606268>
- Ellul, Jacques (1980): *The technological system*. New York, The Continuum Publishing Corporation.
- Fabula, Szabolcs–Timár, Judit (2018): Violations of the right to the city for women with disabilities in peripheral rural communities in Hungary. *Cities*, Vol. 76, No. 6, 52–57. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2017.12.005>
- Feenberg, Andrew (1991): *A critical theory of technology*. New York–Oxford, Oxford University Press.
- Feenberg, Andrew (1999): *Questioning technology*. London–New York, Routledge.
- Feenberg, Andrew (2005): Demokratikus racionalizáció: technika, hatalom és szabadság. *Replika – Társadalomtudományi folyóirat*, No. 51–52, 141–161.
- Feenberg, Andrew (2010): Ten paradoxes of technology. *Techné*, Vol. 14, No. 1, 3–15. <https://doi.org/10.5840/techné20101412>

- Foucault, Michel (1978): *Discipline and punish: the birth of the prison*. New York, Pantheon.
- Gere László–Kocsis János Balázs (2022): Az okosváros-tervezés fejlődéstörténete kritikai megközelítésben. *Tér és Társadalom*, Vol. 36, No. 4, 108–129. <https://doi.org/10.17649/TET.36.4.3398>
- Gleeson, Brendan (2001): Disability and the open city. *Urban Studies*, Vol. 38, No. 2, 251–265. <https://doi.org/10.1080/00420980123531>
- Harold, Gill (2013): Reconsidering sound and the city: asserting the right to the Deaf-friendly city. *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 31, No. 5, 846–862. <https://doi.org/10.1068/d3310>
- Hollands, Robert G. (2008): Will the real smart city please stand up? *City*, Vol. 12, No. 3, 303–320. <https://doi.org/10.1080/13604810802479126>
- Hughes, Thomas Parke (1987): The evolution of large technological systems. In: Wiebe E. Bijker–Thomas Parke Hughes–Trevor J. Pinch (eds.): *The Social Construction of Technological Systems*. Cambridge, The MIT Press. 51–82.
- Illich, Ivan (1973): *Tools for Conviviality*. New York, Harper & Row.
- Imrie, Rob–Hall, Peter (2001): An exploration of disability and the development process. *Urban Studies*, Vol. 38, No. 2, 333–350. <https://doi.org/10.1080/00420980124545>
- Jiang, Huaxiong–Geertman, Stan–Witte, Patrick (2022): Smart urban governance: An alternative to technocratic “smartness”. *GeoJournal*, Vol. 87, No. 3, 1639–1655. <https://doi.org/10.1007/s10708-020-10326-w>
- Joss, Simon–Sengers, Frans–Schraven, Daan–Caprotti, Federico–Dayot, Youri (2019): The Smart City as Global Discourse: Storylines and Critical Junctures across 27 Cities. *Journal of Urban Technology*, Vol. 26, No. 1, 3–34. <https://doi.org/10.1080/10630732.2018.1558387>
- Kákai, László–Pálné Kovács, Ilona (2023): Cui prodest? Why local governance came to a deadlock in Hungary. *Politics in Central Europe*, Vol. 19, No. 1, 21–42. <https://doi.org/10.2478/pce-2023-0002>
- Kindon, Sara–Pain, Rachel–Kesby, Mike (2007): Participatory Action Research: Origins, approaches and methods. In: Kindon, S.–Pain, R.–Kesby, M (ed): *Participatory Action Research Approaches and Methods. Connecting People, Participation and Place*. London, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203933671>
- Király Gábor (2005): Hovatovább STS? Fejtegetések az értelmezési flexibilitás, a hiányzó tömeg, a kiborg és a demokrácia kapcsán. *Replika – Társadalomtudományi folyóirat*, No. 51–52, 25–56.
- Kiss Balázs–Berta Kata–Boda Zsolt (2004): Elektronikus demokrácia és elektronikus kormányzás: lehetőségek és valóságok. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 13, No. 1–2, 255–276.
- Kitchin, Rob (1998): ‘Out of Place’, ‘Knowing One’s Place’: Space, power and the exclusion of disabled people. *Disability & Society*, Vol. 13, No. 3, 343–356. <https://doi.org/10.1080/09687599826678>
- Kitchin, Rob (2014): The real-time city? Big data and smart urbanism. *GeoJournal*, Vol. 79, No. 1, 1–14. <https://doi.org/10.1007/s10708-013-9516-8>
- Kitchin, Rob (2015): Making sense of smart cities: addressing present shortcomings. *Cambridge journal of regions, economy and society*, Vol. 8, No. 1, 131–136. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsu027>
- Kleine, Stephen J. (2003): What is technology? In: Scharff, R. C.–Dusek, V. (eds): *Philosophy of technology. The technological condition*. Blackwell, Malden, 208–210.

- Kolotouchkina, Olga–Barroso, Carmen Llorente–Sánchez Manfredi, Juan Luis (2022): Smart cities, the digital divide, and people with disabilities. *Cities*, Vol. 123, April: 103613. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2022.103613>
- Kosztópulosz, Andreász–Málovics, György–Berki, Boglárka–Cretan, Remus (2026): Conversion Factors in the Financial Capabilities of Extremely Poor and Segregated Roma Families. *Economics of Transition and Institutional Change*. 1–13. <https://doi.org/10.1111/ecot.70027>
- Latour, Bruno (1993): *We have never been modern*. Cambridge, Harvard University Press.
- Latour, Bruno (2005): *Reassembling the social. An introduction to actor-network-theory*. Oxford–New York, Oxford University Press.
- León, Luis F. Alvarez–Rosen, Jovanna (2020): Technology as Ideology in Urban Governance. *Annals of the American Association of Geographers*, Vol. 110, No. 2, 497–506. <https://doi.org/10.1080/24694452.2019.1660139>
- Lukas, Michael (2019): Urban governance. In: Anthony M. Orum (ed.): *The Wiley Blackwell encyclopedia of urban and regional studies*. Chichester, West Sussex, Wiley Blackwell. 1–11. <https://doi.org/10.1002/9781118568446.eurs0366>
- Makkonen, Teemu–Inkinen, Tommi (2024): Inclusive smart cities? Technology-driven urban development and disabilities. *Cities*, Vol. 154, November: 105334. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2024.105334>
- Málovics György (2019): Tudás létrehozása társadalmi hatással karöltve: a részvételi akciókutatás (RAK) megközelítése. *Magyar Tudomány*, Vol. 180, No. 8, 1147–1157. <https://doi.org/10.1556/2065.180.2019.8.5>
- Málovics György–Bajmócy Zoltán–Gébert Judit–Juhász Judit–Méreiné Berki Boglárka–Mihók Barbara (2022): A közösségi szerepvállalás mint az egyetemek újra felfedezett, de elhanyagolt feladata. *Magyar Tudomány*, Vol. 183, No. 5, 631–643. <https://doi.org/10.1556/2065.183.2022.5.9>
- Málovics, György–Bajmócy, Zoltán–Csernák, József–Fehér, Borbála–Frigyik, Márton–Juhász, Judit–Matolay, Réka–Müllner, András–Szerencsés, Rita (2025): The potential role of university community engagement in supporting transformative social innovation–experiences from Hungary. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, Vol. 38, No. 1, 366–396. <https://doi.org/10.1080/13511610.2024.2399605>
- Marcuse, Herbert (1964): *One-dimensional man*. Boston, Beacon.
- Meijer, Albert–Rodríguez Bolívar, Manuel Pedro (2016): Governing the smart city: a review of the literature on smart urban governance. *International review of administrative sciences*, Vol. 82, No. 2, 392–408. <https://doi.org/10.1177/0020852314564308>
- Perperidis, Giannis (2023): The politics of the city: Critical theory of technology and urban design(s). *Technology in Society*, Vol. 74, August, 102263. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2023.102263>
- Pierre, Jon (2011): *The politics of urban governance*. London, Palgrave Macmillan.
- Pinch, Trevor J.–Bijker, Wiebe E. (1987): The social construction of facts and artefacts: or how the sociology of science and the sociology of technology might benefit each other. In: Wiebe E. Bijker–Thomas Parke Hughes–Trevor J. Pinch (eds.): *The Social Construction of Technological Systems*. Cambridge, The MIT Press. 17–40.

- Szalai Ádám (2020): Az okosváros-koncepció kritikai földrajzi vizsgálata – elméleti háttér és lehetséges kutatási irányok. *Tér és Társadalom*, Vol. 34, No. 2, 88–107. <https://doi.org/10.17649/TET.34.2.3201>
- Taylor, Linnet (2017): What is data justice? The case for connecting digital rights and freedoms globally. *Big Data & Society*, Vol. 4, No. 2, 1–14. <https://doi.org/10.1177/2053951717736335>
- Titscher, Stefan–Meyer, Michael–Wodak, Ruth–Vetter, Eva (2000): *Methods of Text and Discourse Analysis*. London–Thousand Oaks–New Delhi, Sage Publications.
- Varró, Krisztina–Bunders, Damion J. (2020): Bringing back the national to the study of globally circulating policy ideas: ‘Actually existing smart urbanism’ in Hungary and the Netherlands. *European Urban and Regional Studies*, Vol. 27, No. 3, 209–226. <https://doi.org/10.1177/0969776419893731>
- Varró, Krisztina–Szalai, Ádám (2022): Discourses and practices of the smart city in Central Eastern Europe: insights from Hungary’s ‘big’ cities. *Urban Research & Practice*, Vol. 15, No. 5, 699–723. <https://doi.org/10.1080/17535069.2021.1904276>
- Winner, Langdon (1980): Do Artifacts Have Politics? *Daedalus*, Vol. 109, No. 1, Winter, 121–136. <https://doi.org/10.2307/20024652>
- Winner, Langdon (1986): *The Whale and the Reactor*. Chicago, University of Chicago Press.
- Winner, Langdon (2003): Social Constructivism: Opening the black box and finding it empty. In: Robert C. Scharff–Val Dusek (eds.): *Philosophy of technology: The technological condition*. Malden, Blackwell. 233–243.
- Wittingslow, Ryan Mitchell (2022): Who Controls the Smart City? From Machines of Loving Grace to a Democratic Transformation from Below. In: Cressman, D. (ed.): *The Necessity of Critique. Philosophy of Engineering and Technology*, vol 41, Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-07877-4_6
- Zhou, Shimi–Loiacono, Eleanor T.–Kordzadeh, Nima (2024): Smart cities for people with disabilities: a systematic literature review and future research directions. *European Journal of Information Systems*, Vol. 33, No. 6, 845–862. <https://doi.org/10.1080/0960085X.2023.2297974>

A NEM SZKEPTIKUS OAKESHOTT AZ IDEÁLIS REZSIMRŐL ÉS AZ EMBERI TERMÉSZETRŐL

Molnár Attila Károly

(NKE Molnár Tamás Kutatóintézet, Századvég)

*A tanulmány beérkezett: 2026. január 6., opponálás: 2026. január 8. – 2026. március 8.,
véglegesítés: 2026. április 26.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Noha Oakeshottot általában szkeptikus gondolkodóként ábrázolják, szépepszise meglehetősen korlátozott volt: elsősorban a politikai racionalizmussal, a tudásba vetett és evilági végső megoldásokat remélő hittel szemben volt szkeptikus. Ugyanakkor meglehetősen határozott képe volt a jó és a rossz politikai társulásokról és az emberi természetről. Gondolkodását általában jellemzik az ellentétpárok, amelyek egyik elemét pozitívan, a másikat negatívan értékelte. Így ezek nem csupán a megértését szolgáló típusok, ezek legteljesebb rendszerezett kifejtése az ötven évvel ezelőtt kiadott műve, az *On Human Conduct*.

Kulcsszavak: Oakeshott ellentétpárjai ■ törvény uralma ■ emberkép ■ historizmus

Michael Oakeshottot jellemzően szkeptikusként ábrázolja a kommentárirodalom és valóban szkeptikus volt azokkal az irányzatokkal, nézetekkel, mozgalmakkal és csoportokkal szemben, amelyek büszkéek voltak a saját racionalitásukra, gőgösen bíztak az ész erejében és a megváltó politikában. Nem érdekelték a szkeptikus filozófia alapvető kérdései: létezik-e igazság, ha igen, megismerhető-e és ha megismerhető, akkor közölhető-e. Oakeshott szkepticizmusa elsősorban politikai volt és nem episztemológiai (Gerencser, 2000; Laursen, 2005; Rinard, 2021; McKenna, 2024),¹ és az ideológikus politizálás, valamint a konstruktivizmus bírálata mellett ez kapcsolja a brit konzervatív hagyományhoz, amely a politikát korlátozott tevékenységnek tekinti és nem az evilági megváltás totalizáló végrehajtásának. Amit Oakeshott racionalizmusnak nevezett, azt nevezte Edmund Burke radikalizmusnak és képviselőit metafizikai örülteknek. Ugyanakkor azonban nagyon is hitt a saját tevékenységében, amelynek célja az emberi cselekvés és a kormányzás megértése volt és nem volt szkeptikus sem a megértés lehetősége, sem az emberi tulajdonságok, életmódok és társulási formák értékelése terén.

Szkepticizmusának és pluralizmusának értékelő jellege hasonlít Montaigne-éra, aki szkepticizmusa ellenére elutasította a relativizmust és a nihilizmust,

és nagyra értékelte saját életmódját és a meglévő politikai berendezkedést. Oakeshott gondolkodásában a nyíltan értékelő elemek mellett szkepticizmusát a konzervatívok két szent grálja, a hagyomány és a tekintély episztemológiailag és politikailag fontos fogalmai is meghatározták. A legfőbb indok ezek mellett elsősorban az arrogáns észbe vetett bizalommal szembeni kétely.

Oakeshott elődeihez hasonlóan több dichotómiát is megfogalmazott, hogy megérthesse az emberi viselkedést és a társulási formákat. Bár ezeknek az antinómiáknak a jelentése és elméleti és módszertani pozíciójuk kétértelműek vagy vitathatóak talán, de Oakeshott következetesen értékelte ezeknek az ellentéteknek a pólusait. Késői műve, az *On Human Conduct* is értékel, amikor két különböző társulási formát ír le, amelyeket polgári és vállalkozó társulásnak nevez, és e kettőhöz kapcsolt olyan kategóriákat, mint a *societas*, nomokrácia, szkeptikus politika, illetve az *universitas*, a teleokrácia, a hívő politika (Mosley, 2010; O’Sullivan, 2012). Oakeshott a legkevésbé sem volt szkeptikus a polgári társulás és az ahhoz kapcsolódó habitus értékelésében. A hívő és a szkeptikus politika kivételével, a többi, általa felállított ellentétpár esetében egyértelműen a két pólus egyike mellett érvelt és nem valamilyen középút mellett: így a racionalizmussal (ideológiával) szemben a hagyomány mellett, a polgári társulás mellett a vállalkozó társulás ellen, és így tovább.

Míg az első társulási típust, a *societast*, a törvény uralmát nagyra értékelte, a másikat, a telokráciát/teleokráciát/menedzseri államot nyíltan bírálta. Nyilvánvalóan kritikus volt a totalitárius államokhoz hasonló kortárs vállalkozó társulásokkal (*universitas*) szemben, azokat ugyanabból a mentalitásból vezette le, mint a kortárs jóléti államot és a liberális demokráciát, amikor olyan kifejezéseket használt rájuk, mint „irányított társadalom”, „gazdasági demokrácia”, „központi tervezés”, „elosztási igazságosság”, „részvétel”, „egyenlőség”, „liberalizmus”, „demokrácia” és így tovább. A jóléti államot és a liberális demokráciát a bírált vállalkozó társulás kortárs eseteinek tekintette, ahogyan a kortárs baloldali és liberális politikai nyelv idézett példáit az állam teleokratikus felfogása megnyilvánulásainak.

Oakeshott több helyen is utalt a földi paradicsom megteremtésére irányuló kísérletek hiábavalóságára. Azt írta: „az állam paradicsommá tételére irányuló kísérletek eredménye mindig az volt, hogy azt pokollá változtatták” (1975: 319). Később ezt a poklot Bábel tornyának nevezte (1999). Sheldon Wolin kritikájára (Wolin, 1976) adott válaszában² gúnyosan cáfolta azt a vádat, hogy a polgári társulásnak (*societas*) fogalma egyfajta mennyei város, ideális társadalom vagy valami hasonló lenne. Valóban, bármennyire is kínálkozik az összehasonlítás, Szent Ágoston *civitas Dei*je egészen más, mint Oakeshott polgári társulása (Corey, 2006: 33.). A nyilvánvaló különbségek ellenére Oakeshott polgári társulás-fogalma és az azzal összekapcsolt személyiség leírása is tartalmaz pozitív értékelést. Noha világosan elutasította a tejjel-mézzel folyó Ká-

naán, a *Cuciana* (*Cockaigne*, *Schlaraffenland*, *Luilekkerland*) iránti reményt, a fogyasztók álmát, azonban a polgári társulás és az abban élő emberek (a *civēs*) feltűnően hasonlít Arcadiára, vagy Tolkien hobbit falvára – a jámborság világára. Ezt az idealizált, de nem lehetetlen mentalitást Iustinianus szavaival írta le: *honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* (Oakeshott, 1975: 176.). Ez a szerénység és igazságosság – utalva Aquinói Szent Tamás és Platón kifejezésére: *suum cuique* – Oakeshott értelmezésében nem egy Cuciana felé mutat, hanem inkább az idealizált mentalitás felé. Általánosságban egy olyan világ, ahol „a törekvés energiája körültekintően keveredik az eredmény iránti közömbösséggel” (uo.: 71.), és ahol „az, amit a cselekvő gondolni választ, összefüggésben áll önértelmezésével és önmaga tiszteletével, valamint jellemének integritásával” (uo.: 73.).

INTELLEKTUÁLIS GYÖKEREK VAGY UTALÁSOK?

Az *On Human Conduct* című műve tartalmazza azokat az alapvető témákat, amelyek Oakeshott számára pályafutása során fontosak voltak (1975: VII.). Nagyjából ezek az alapvető témák, az individualitás és a törvény uralma, amely szerinte a legjobb környezet az individualitás kibontakozásához. A törvény uralma, a polgári társulás ideálisnak tűnik, az individuumok létrejötte és virágzása ideális feltételének: „a *civitas peregrina* nem egy közös cél felé utazó zarándokok társulása, hanem olyan kalandokat kedvelő embereké, akik mindannyian a legjobb tudásuk szerint reagálnak a tudatukat érintő kihívásokra egy olyan világban, amely más, hozzájuk hasonló emberekből áll, akik mindannyian örökösei az őket megelőzően létrejött (erkölcsi és szellemi) kreatív eredményeknek, és akik különböző prudens gyakorlatokban vesznek részt, de itt társak a polgári viselkedés gyakorlatában.” (uo.: 243.)

Még ha az individuum meglehetősen késői jelenség is a történelemben, a törvény uralma nem tűnik igazán új eszménynek. Platón szerint ez a második legjobb politikai rendszer, Arisztotelész pedig a számtalan rendszerfajtát két alapvető kategóriába sorolta: a törvény uralmán alapuló jókra és az önkényességgel jellemezhető romlott rendszerekre.

Az alkotmány formája (egy, kevesek vagy sokak által gyakorolt kormányzás) és a kormányzás célja közötti megkülönböztetés Arisztotelészre vezethető vissza. Oakeshott számára is a kormányzás jellegét és értékét nem az dönti el, hányan vesznek részt a kormányzásban, hanem az, hogy mi a kormányzás célja. Arisztotelész és Oakeshott esetében a törvény uralma a politikai közösség nem instrumentális felfogását is jelentette: a polis vagy állam nem tekinthető eszköznek valamilyen szubsztantív (anyagi, gazdasági, vallási, erkölcsi, stb.) cél eléréséhez, célja a béke, és az egyéni és kollektív szabadság biztosítása.

Arisztotelész leírásához hasonlóan Oakeshott fő állítása is az, hogy a törvény uralma, vagy ahogy az *On Human Conduct* című művében nevezi, a polgári társulás a legjobb módja az egyéni szabadság és egy bizonyos típusú civilizáció garantálásának. Arisztotelész számára ez a civilizáció a görög volt, Oakeshott számára pedig a nyugati keresztény, amely alapvetően a szabad egyéniségekhez kapcsolódott. Ez az egyén Oakeshott műveiben néha természetesnek tűnik, néha pedig a nyugati történelem eredményének. Oakeshott antropológiájának problémájára később térek vissza.

Felmerülhet a kérdés, hogy Oakeshott polgári társulásokról szóló leírásának értékelő hangvétele magában hordozza-e a politikai társulás valamilyen normatív alapját. Még ha a polgári társulás formális és egészen eltér az *universitas fidelium*, azaz az egyház³ mintájától, Oakeshott mégsem tűnik hobbesi legalistának,⁴ mivel hangsúlyt fektet a *Sittlichkeit*ra és a *Lebenswelt*re. Vagyis a polgári társulás nem létezhet anélkül, hogy egy adott civilizáció biztosítaná azokat a hallgatólágos mentális szokásokat, előfeltevéseket, amelyeket Oakeshott morálnak nevez. A polgári társulás morális „alapja” a morális magatartás, ami a gondolkodásában néha történelmi, néha ahistorikusnak tűnik (Oakeshott, 1976: 365.). Bár univerzális a morális cselekvés, de jellemzővé bizonyos helyeken és korokban vált, ahol a törvény uralma is kialakult. A kettő egymást feltételezi.

Az erkölcsi gyakorlat nem a cselekvő vállalkozásainak sikerével foglalkozó körülmekintő cselekvés, nem eszköz a képzeletbeli vagy kívánt elégedettség eléréséhez (Oakeshott, 1975: 60.). Az erkölcsi gyakorlat Oakeshott szerint nem tekint az eredményességre vagy a sikerre. A morális és instrumentális gyakorlat megkülönböztetése néha két cselekvéstípusnak, gyakran azonban a cselekvés két aspektusának tűnik, mint Cicero (1987) *honestum–utile* párosa. És ahogyan Cicero, úgy Oakeshott sem fogadja el a morális aspektus (*honestum*) háttérbe szorítását vészhelyzet vagy rendkívüli állapot esetében. E két cselekvéstípus vagy aspektus alapozza meg a politikai társulás két típusát.

Hasonlóságaik ellenére könnyen meg lehet különböztetni Arisztotelész és Oakeshott kategóriáit. A telokrácia/teleokrácia/vállalkozó társulás nem önkényes és nem feltétlenül törvénytelen rezsim. Oakeshott számára az antinómia két eleme közötti fő különbség nem a törvény uralma önmagában, számára sokkal fontosabb, hogy a törvényt instrumentális vagy „erkölcsi” értelemben értik-e, a politikai társulást, a törvényeket eszköznek tekintik-e valamilyen tartalmi cél elérésére, vagy önmagukért tartják be azokat, függetlenül a tartalmi hasznosságuktól. A törvény uralma ugyanis nem instrumentális kapcsolat, a szubsztantív célokat nem szolgáló törvény általában nem instrumentális viszonyt teremt, mivel a törvény célja nem valamilyen eredmény elérése (Oakeshott, 1999: 137.).

Egy másik csábító párhuzamos antinómia Szent Ágoston *civitas Dei* és *civitas terrena* fogalom párja. Kétségtelen, hogy vannak nyilvánvaló hasonlóságok

ezek és Oakeshott két kategóriája között. Például ezek a kategóriák nemcsak a rendszerekre vonatkoznak, hanem a személyiségtípusokra is, és a *civitas Dei* nyilvánvalóan idealizált, míg a *civitas terrenát* Szent Ágoston elutasítja. Fontos azonban felismerni, hogy Szent Ágoston *civitas Dei* leírása meglehetősen eltér Oakeshott polgári társulásától. Meglehetősen furcsa, hogy a polgári társulást a kommentárok egyszerre kapcsolják Hobbes Leviathan képéhez és Szent Ágoston *civitas Dei* képéhez. Az előbbi az eredendő bűn kellemetlen, de szükséges következménye, az ember ember feletti szükségszerű uralma, a nyers kényszer alkalmazása és a kilátásba helyezése, míg az utóbbi a kegyelem állapota, azaz az eredendő bűn következményeitől való megszabadulás, amelyben megszűnik az uralom, a kényszer, az erőszak. Ha bármi, akkor a *civitas terrena* áll közelebb a polgári társulásnak a törvény, a bírósági rendszer, a végrehajtás és általában a bírói tevékenységre alapozó felfogásához. Az eredendő bűn hatásai miatt a *civitas terrenában* az uralkodás pusztán a kényszeren alapul a lázadó emberek felett, az egyének helyeslését vagy a legitimációt feltételezni értelmetlen ez esetben. Itt az emberek lázadók, ami éppen ellentéte az Oakeshott által leírt polgári társulás *cives*ének. A *cives* ugyanis erkölcsösen és kötelességtudatosan cselekszik, figyelembe véve a törvényeket és szabályokat a Iustinianus által leírtak szellemében. A kérdés, amire még visszatérek, az, hogy az ember kielégíthetetlen természete – aminek folyománya a megszüntethetetlen gyakorlati tevékenység – összeegyeztethető-e a *cives* habitusával? Oakeshott szerint igen.

Bár Oakeshott ritkán említette Pádúai Marsiliust, az *On Human Conduct* kulcsfontosságú kategóriáinak – a polgári társulás és a vállalkozó társulás – jelentése sokkal inkább Marsilius *Defensor Pacis* című könyvét tűnik visszhangozni. Még élesebben mutatja ezt a hatást a *The rule of law* című írása (Oakeshott, 1999: 129–178.).

Marsilius könyve az invesztitúraharcok mellékterméke, amelyek során a pápa az igazság ismeretére alapozta legfőbb bírói igényét. Az igazság ismerete pedig azért mindennél fontosabb, mert ez szükséges az üdvösséghez. Eszerint, a világi hatalom, akárcsak egy egyház, egy szubsztantív célt szolgál, az üdvözülést. Ezzel szemben Marsilius – nyílt szkepticizmus nélkül – a világi legfőbb bírót (a császár) mellett érvelt és a békét, a harcok hiányát emelte ki a világi életben elérhető legfőbb jóként (Marsilius of Padua, 1956). Ebben az összefüggésben a béke nem a platóni vagy a keresztény lelki békét jelentette, hanem egyszerűen a harcok befejezését, amelyhez végső bíróra volt szükség az emberek között felmerülő konfliktusok rendezéséhez. Azzal érvelt, hogy a világi bírók fő feladata nem az üdvösség előmozdítása, hanem a béke fenntartása. Ez azt jelentette, hogy az üdvösség keresése magánügy lehetett, és hogy a bírót nem feltétlenül ismerte az igazságot, ezért nem tudott segíteni az embereknek az üdvösség elérésében, de ez nem is szükséges a béke fenntartásához. Ezt az érvelést Hobbes *Leviathan* című műve folytatta, amelyben a puritán

lelkiismeret igazságigénye felváltotta a pápai igazságigényt és Hobbes szerint a főhatalomra a bajkeverő puritán lelkiismerettel szemben van szükség. A főhatalomnak a konfliktusmentes viszonyok fenntartásán kívül azonban nincs semmilyen célja.

Ugyanakkor, érdemes megjegyezni, hogy az Oakeshott által felvázolt ellentétpárok nem párhuzamosak Hobbes párjával. Oakeshott két különböző kormányzati formát írt le, míg Hobbes a polgárháborúval, a Behemoth-tal szemben a „polgári állam” egyetlen életképes változatát, a Leviathant írta le. Hobbes soha nem írt le rossz rezsimit. A monarchia, az arisztokrácia és a demokrácia közötti választásról azt állította, hogy „a három kormányformából melyik a legjobb, az ott, ahol valamelyik már fennáll, többé már nem vitatható: mindig a fennállót kell előnyben részesíteni, fenntartani és a legjobbnak tekinteni, mert a megdöntésére irányuló minden törekvés, mind a természeti, mind pedig az isteni, pozitív törvényekbe ütközik.” (Hobbes, 1971: 472.) Hobbes számára csak egyféle polgári béke és kormányzás létezett.

Míg a 16. és 17. században több protestáns fejedelem is megjelent, a 17. és 18. század legsikeresebb rezsimejei a Marsilius, Bodin és Hobbes világi hatalomról szóló érveléseit követő abszolút monarchiák voltak. Később a politikai modernitás – a felvilágosult abszolutisták, forradalmárok, reformerek, progresszívek stb. révén – a kormányzás fő feladatává tette a szubsztantív – erkölcsi, filozófiai, társadalmi, gazdasági – projekteket. Oakeshott vállalkozó társulásra irányuló kritikája a modern rezsimek nem túl burkolt kritikája.

Általánosságban mondható, hogy az ember hajlamos ellentétpárokat felállítani, a világot ellentétekben megérteni. Ennek megfelelően Oakeshott kommentátorai nem tudnak ellenállni a kísértésnek, hogy antinómiáit nemes elődei antinómiáival összekapcsolják. A polgári társulás fogalmának intellektuális elődeit keresve azt lehet állítani, hogy Oakeshott kategóriáinak jelentései valójában meglehetősen *sui generisek* (Smith, 1996).

Oakeshott polgári társulás fogalmában a *cívesek* „kizárólag a polgári (civilizált) viselkedés gyakorlatát alkotó szabályok közös elismerése alapján” állnak kapcsolatba egymással (Oakeshott, 1975: 128.). A polgári társulás formális – és nem szubsztantív jellege miatt – morális kapcsolat, és a szabályokat vagy törvényeket tekintélyük miatt veszik figyelembe, nem pedig a remélt tartalmi eredmények – mint a többiek helyeslése, jutalmazás evilágon vagy a túlvilágon, lelki béke és önbizalom, stb. – miatt. A polgári társulás a „tekintély alkotta egység” (Nehal Bhuta, 2015: 20.). A polgári társulás nemcsak a morált, hanem az uralmat, tekintélyt és kényszert is magában foglalja.

A tekintély fogalma általában nem felel meg a modernista politikai gondolkodás erkölcsi-politikai követelményeinek, vagyis nem alapul érvelésen vagy konkrét érveken, azaz beleegyezésen. Ez azonban nem teszi a tekintélyen alapuló rendet sebezhetőbbé, mint amilyen egy ésszerűen megalapozott rend. Sőt, a modernisták ésszerű indoklásra vonatkozó elvárása teszi törekény-

nyé a rendjüket. A törvényeknek azért van tekintélyük, mert törvények.⁵ Aho-
 gyan a törvény uralmát Montaigne leírta, nem valamilyen szubsztantív ered-
 mény elérésének vágya miatt tartják be a törvényt. „Manapság a törvények
 hitelét nem az tartja fenn, hogy igazságosak, hanem az, hogy törvények. Ez
 tekintélyük rejtélyes alapja, másféle nincs nekik.” (Montaigne, 2003: III. 354.)
 A tekintélynek az elméletet megelőző legitimitása van, mint Weber *Herrschaft*-
 jának. A polgári társulás morális magatartáson alapul; morális kapcsolat, még
 akkor is, ha célja nem a nyílt morális követelmények teljesítése (Oakeshott,
 1999: 144.).

Oakeshott szerint a morális cselekvés az, amikor a cselekvés célja nem egy
 szubsztantív eredmény elérése, hanem szabályok betartása. Cselekvésemle-
 tében átvette Cicero *utile-honestum* ellentétpárját (Cicero, 1987: 27.), és a *deco-
 rum*hoz, a helyénvalóhoz kapcsolódó jelentéshorizontot. Általában kapcsoló-
 dott Ciceróhoz, mint sok más angolszász konzervatív Burke óta. E hagyomány-
 ban a térhez és időhöz kötött helyénvaló cselekvés, a prudens partikularizmus
 eszménye együtt létezik az ahistorikus elemeket tartalmazó emberképpel.
 Amennyire élesen bírálják az univerzális elvek – ideológiák, racionalizmus,
 dogmatizmus, stb. – szerinti cselekvést, olyannyira feltételezik az univerzális
conditio humana létét.

Bár Oakeshott republikánus szókincset használt – például, *res publica*, *cives*
 –, de az idealizált polgári társulása nem volt egyértelműen republikánus jelle-
 gű, mert a republikánus gondolkodás kulcsfogalmát, a közjót, a vállalkozó tár-
 suláshoz rendelte

A POLGÁRI ÉS VÁLLALKOZÓ TÁRSULÁS MÓDSZERTANI STÁTUSZA

Ha „minden tudás megfoghatatlan, soha nem teljes, mindig tökéletlen”, ahogy
 Oakeshott írta, akkor hogyan kell értelmezni Oakeshott fenti ellentétpárját?
 Oakeshott tudatosan széles teret hagyott a gondolatai értelmezésére. Azt írta,
 hogy „egy filozófiai esszé sokat hagy az olvasóra, gyakran túl keveset mond,
 mert attól fél, hogy túl sokat mond” (Oakeshott, 1975: VII.).

A polgári és a vállalkozó társulás módszertani státuszának különböző ér-
 telmezései léteznek. Ez a bizonytalanság főként abból fakad, hogy Oakeshott
 véleménye erről a kérdésről megváltozott és kétértelmű volt. Udvariasan elis-
 merte a kétértelműségével kapcsolatos kritikákat, és kissé sajnálkozva írta:
 „amikor visszatekintek a hóban hagyott lábnyomaimra, azt kívánom, bárcsak
 kevésbé lennének kanyargósak” (uo.: VIII.).

A konzisztencia vagy inkonzisztencia problémát jelent minden szerző ese-
 tében, aki több művet is írt. Sőt, úgy tűnik, hogy Oakeshott nézetei antinómi-
 áinak módszertani státuszáról idővel megváltoztak, vagy legalábbis Oakeshott

meglehetősen kétértelmű volt ezzel kapcsolatban. A megértés feladatát megnehezítheti, ha a szerző metaforákat használ, különösen a filozófusok kedvenc metaforáját, a barlangot. Az *On Human Conduct* bevezető része Platón barlang-metaforájára épül, bár a szövegben számos eltérés található Platónhoz képest. Platón esetében a filozófus – aki a barlanglakók számára nevetségesen vagy bosszantóan irreleváns – az ideák valóságáról beszél, Oakeshott viszont a barlanglakók mítoszával, vagyis az általuk látott árnyékokkal foglalkozott, a kormányzásra vonatkozó előfeltevéseikről írt, amit az „előfeltevések megértésének” nevezett (uo.: 9, Frohnen 1990.). Azt írta, hogy a célja nem a barlanglakók által látott „árnyékok” vagy mítoszok elutasítása, bírálata, hanem ezek, az előfeltevések megértése, ahelyett, hogy a napfényben meglátható ideákat keresne. Nyilvánvaló, hogy Oakeshott szkeptikus volt Platón filozófusok feladatáról alkotott elképzelésével kapcsolatban, azzal kapcsolatosan, hogy a filozófus valami episztemológiai kiválósággal bírna a barlanglakóval szemben, míg Platón nem foglalkozott a barlangban lévő árnyékok megértésével, nem tekintette a megismerés számára elég fontosnak azokat.

Oakeshottot nem igazán érdekelte a hermeneutikai hagyomány; számára a megértés, a társulások nominalista értelmezésének megfelelően, az egyes szereplők hallgatólagos előfeltevéseinek és reflektálatlan mentális szokásainak vizsgálatát jelentette. A megértés alatt nem az „értelem” keresését értette. Olyannyira hiányzik az írásaiból az utalás a hermeneutikára, a kortárs „szomszéd várra”, Gadamerre, hogy az talán tudatos.

Módszertani dilemmánk az, hogy a polgári és vállalkozó társulások modellje és a többi antinómia valóságosnak tekinthető-e – amennyiben bármely intézmény, például a kormány, „valóságos” lehet Oakeshott nominalista képzeletében –, vagy ez egy működő fikció, mítosz – árnyék a falon, amennyiben az árnyék valóságos, és nem pusztán a fény hiánya – esetleg egy hermeneutikai eszköz, mint például az ideáltípus.

Néhány helyen, például a *Lectures in the History of Political Thought* című művében (Oakeshott, 2004: 471. és passim) ezt az antinómiát a kormányzatról szóló különböző *vagy-vagy* gondolatokként vagy meggyőződésként írta le. Amennyiben az emberek kategóriákban értelmezik a világot, a meggyőződések valóságosak, mert ezeknek a meggyőződéseknek a hatása valós. Ez akkor is igaz, ha ezek a meggyőződések csak árnyékok a falon vagy mítoszok. Ezért minden működő fikció a valóság részének tekinthető. A nominalista és szkeptikus világnézettel összhangban áll, ha a történelmi valóság minden elemét – az államot, a háborút, a felvilágosult abszolutizmust, a nemzetállamot, a jóléti államot, a kommunizmust stb. – egyszerűen az árnyékok, azaz a hiedelmek, előfeltevések és elfogultságok történetének tekintjük.

Még ha így is lenne, vajon az emberek tudnak-e választani e két hiedelemrendszer között a kormány megfelelő szerepét illetően (Corey, 2006: 177.), vagy történelmi és prudenciális megfontolásokból – például vészhelyzetek, hábo-

rúk, stb. esetén – bölcsebb-e egyensúlyt vagy középutat keresni a két ellentét között?

Vagy ez a két típus hermeneutikai eszköz? Így, amikor megpróbáljuk megérteni az emberi állapotot, mindig a két pólus között vagyunk? A kormány – lehet úgy érvelni – mindig két ellentét között van, néha közelebb a polgári társulás pólusához, néha pedig a vállalkozó társulás pólusához, mivel reagál a különböző kihívásokra, amelyekkel szembesül, míg a polgári társulás maga tiszta formájában csak ritkán, kizárólag békés és stabil körülmények között található meg. Ez „kiemelkedően megfelel a komplex, de viszonylag statikus társadalmi állapot számára” (Oakeshott, 2020: 107). Bármely más körülmények között, amikor belső vagy külső kihívásokkal szembesül, a kormányzati forma a vállalkozó társulás felé tolódhat el. Elképzelhető ilyen állapot?

Általánosságban Oakeshott nem utal a „kiegyensúlyozó” halifaxi vagy burke-i eszményre, de a gyakorlatban ezt a tevékenységet valamennyire előfeltételezi.⁶ Bár a polgári és a vállalkozó társulás történelem nélküli típusoknak tűnnek, főleg az *On Human Conduct* című könyve szerint, a történelem során változó egyensúlyok találhatók közöttük, amelyek közül az utóbbi, a telokrácia/teleokrácia főleg a modern korban vált dominánssá (Oakeshott, 2004: 473.).

Úgy tűnik, hogy ha vannak olyan kihívások, amelyek miatt a hatékonyság mindenek felett fontos – nyilvánvalóan háborúk esetén –, és ekkor a morális cselekvés és az egyéni szabadság kevésbé fontos lesz, a társulás inkább vállalkozó társulássá válik. Oakeshott azonban nem érdeklődött az ilyen vészhelyzetek iránt, amikor a helyes magatartás nem a szerénység, és a törvény uralma kívánatos voltát még annak támogatói is megkérdőjelezik (lásd Aquinói Szent Tamást).

Számos alkalommal azonban ezek az antinómiák hermeneutikai eszközöknek vagy ideáltípusoknak tűnnek. Oakeshott „ideális karaktereknek” nevezte őket az *On Human Conduct*-ban (Oakeshott, 1975: 4., 108–109., 175., 180.) Az ideáltípus hermeneutikai eszközként való hasznossága nyilvánvaló, ha felidézzük Weber „racionális bürokrácia” vagy „protestáns etika” ideáltípusát. Ezek hermeneutikai eszközök, nem pedig „a valóság ábrázolásai”, amelyeket Weber hozott létre a történelmi jelenségek megértése érdekében. Tiszta formában sosem fordulnak elő. A weberi ideáltípusok absztrakciók, nem pedig valós típusok, mint a geometriai formák (Platón ideáinak a mintái). Hermeneutikai szerepük mellett Oakeshott két típusa értékelő jellegű is annak ellenére, hogy „nem abban az értelemben ideálisak, hogy a dolgok kívánatos, tökéletes állapotai, hanem abban, hogy elvonatkoztatott a világban zajló tényleges események véletlenszerűségétől és kétértelműségétől” (uo.: 109.). A valóság ideáltípusok segítségével érthető meg: a valóság és az ideáltípusok összehasonlítása során mind a hasonlóságok, mind az eltérések segíthetnek megérteni azt. Vegyük például a gumiabroncsot: valójában nem kör alakú, és a tökéletes kör a valóságban sehol sem található meg, de a kör ideáltípusa se-

gíthet nekünk a gumiabroncsok megértésében. Az, hogy az egyes gumiabroncs eltér a kör alakjától, segíthet nekünk felfigyelni a gyártási folyamatra, valamint egy adott autó és vezetője általi használatukra, míg a körhöz való hasonlóságuk segíthet nekünk megérteni, miért használnak gumiabroncsokat a járművekhez.

Oakeshott antinómiáinak, különösen a polgári és a vállalkozó társulásnak ideáltípusokként való értelmezése intellektuálisan kényelmes és kielégítő lehet, és egy ilyen olvasat ezeket a kategóriákat cáfolhatatlanná tenné minden empirikus kritikával szemben, akárcsak Weber ideáltípusait. Oakeshott azonban nem volt „felhasználóbarát” gondolkodó. Az *On Human Conduct* első kritikusi, Sheldon Wolin és Hannah Pitkin (Pitkin, 1976; Wolin 1976) és azóta sok kommentátor Oakeshott polgári és vállalkozó társulásait ideáltípusoknak értelmezte, de Oakeshott maga meglehetősen gúnyos hangnemben utasította el őket. Kategorikusan kijelentette, hogy „ez nem inkább ideáltípus, mint a konyhai mosogató” (Oakeshott, 1976: 356.). Cáfolta azt az elképzelést, hogy csak az „ideáltípusú” társulásokkal foglalkozott, amelyek „teljesen távol állnak mindattól, ami valaha létezett, létezni véltek, vagy kíváncsnak tartottak” (uo.: 360.). Reakciója arra utal, hogy az „ideáltípust” idealizálnak tekintette, félreértette annak a jelentését, pedig a polgári társulás egyértelműen idealizált típus. Másrészt, még ha Oakeshott műveiben számos utalás is található a nomokrácia/polgári társulás és más kapcsolódó kategóriák kíváncsnak voltára, Oakeshott elutasította, hogy e kategóriák egyértelmű értékelést tartalmaznának.

AZ EMBERI TERMÉSZET ÉS A HISTORIZMUS

Platón ideje óta a politikai reflexiók gyakran összekapcsolják a rezsim jellegét az ahhoz kapcsolódó embertípushoz. Így az ideális – megfelelően elrendezett – államnak megvan az ideális – megfelelő lelki szerkezettel bíró – embere, a demokráciának a demokratikus embere, Cicero *res publica*-ja *cives*ből áll, míg Szent Ágoston két városát sajátos polgárai lakják, a *civitas Dei* és a *civitas terrena* sokkal inkább két embertípus, mint két együttélési mód leírása, és így tovább. A nyugati kultúrában általános előfeltevés volt, hogy a polgárok jelleme és politikai rendjük között szoros és kölcsönös kapcsolat áll fenn, ezért is voltak olyan hevesek a nép nevelésével kapcsolatos viták.

Azok a szerzők, akik Oakeshott számára fontosak voltak, mint például Szent Ágoston és Hobbes, egy jól ismert és hangsúlyos antropológiát alkalmaztak, amely megindokolta a konfliktusok forrását és azt sugallták, hogy ezek lehetséges megoldása valamilyen kényszerítő hatalom.

Míg Szent Ágoston és Hobbes gondolkodásában a konfliktusok forrása egyértelmű és jól meghatározott, azaz az emberi természet, az eredendő bűn vagy annak következményei (mint a büszkeség), Arisztotelész ezzel szemben

meglehetősen hosszú listát állított össze a konfliktusok okairól, mint a hiúság, a haszonszerzés vágya, a tiszttségviselők arroganciája, a bizalmatlanság, a választások, valakinek vagy egy csoportnak a kiemelkedő helyzete, az igazságtalanság vagy a büntetés miatti aggodalom, a hatalmi egyensúly eltolódása a politeiában, a politeia ellenségei, az etnikai különbségek és az előítéletek. Bár Oakeshott számára nyilvánvaló volt, hogy számtalan konfliktus létezik, úgy tűnik, nem különösebben érdekelték „a jelenlegi gondolkodás és magatartás zavarodottságának és anarchikus tendenciáinak” forrásai. Sőt, nyíltan kijelentette, hogy nem hisz az emberi természet létezésében.⁷ Ehelyett, szerinte az emberek magatartása a képzeletük, előfeltevéseik – a barlang falán látható árnyékok avagy mítoszok – alapján érthető meg, mivel kihívásokra reagálnak, amelyeket az értelmezéseik alapján észlelnek.

A fentiek alapján Oakeshott *historistának tűnik* első pillantásra, mivel a mítoszok vagy árnyékok története érdekli, mert ezekből érthetők meg a cselekvések. Azt írta, az embernek „története van, de nincs természete” (Oakeshott, 1975: 41.). A hiteket, nézeteket pedig tanulással lehet megszerezni (uo.: 37., 41.): „a cselekvők, történeti személyekként, a megszerzett hiedelmekből, megértésből, érzelmekből, képzeletből, alkalmasságból, mesterségekből és készségekből állnak” (uo.: 59.). A cselekvés megértése e nézetek, előfeltevések feltárása: „a cselekvőképességben rejlő »szabadság« ápolására irányuló beállítódottság, az egyéniség élvezete, és ehhez adódik az a beállítódottság, hogy készek vagyunk erénynek tekinteni az önértelmezés során megszerzett személyes autonómia gyakorlását. És ezekkel foglalkozunk, mert ez egy olyan történelmi beállítódottság, amely nemcsak a modern Európa szokásaiban figyelhető meg, hanem az államok tulajdonságaiban és a kormányzatnak tulajdonított feladatokban is” (uo.: 239.).

Az ilyen historista utalások és gondolatok ellenére, amik többé-kevésbé elkerülhetetlenek, ha valaki a tágabb értelemben vett eszmétörténet iránt érdeklődik, Oakeshott reakciója a modernítésra premodern eredetű volt. A modernitásról való gondolkodásában premodern fogalmakat használt. Például a modern mítosz – akár elutasítja, akár elfogadja a jóléti államot és a fogyasztói társadalmat – szintén premodern eredetű (lásd Cogaig-ne-t, a tejjel és mézzel folyó földet, vagy a Kiv 3:8-at.) Amint azt fent írtam, az Oakeshott által felállított dichotómiák premodern szerzőkhöz kapcsolódnak és Oakeshott gyakran a történelemtől függetlenül értelmezte őket, univerzális érvényességet adott nekik. Historista kijelentései ellenére a premodern szerzők sora gondolkodásának tulajdonított hallgatólágyan időtlen értelmet és értéket, ahogyan a cselekvés és a politikai társulás megértését segítő fent említett kategória párosa-it is ahistorikusnak tekintette.

Az *On Human Conduct* elején azonban, ahol nyíltan cáfolta az „emberi természet” fogalmát, (Oakeshott, 1975: 41.) mégis a skolasztikus kazuisztika módjára elemzi az emberi magatartást. Úgy tűnik, hogy itt is és máshol is

Oakeshottnál megtalálható az emberi természet hallgatólagosan feltételezett képe. Ezért mondható, hogy volt egy hallgatólagos ahistorikus emberképe.

Intellektuális hagyományunkban a cselekvés megértésének problémája mind az erkölcsi, mind a jogi gyakorlatban hosszú múltra tekint vissza, mind a görög filozófiai, mind a zsidó vallási gondolkodásban. A cselekvés motivációs aspektusaira összpontosítva a különböző szerzők különböző szempontokat emeltek ki. Az Oakeshott számára fontos szerzők, Szent Ágoston, Hobbes *az emberi természet* létezését hangsúlyozták, míg a skolasztika vallási és politikai traktátusai – főleg a reformáció küzdelmei után és a felvilágosodást követően ez tovább erősödött – valamint a kazuisztika-irodalom *az eszmék* fontosságát emelte ki, míg a 20. században több szerző – például a francia Annales-iskola, Polányi Mihály és mások – *az implicit tudást* vagy *a mentális habitusokat*. Oakeshott számára a megértés a nem tudatos előfeltevések, vagyis az implicit vagy gyakorlati tudás feltárását jelentette. Mint köztudott, főleg a *Politikai racionalizmus* című könyvében kritizálta korának gondolkodásmódját, mert az a gyakorlati tudás rovására túlzottan hangsúlyozta a tudatosan követett eszmék jelentőségét.

Oakeshott antropológiája idealista abban az értelemben, hogy az emberek magukat, világukat és annak kihívásait eszmék és hallgatólagos előfeltevések alapján értik meg, és amennyiben az eszmék és a hallgatólagos előfeltevések a történelem során változnak, Oakeshottot historistának lehet nevezni. Másrészt, volt egy implicit antropológiája, ami megkülönböztette gondolkodását a kemény vonalas historizmustól. A fent felvázolt ellentétpárok esetében megfigyelhető ez a kétértelműség vagy ingadozás a historizmus és az ahistorizmus között.

Oakeshott gondolkodásában az emberi természetet kissé óvatosan kell kezelni. Úgy tűnik, mindenek ellenére, mégis van emberi természet. *A politika és a szavak* című esszéjében Schopenhauer⁸ híres metaforáját használta a sündisznók kolóniájáról (Schopenhauer, 1925: IV. § 400.): „Hol volt, hol nem volt, meséli Schopenhauer, volt egyszer egy csapatnyi tarajos sül. A hideg téli napokon az volt a szokásuk, hogy összebújnak és egymást melegítik, nehogy megfagyjanak. Ám kénytelenek voltak szétszéledni, mert tüskéikkel szúrták egymást. És ez mindig megismétlődött, valahányszor a melegezés vágya összehozta őket. Képtelenek voltak eldönteni, hogy a két rossz közül melyiket válasszák, nem tudták egymást sem elviselni, sem nélkülözni, mígnem egyszer rájöttek, hogy ha bizonyos távolságra állnak egymástól, függetlenségüket is megőrizhetik, s egymás társaságát is élvezhetik. Metafizikai jelentőséget nem tulajdonítottak a távolságnak, s nem képzeltek róla azt sem, hogy ugyanúgy a boldogság önálló forrása, mint az, amikor egy barátira lelünk. Olyan kötelékként fogták fel, amely nem szubsztantív élvezeteken alapul, hanem esetleges szempontokon, amelyeket nekik kell meghatározniuk. Ezek a tarajos

sülök, anélkül persze, hogy tudták volna, feltalálták a politikai társulást” (Oakeshott, 2001: 472.).

Ebből a metaforából egyértelműen kitűnik, hogy az emberek, akárcsak a sünik, rendelkeznek természeti adottságokkal, és emiatt kölcsönösen szükségük van egymásra, ugyanakkor természetük, azaz „tüskéik” miatt nem tudják kielégíteni közös szükségleteiket. Így tehát létezik egy emberi természet, amely egyszerre készíti az embereket társulásra és távolságtartásra. Tehát, létezik történelemhez nem kötött emberi természet. Oakeshott és Schopenhauer a hobbesi szellemet folytatta: az ember arra van ítélve, hogy azokkal kell együtt élnie, akik versenytársai, ellenfelei és számtalan módon bánthatják.

Oakeshott implicit antropológiája legalább három elemből áll. Először is, az ember „intelligens cselekvő” (Oakeshott, 1999: 130.), másodszor, szabad, és végül, kielégülésre törekszik, de kielégíthetetlen. Már láttuk, hogy az ember értelmetti a környezetét, az esetleges kihívásokat, és ennek megfelelően cselekszik, azaz, nem egy „égi test”, ami a személytelen erőnek engedelmeskedik, mint Comte vagy Marx és követőik szerint.

„Az »intelligencia« ez esetben azt jelenti, hogy képesek és hajlamosak vagyunk nem pusztán elfogadni azt, amit a világ esetleg felkínál számunkra, hogy a szükségleteinket kielégítsük, hanem hajlamos az ember azt keresni, amit nem kínál fel a természet azonnal: alkalmazkodni, felhasználni, magunkévá tenni és kitalálni. Az ember természete miatt hajlik arra, hogy maga válassza meg és határozza meg, milyen kapcsolata legyen a világgal. Ebben a folyamatban a szükségletek helyébe a vágyak lépnek. Valójában, »intelligensnek» lenni azt jelenti, hogy nem csupán kielégítendő szükségletek, hanem elképzelt, választott és követett vágyai teremtménye az ember. A szükségletek korlátozottak és a pusztá létezéshez kapcsolódnak. A vágyak azonban kimeríthetetlenek, mert nem kapcsolódnak a dolgok rögzített állapotához. Az emberek tehát a vágyak teremtményei.” (Oakeshott, 2004: 303–304.)

Oakeshott gondolkodásának hobbesi elemeit széles körben tárgyalják a kommentárjai, de főleg Elizabeth Corey irányította a figyelmünket Oakeshott keresztény antropológiája felé. (Az életrajzi elemek, mint Enoch Powell iránti tisztelete mellett az antropológiája miatt sem integrálható problémamentesen a liberális–progresszív kánonba Oakeshott és talán ezért tűnik úgy, hogy antropológiája hiányzik a kommentár irodalmából.)

Bár Oakeshott Hobbes Leviatanját mítosznak, azaz a barlanglakók által látott árnyéknak tekintette, nem tudott elszakadni attól a Leviatán-államot megalapozó ágostoni⁹ hagyománytól, amely az áteredő bünt, és következményeit, az ember hiúságát és/vagy kapzsiságát hangsúlyozta. Hobbes korának közgondolkodását a *vanitas* témája uralta, amely témát Szent Ágoston terjesztette el a keresztény gondolkodásban (Préd 1:2). Az *igaz vallásról* című könyvében a hiúságot az emberi telhetetlenséggel kapcsolta össze, erkölcsi jelentőséget ad-

va az ilyen emberi természetnek. A vágyak és főleg a hiúság kielégítése mindig múlandó, ideiglenes, amire a héber *hevel* (הֶבֶל) utal.

Az emberi telhetetlenség, kielégíthetetlenség volt az alapja a gyakorlati tapasztalatnak Oakeshott *Experienc and its Modes* című műve szerint, bár itt nem tett utalást annak politikai vagy erkölcsi következményeire. Valójában, a telhetetlenség a gyakorlat alapvető jellemzője. A gyakorlat ezért nem függeszthető fel, nem szűnik meg, hanem örök tapasztalati mód. A gyakorlat a változáshoz, a kívánt állapot eléréséhez szükséges cselekvéseket jelenti. A gyakorlat a „jelen” folyamatos és soha véget nem érő kiigazításából áll, azért, hogy az megfeleljen a kívánatos állapotnak (Oakeshott, 1933: 256–273. és passim). Az emberek soha nem lesznek elégedettek. Ha azok lennének, a gyakorlat is megszűnne.

Oakeshott *Work and play* című esszéje fogalmazta át a telhetetlenséget: „Minden siker, minden kielégített vágy ebben a vállalkozásban csak egy új kaland előjátéka lehet.” Sőt, az ember „egy olyan lény, aki teljes egészében vágyakból áll, aki a világot csupán e vágyak kielégítésének eszközeként értelmezi, és akinek kielégülései végtelenül új vágyakat szülnek, egy elkerülhetetlenül szorongásokkal küzdő lény” (Oakeshott, 2004: 304.). Az *Experience and its modes* című mű hangsúlyozza, hogy a frusztráció az emberi élet elengedhetetlen része, és a gyakorlat kielégíthetetlen és ezért örökké zajlik. Az örökös elégedetlenség, kielégületlenség a gyakorlat lényege: „Az »Ez értékes« és az »Ez itt és most van« ítéletek soha nem azonosak.” (Oakeshott, 1933: 283. és 290–291.), és „a problémát csak elhalasztják, nem megoldják.” (uo.: 266.). Ez a frusztráció a cselekvés forrása, amely mindig a változtatásra irányul, valamilyen vágyott állapot elérésére (uo.: 290.). Azonban ki kell emelni, hogy a kielégíthetetlenség – az ágostoni *avaritia* – és vele a vállalkozó társulás csak a legújabb korban lett domináns (Oakeshott, 2004: 305.).

Az embereket leíró Oakeshott nézetei rendkívül hasonlítanak Schopenhaueréhez, aki Plautushoz és Hobbeshoz hasonlóan arra a következtetésre jutott, hogy *homo homini lupus* (Schopenhauer, 2021: II. 703.). Azt írta: „A tudatlanság éjszakájából életre ébredve az akarat individuumként lel önmagára egy végtelen és határtalan világban, mégpedig számtalan individuum között, akik mind gürcölnek, szenvednek, tévednek, és aztán mint valami zavaros álomból siet vissza mind a tudatlanságba. – De mindaddig vágyai határtalanok, igényei kimeríthetetlenek, minden kielégített vágy szül egy újat. S egyetlen olyan kielégülés, mely lehetséges a világon, sem lenne elegendő ahhoz, hogy kívánságait lecsillapítsa, vágyainak véges célt szabjon, és kitöltse szívének feneketlen szakadékát.” (uo.: 697.)

A kielégíthetetlenség és a folyamatos frusztráció mellett Oakeshott implicit antropológiájának másik fontos eleme az intelligens megértésben megnyilvánuló egyéni szabadság. A szabadságot a menedzser típusú kormányzással vagy

telokráciával/teleokráciával, valamint a tudományos determinizmussal állította szembe. Lehet, azért utasította el az „emberi természet” fogalmát, mert elutasította a determinizmust – legyen az akár erkölcsi-teológiai, akár gazdasági, társadalmi vagy biológiai (Oakeshott, 1975: 112, 122.). A bármely cselekvés mögött álló indokok, és nem az okok, az emberi intelligencia szabad gyakorlásával kapcsolódnak össze elválaszthatatlanul. Oakeshott számára az intelligencia és a szabadság elválaszthatatlanul összefonódik. De még ez esetben is kétértelmű volt. Részben az emberi cselekvők, mint cselekvők, értelmezik a körülöttük lévő világot, és ennek az értelmezésnek a során folyamatosan döntéseket hoznak, így a szabadság az ember ahistorikus jellemzőjének tűnik, míg a szabad és önmegalkotó egyén máskor a reneszánsz utáni Európa történelmi vívmánya. Ez utóbbi esetben a szabad egyén historikus jelenség és összekapcsolódik az európai történelemmel. Bár a cselekvés inherens eleme a megértésből fakadó szabadság, ezt a szabadságot az individualizmus és a polgári társulás kultiválja, míg a vállalkozó társulás lecsökkenti vagy esetleg meg is szünteti. Korunk tömeggyénisége, ahogy ő leírta, messze áll az intelligens szabadságtól, ami azt sugallja, hogy a szabadságot el is lehet veszíteni. Talán mégsem az emberi állapot ahistorikus jellemzője.

KÖVETKEZTETÉSEK HELYETT KÉRDÉSEK

Az antik törvény uralmának ideálja a természetjogi hagyományhoz és annak optimista emberképéhez kapcsolódott: eszerint az emberi természetben megvan a józan észnek legalább a szikrája, így az ember képes felismerni a törvény uralmának az előnyeit. Hobbes a törvény uralma ideálját a pesszimista antropológiához kapcsolta, de utalt az emberi józan észre, amely az embereket az autoritás és törvény uralma hasznosságának felismeréséhez vezetheti. Oakeshottnál azonban nem találunk utalást az ésszerűsége, ő inkább a civilizált-ságban bízott, amely a történelem során egyes helyeken egyes korszakokban kialakulhat.

Még ha Oakeshott esetében nem is találunk nyílt hivatkozást az áteredő bűn gondolatára, műveiben utalásokat találhatunk rá. Például az *On Human Conduct* című művében a barbárságot megfélemező jámborságról beszél (Oakeshott, 1975: 66.). A civilizálatlan emberek barbárok? Mi lehet a barbárság forrása?

A probléma ezzel a burkolt antropológiával az, hogy – akárcsak Szent Ágoston és Hobbes esetében – magyarázhatja a konfliktusok forrásait és bizonyíthatja a világi bírók szükségességét, de nehezen tudja megerősíteni a polgári társulás valószínűségét. Mint már említettem, a polgári társulás morális kapcsolat és lakói meglehetősen idealizált, erényes embereknek tűnnek, mivel a cselekvésük eredményessége, az *utile*, nem vagy alig érdekli őket. Nyilvánva-

ló, hogy a jámbor és együttműködő embereknek nincs vagy alig van szükségük törvényekre és hatóságokra, de miért fogadják el az ellenségeskedő, barbár és konfliktusos emberek a korlátozó törvényeket és autoritást, növelve ezzel a saját kielégítetlenségüket? Szent Ágoston válasza egyértelmű: azért tartják be ezek az emberek a törvényt, mert kényszerítik rá őket. De ha az emberi természet adott (barbár), elképzelhető-e, hogy az emberek intelligens döntésekkel, a törvény uralma kultúrájának, a jámborságnak a történelmi megteremtésével képesek lennének megszabadulni ettől a kellemetlen emberi állapottól? (Szent Ágoston szerint az embert az isteni kegyelem menti meg a konfliktusos természetétől. Oakeshott szerint a szerencsés történeti helyzet során kialakult civilizáció mentheti meg az embert a barbár, konfliktusos természetétől.) Végül is, mégiscsak lehetséges egy biztonságos kikötő, még ha a modern (tömeg)emberek már el is veszítették azt?

Ha „a polgári társulás morális állapot; (azaz) nem a szükségletek kielégítésével és a szubsztantív teljesítményekkel foglalkozik, hanem azzal, hogy milyen feltételek mellett lehet a szükségletek kielégítésére törekedni” (Oakeshott, 1975: 74.), akkor hogyan jöhet létre és maradhat fenn, ha az ember kielégíthetetlen és folytonosan frusztrált? (Emiatt végzi folytonosan a gyakorlati életet.) Miért fogadnák el a kielégíthetetlen, frusztrált emberek a morális kapcsolattal járó korlátozásokat? A morális kapcsolatok, azaz a törvény uralma megjelenése egyszerű történelmi véletlen, létezése nem valamilyen fejlődés eredménye vagy szükségszerűség. De ez hogyan lehetséges a fent leírt emberi természet ellenére?

Az emberi telhetetlenség erkölcsi és politikai problémává vált az *On Human Conduct* című művében. A kielégíthetetlenség miatt a jámbor erkölcs, a nemes büszkeség (nagylelkűség) és a szerénység törékenyek és ezért a törvény uralma (a polgári társulás) és az autoritás is törékeny. Tehát „radikális ellentét van az ember természete és az emberiség természetes helyzete között: amit az egyik elérni remél, azt a másik lehetetlenné teszi... és nem a bűn vagy a romlottság okozza a nehéz helyzetet; maga a természet az oka az ember bukásának” (Oakeshott, 1975: 36.). Nem vezet-e az állandó elégedetlenség mindig lázadáshoz, ellenálláshoz és a törvények lerombolására vagy átalakítására irányuló erőfeszítésekhez? Nyilvánvalóan, igen. Tehát a törvény uralma csak ideál lehet és csak nagyon rövid ideig létezhet. Ezeket az időszakokat „történelmi eredményeknek” nevezhetjük, amelyek szükségszerűen összeomlanak. A törvény uralma a szubsztantív célok – érdekek, hatékonyság stb. – háttérbe szorítását, valamiféle aszketikus morális önfegyelmet igényel.

Oakeshott válasza az, hogy a polgári társulás történelmi eredmény, így eljuthatunk Arkádiába vagy egy biztonságos kikötőbe: a polgári társulás előfeltételezi az „idővel kialakuló viselkedési hajlamok és meggyőződések rendszerét”, vagyis a polgári társulás egy mentális szokás, egyfajta hallgatólagos

tudáson, és nem egy reflektív eszmén alapul. Így magában foglalja a *sui generis* autoritást, a kötelességtudatot és a *cíves*-ek (valamilyen módon javított, nem annyira szenvedélyes és önfejlő, hanem intelligens és mérsékelt szereplők) létét.¹⁰

A polgári társulás és érintkezés történelmi gyakorlatok, amelyek a történelem során alakultak ki, szerzőjük a Volksgeist, a helyi emberi intelligencia (Oakeshott, 1975: 177–180.). A polgári érintkezés szabályai a helyi gyakorlat során alakultak ki, egyáltalán nem univerzálisak. Úgy tűnik, hogy a morális vagy nem instrumentális gyakorlatok – a vallás, az udvariasság és a polgári társulás – valóban szerencsés történelmi fejlemények, amelyek képesek kiszabadítani az embereket a kielégíthetetlen természetük és annak kellemetlen következményeinek terhe alól. De legalábbis elrejtik az ember konfliktusos természetét.

A törvény uralma idealizált esetében az emberek nem félelem vagy valamilyen remélt haszon miatt fogadják el a törvényeket, hanem a törvény tekintélye miatt. De miért van szükségük törvényekre? A törvények azért szükségesek, mert azokkal korlátozni kell az embereket, akik a korlátokat nem tartanának be maguktól. Mintha Oakeshott – Szent Ágoston nyomán – hallgatólagosan feltételezné egy *civitas permixtae* létezését, amelyben az *universitas* és a *societas* jellemzői együtt találhatók meg. Az autoritást és a törvényt elfogadó *civis*-t nem kell korlátozni, mert morálisan cselekszik, azonban a törvény és az autoritás támogatásával a korlátok betartására tudja kényszeríteni az instrumentálisan cselekvőket.

Az embernek a természete miatt szüksége van egy uralkodó autoritásra, de ez a természet folyamatosan korrodálja és rombolja ezt az autoritást: „mivel az autoritás iránti igény az emberek szenvedélyeiből fakad, az autoritásnak magának arányosnak kell lennie azzal, amit orvosolnia kell” (Oakeshott, 1975: 63–64.). A törvény uralma minden leírása azt sugallja, hogy az emberek egyszerre jelentik a problémát és a megoldást a törvény uralmának nehézségeire.

Oakeshott Platónról tanulta, hogy még az ideális államban is szükség van egy mítosznak, egy kegyes hazugságra (Platón államában a különböző kasztok vérébe kevert különféle fémek meséjére), hogy az emberek elfogadják a körülöttük lévő világot. Oakeshott ezt a megközelítést követte, amikor a *Leviatant* mítosznak nevezte. Vajon ez a habitus, a történelem során kialakult és hallgatólagosan megtanult civilizáltság megváltoztathatja vagy legyőzheti az emberi természetet?¹¹ Az emberi természet legyőzhetősége nem maga a modern mítosz, a barlangban lévő egyik mai árnyék? Mindenesetre, a törvény uralma és a vele kapcsolatos, a történelem során kialakult habitus kellemes mítosznak tűnik.

JEGYZETEK

- ¹ Oakeshott gondolkodására Montaigne, Hobbes és Hume gyakorlatias politikai szkepticizmusa hatott, amely az igazság kérdését politikai problémának tekintette, amely probléma szemben áll a tekintéllyel és a törvény uralmával. Az antik és kora-modern szkeptikus szerzők általában nem érdekelték.
- ² Oakeshott (1975) szerint „nevetséges lenne azt feltételezni, hogy itt egy „ideális társadalmat”, egy „mennyei várost” építtek, amely annyira felülmúlja az emberi társulások minden más formáját, hogy azok mellette jelentéktelennek tekinthetők. Ez nem volt „város”, semmi „mennyei” nem volt benne, és nem volt semmiféle belső felsőbbrendűsége más társulási formákhoz képest.”
- ³ Az *universitas fidelium* eredetileg a keresztények/hívők összességét jelentette. A politikai és társadalmi gondolkodásban e szemlélet szerint szükséges, hogy az egyéneknek közös nézetei, hittei legyenek.
- ⁴ Hobbes legalizmusa részben a pozitív jog abszolút uralmát jelenti, részben azt, hogy az egyéni eltérésektől függetlenül a politikai társulás működhet pusztán a közös törvények tiszteletén. (Megadja, 2014.).
- ⁵ Lásd *The rule of law* (Oakeshott, 1999).
- ⁶ A két pólus feltételezésén alapuló „kiegyensúlyozás” politikai eszménye erőteljes formában a posztthumusz megjelent *A hívő politika és a szkeptikus politika* (2020: 192.) című művében fogalmazódik meg, ahol nem két politikai rezsimit ír le, hanem két politikai beállítottságot.
- ⁷ Annak ellenére, hogy cáfolta az „emberi természet” fogalmát, sok kommentárban ezt olvashattuk tőle (Corey, 2006: 24, Wood, 1959: 654.).
- ⁸ Schopenhauer eredetileg a *Stachelschweine* (tarajos sül) kifejezést használta, amit Oakeshott is. Az idézett szöveghelyén azonban a magyar fordításban a „sündisznó” szerepel. Az irodalom használja mind a sündisznó-dilemma, mind a tarajos sül-dilemma kifejezéseket.
- ⁹ „egyik dolog után vágyik a másikra, és semmi sem marad tartósan nála” (Augustine, 1964: 37.).
- ¹⁰ Oakeshott számára, mint általában a hatalom fogalmában, sem az ész, sem az érvelés nem eredményezhet hatalmat.
- ¹¹ Peter Johnson úgy értelmezte Schopenhauer és Oakeshott szövegeit, hogy azok az emberi természet vereségét sugallják: „Világosan látnunk kell, hogy Oakeshott a történet újrafeldolgozásában nem úgy ábrázolja a sündisznó-egyéneket, mint akik felfedeznek egy viselkedési rendszert, ahogyan Schopenhauer teszi. Oakeshott sündisznó-egyénei a polgári társulást fedezik fel.” (Johnson, 2007: 313.).

IRODALOM

- Ademi, G. (1993): Legal intimations: Michael Oakeshott and the rule of law. *Wisconsin Law Journal*, No. 3, 839–896.
- Augustine, St (1964): *Of True Religion*, Chicago, Henry Regner.
- Auspitz, Joseph Lee (1976): Individuality, civility and theory: the philosophical imagination of Michael Oakeshott. *Political Theory*, No. 4, 261–294.

- Cicero (1987): A kötelességekről. In: *Cicero válogatott művei*, Budapest, Európa.
- Corey, Elizabeth C. (2006): *Michael Oakeshott on Religion, Aesthetics, and Politics*. Columbia–London, University of Missouri Press.
- Frohnén, Bruce P. (1990): Oakeshott’s Hobbesian myth: Pride, character and the limits of reason. *Western Political Quarterly*, Vol. 43, No. 4, 789–809.
- Fuller, Timothy (2012): Michael Oakeshott on the Rule of Law and the Liberal Order, *Journal of Law and Liberty*, <https://lawliberty.org/forum/michael-oakeshott-on-the-rule-of-law-and-the-liberal-order/>
- Gerencsér, Steven A. (2000): *Oakeshott’s Scepticism*. New York, St. Martin’s Press.
- Hobbes, Thomas (1970): *Leviatán*. Budapest, Magyar Helikon.
- Johnson, Peter (2006): Oakeshott’s Porcupines: Oakeshott on Civility. *Contemporary Political Theory*, No. 6, 312–329.
- Laursen, John Ch. (2000): Oakeshott’s Skepticism and the Skeptical Traditions. *European Journal of Political Theory*, Vol. 4, No. 1, 37–555.
- Megadja Gábor (2014): A törvény uralma és a bíráskodás. *Kommentár*, No. 4, 54–69.
- McKenna, Robin–Chris Ranalli, (2025): Skepticism and Political Conservatism. *International Journal for the Study of Scepticism, Epistemology and Metaphysics*. https://brill.com/view/journals/skep/aop/article-10.1163-22105700-bja10117/article-10.1163-22105700-bja10117.xml?srsId=AfmBOOrDdYH7PFlaubeKuY4F5q2jmczQ8c_vBWRGwIRqduR7sx_sE0Aa
- Montaigne, Michel de (2003): *Esszék I–III.*, Pécs, Jelenkor.
- Mosley, Ivo (2010): A Dark Age Devoted to Barbaric Affluence: Oakeshott’s Verdict on the Modern World. In: Corey Abel (ed.): *The Meanings of Michael Oakeshott’s Conservatism*. Exeter, Imprint Academic, 278–286.
- Nehal, Bhuta (2015): The mystery of the state. In: D. Dyzenhaus–Th. Poole (eds.): *Law, Liberty and State. Oakeshott, Hayek and Schmitt on the Rule of Law*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Oakeshott, Michael (1933): *Experience and Its Modes*. Oxford, Clarendon Press.
- Oakeshott, Michael (197): *On Human Conduct*. Oxford, Clarendon Press.
- Oakeshott, Michael (1976): On misunderstanding human conduct: A Reply to My Critics. *Political Theory*, Vol. 4, No. 3, 353–367.
- Oakeshott, Michael (2001): *Politikai racionalizmus*. Budapest, Új Mandatum.
- Oakeshott, Michael (1999): *On History and Other Essays*. Indianapolis, Liberty Fund.
- Oakeshott, Michael (2004): *Lectures in the History of Political Thought*. Imprint Academic.
- Oakeshott, Michael (2004): Work and play in: *What is History? and other essays*. Imprint Academic.
- Oakeshott, Michael (2020): *A hívő politika és a szkeptikus politika*. Budapest, Századvég.
- O’Sullivan, Neil (2012): Oakeshott on Civil Association. In: P. Franco–L. Marsh (eds.): *A Companion to Michael Oakeshott*. Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 290–311.
- Marsilius of Padua (1956): *Defensor Pacis*. Columbia University Press.
- Pitkin, H. F. (1976): Inhuman Conduct and Unpolitical Theory: Michael Oakeshott’s On Human Conduct. *Political Theory*, Vol. 4, No. 3, 301–320.
- Rinard, Susanna (2022): Pragmatic Skepticism. *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol.104, Iss. 2, March, 434–453.

Schopenhauer, Arthur (2021): *A világ mint akarat és képzet I-II*. Budapest, Osiris.

Schopenhauer, Arthur (1925): *Parerga és Paralipomena* IV. Budapest, Világirodalmi Könyvkiadó Vállalat.

Smith, Th. W. (1996): Michael Oakeshott on history, practice and political theory. *History of Political Thought*, Vol. 17, No. 4, 591–614.

Turner, Stephen (2018): The Method of Antinomies: Oakeshott and Others. *Cosmos and Taxis*, Vol. 6, No. 1-2, 54–63.

Wolin, Sheldon (1976): The Politics of Self-Disclosure. *Political Theory*, Vol. 4, No. 3, 321–334.

Wood, Neal (1959): A Guide to the Classics: The Skepticism of Professor Oakeshott. *The Journal of Politics*, Nov., 1959, Vol. 21, No. 4, 647–662.

Worthington, Glenn (2000): Michael Oakeshott and the City of God. *Political Theory*, Vol. 28, No. 3, 377–398.

MENEDZSELÉS, POLITIKAI VÁLLALKOZÁS, DOMINANCIA

A domináns pártrendszer schumpeteri megközelítése*

Zsiga Bulcsú

(ELTE-ÁJK, Politikatudományi Doktori Iskola)

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a domináns pártrendszerekben történő versengést vizsgálja a schumpeteri politikaelméleten keresztül. Schumpeter a menedzseri és vállalkozói politikusok megkülönböztetésével újrakontextualizálásra alkalmas analitikus kategóriákat hozott létre. A domináns pártrendszer egy olyan szuboptimálisan működő politikai piac, ahol az erőviszonyok tartós befagyása nem csak a kormánypárt manipulációjának az eredménye, hanem az ellenzéken is múlik. Amennyiben az ellenzék a schumpeteri értelemben vett menedzseri módon politizál, akkor a dominancia fennmaradása fog bekövetkezni. Az ellenzék akkor tudja megváltoztatni az erőviszonyokat, ha innovatívan, vállalkozói módon politizál. A magyar eset elméletépítő folyamatkövetési elemzésével arra a következtetésre jut a tanulmány, hogy amíg a régi ellenzék menedzseri módon politizált, addig Magyar Péter innovatív politikai vállalkozóként lépett fel.

Kulcsszavak: Schumpeter ■ politikai vállalkozó ■ domináns pártrendszer ■ ellenzék

Az elmúlt közel két évben jelentős átalakuláson ment keresztül a magyar politika. A Fidesz világából kilépő Magyar Péter először az ellenzékot marginalizálta, majd magyaránú győzelmet aratott a 2026-os országgyűlési választáson. Számos magyarázat született arra vonatkozóan, hogy mi vezethetett a kihívó felemelkedéséhez és sikeréhez. A teljesség igénye nélkül: Magyar Péter és a Tisza Párt kiválóan kommunikált; bevonult a Fidesz „ideológiai magterületére”; hatékonyabb volt a közösségi médiában¹; illetve kedvezőtlenül alakultak a Fidesz számára a politikai és gazdasági körülmények (gazdasági nehézségek, kegyelmi ügy).

Érdekes azonban részletesebb vizsgálat alá vetni a magyar pártverseny elmúlt másfél évtizedét. A tanulmány célja, hogy elméleti magyarázattal szolgálgjon a 2010 után intézményesült ellenzék sikertelenségére, illetve a 2026-os

* Köszönettel tartozom a Politikatudományi Szemle anonim bírálóinak, akik értékes észrevételeikkel mind a dolgozatot, mind a gondolkodásomat jelentősen formálták. Továbbá köszönettel tartozom Körösnéy Andrásnak, aki témavezetőként segítette a munkámat.

kormányváltásra. Ehhez a domináns pártrendszer schumpeteriánus megközelítését fogom felvázolni, amely szintetizálja a politikai vezetés schumpeteri és rikeri megközelítését a domináns pártok ellenzékének stratégiáival. A tanulmány a következő kérdésekre keresi a válaszokat: Milyen mechanizmus jellemezte a régi ellenzéket? Milyen mechanizmus magyarázza a Tisza Párt sikerét?

A tanulmány szerkezete a következő: először felvázolom az elméleti és fogalmi keretrendszert. Másodszor bemutatom és megindokolom a módszertant. Harmadszor a szakirodalomból kiindulva empirikusan vizsgálhatóvá teszem a politikai innováció különböző aspektusait. Ezt követően áttekintem a magyar pártverseny elmúlt tizenhat évének két korszakát. Az ötödik részben felvázolom a domináns pártrendszer két schumpeteri mechanizmusát. Végezetül összegzem a tanulmány legfontosabb eredményeit és választ adok a kutatási kérdésekre.

A SCHUMPETERI POLITIKAELEMÉLET

A demokráciaelméleti szerzőket elsősorban Schumpeter procedurális demokráciaelmélete ragadta meg (Pettit, 2017; Saffon–Urbinati, 2013; Santoro, 1993; Sartori, 1999). Körösi szerint Schumpeter (1987 [1942]) demokráciaelmélete azonban jóval több, mint a demokrácia procedurális megközelítése, mivel annak alapjait már a gazdasági fejlődésről szóló munkájában (Schumpeter, 1959 [1911]) lefektette. Schumpeternél a vezetők politikában betöltött szerepe megegyezik a gazdasági aktorokéval és megkülönbözteti egymástól a menedzseri, illetve a vállalkozó politikusokat (Körösi, 2012: 9.).

Anthony Downs nagyhatású munkájában fejtette ki elméletét a pártversenyről (Downs, 1957). Bár hivatkozik Schumpeter hatására; Downs figyelmen kívül hagyja az egyensúlyi modell schumpeteri kritikáját (Hindmoor, 2008: 495.), így tévesen sorolja mindkét szerzőt az elitista vagy kompetitív demokráciaelméleti gondolkodók kategóriájába (Körösi, 2019: 159.). Egyedül csak a pártoktól független, exogén jellegű hatások hozhatnak változást, a pártok csak menedzseri módon, kvantitatív változtatásokkal követik a változó, de megismerhető állampolgári preferenciákat és úgy kalibrálják a programjaikat, hogy az a lehető legközelebb kerüljön a mediánszavazóhoz (Körösi, 2019: 169–170.).

Schumpeternél ezzel szemben a politikai vezetők nem passzívak, hanem manipulatív eljárásokkal alakítják a választók preferenciáit (Körösi, 2012: 13.). Az osztrák közgazdász szerint a választói oldalon bekövetkező preferenciaváltozáshoz való kvantitatív alkalmazkodás menedzseri gyakorlata nem vezet politikai fejlődéshez (Körösi, 2019: 170.). Downs-szal ellentétben Schumpeter számolt azzal, hogy a pártversenyben nem csak a konvergencia, hanem a divergencia is lehetséges (Hindmoor, 2008: 496–497.).

A politikai fejlődés dinamikáját a cselekvőképes politikai vállalkozók kvalitatív jellegű újításai határozzák meg, nem pedig a mediánszavazóhoz való alkalmazkodás.

Körösényi a következőt érti a politikai innováció alatt: „(1) a *policy-making* és a politicking tényezőinek kombinációjában beálló olyan változásokat, *„amelyek apró lépésekkel nem érthetők el”*; (2) változások a közpolitika-csinálás (*policy-making*) módszereiben; (3) változások a politikai szervezetben; (4) új politikai erőforrások feltárása; (5) új szavazói piacok megnyitása; és (6) új ideológiai, illetve értelmezési keret nyújtása a politikai szituációk megértéséhez” (Körösényi, 2019: 170–171.). Theodore Lowi (1963) az innovációra egy olyan szándékolt és tudatosan adaptív folyamatként tekint, ami megváltoztatja a fennálló rendet és konszolidálja az újat. Az innovatív politikus újradefiniálja a régi problémákat; új témákat helyez a közpolitikai napirendjére; új érdekeket és kisebbségeket képvisel; strukturális változásokat kezdeményez a kormányzatban; illetve új módszereket alkalmaz a szavazók megszervezésére és mobilizálására (Lowi, 1963: 570–571.).

A rikeri heresztetika szerint a politikai vezetők a politikai helyzetek kreatív újrastrukturálásával és manipulatív eszközökkel történő befolyásolásával megváltoztatják a választói döntések kimenetelét, valamint a politikai tér szerkezetét (Riker, 1983; 1986). Ennek hosszabb távú következménye lehet a politikai identitások kialakulása és azok lehorgonyozása (Plesz–Körösényi, 2025). A politikai verseny egy olyan játék, amelynek tétje a politikát meghatározó konfliktusdimenzió meghatározása; „egy konfliktus a konfliktusról” (Schattschneider, 1960: 62.). A politikai verseny motorját a vesztesek megújulási törekvése jelenti. „Egy politikus, aki veszít az egyik platformmal vagy érvkészlettel, megpróbál egy másikat; ha veszít a másodikkal, próbálkozik egy harmadikkal, amellyel végül nyer (Riker, 1983: 58., 62–65.). A politika dinamikája mindig a vesztesek kezében van. Aki nyert, az hajlamos „ülni a babérjain”, és kevésbé motivált, hogy megváltoztassa a politika irányát. De a vesztesek, írja Riker, „semmit sem nyertek és nem is nyerhetnek, hacsak nem folytatják a próbálkozásait, hogy egy új politikai szituációt hozzanak létre” (Riker, 1983: 62–63.; Körösényi, 2009: 13.).

A VERSENY TERMÉSZETE A DOMINÁNS PÁRTRENDSZEREKBE

Ugyanakkor van olyan helyzet, amikor a vesztesek nem tudnak olyan új politikai szituációt teremteni, amelyben nyerhetnek; ekkor teremtődik meg a dominancia lehetősége. De miért alakul ki ilyen pártszisztéma? Sok szerző a kormánypárt intézményrendszeret érintő machinációját, illetve az erőforrások

egyenlőtlen felhalmozását tekinti a domináns pártrendszer aszimmetrikus erőviszonya mögött álló egyik legfontosabb tényezőnek. Ekkor az ellenzéki oldal szerint a domináns kormánypárt megszüntette a politikai versengés „normális” működésének az előfeltételeit, valamint magát a demokráciát is, így értelmetlenné válik a versengés. Az Orbán-rezsimet elemző szerzők hasonló konklúzióra jutottak, amikor a verseny kiüresedésére mutattak rá (Benedek–Bozóki, 2024; Bozóki–Hegedűs, 2017; Gyulai, 2017; Kis, 2019). Természetesen fontosak az intézmények, azonban vannak alternatív szempontok is. Ilyen például a politikai pártok stratégiáinak (Dunleavy, 2010; Somer–McCoy–Luke, 2021), a politikai közösségen belüli (például vallási-etnikai) törésvonalaknak (Dettman, 2020), illetve az adott ország történeti hagyományainak a vizsgálata is (Csizmadia, 2018).

Patrick Dunleavy a domináns pártrendszer Public Choice alapú modelljét dolgozta ki, amelyben mind a versengő pártok, mind a szavazók elhelyezhetők egy, a domináns párt számára kedvező szerkezetű politikai térben. A szavazók arra a pártra szavaznak, 1) amelyik a legközelebb áll hozzájuk, illetve 2) amelyiket a leginkább hatékonynak ítélnék meg (Dunleavy, 2010: 27). A modellben a domináns párt rendelkezik a legnagyobb szubjektív hasznossággal, valamint az egyenes legnagyobb részét le is fedí az ajánlatával. Az ellenzéki pártok ezzel szemben egy olyan divergens pozícióban tömörülnek, amelyben a domináns párténál lényegesen kevesebb mennyiségű szavazó található. Az ellenzék három dolgot tehet: növelheti a kormányzóképeségét, illetve közeledhet a domináns párthoz, vagy távolodhat tőle.

Ha közeledik, akkor fennáll annak a lehetősége, hogy megszólít olyan szavazókat, akik a kormányra szavaznának. Ez viszont az ellenzéki törzsszavazók elfordulásával is járhat. A másik stratégiával az ellenzék egy tekintélyes méretű, a kormánypárt számára elérhetetlen választói tömbhöz igazodik, ugyanakkor nem szólít meg új szavazókat. Bár a választói preferenciák exogének; a domináns párt formálhatja azokat úgy, hogy a választók hozzá igazodjanak. Ennek eredményeként kiürül a politikai közép – a kormánykritikus pozícióban pedig túlkínálat alakul ki, ami néhány ellenzéki pártot a kormánypárthoz való közeledésre fog ösztönözni. Ez akkor lehet sikeres, ha a divergáló és konvergáló ellenzéki pártok összefognak (Dunleavy, 2010: 41–42.). Ugyanakkor fontos feltétel a kormányzóképeség növelése is, mivel a bizonytalan szavazók a stabilitást sugárzó domináns párt felé gravitálnak.

A domináns pártokra jellemző, hogy a társadalom polarizálásával mély árkokat hoznak létre, jelentősen megnehezítve a tömbök közötti szavazói mozgást (Rajnai, 2024: 24–25.). Somer és szerzőtársai (2021) az ellenzék szempontjából négyféle stratégiát különböztettek meg. Az *első stratégiával* az ellenzék beleáll a törésvonalak mélyítésébe, ami hosszútávon befagyaszthatja a pártpreferenciákat és a dominancia fennmaradásához vezet (Somer et al., 2021:

936–937.). A második a *teljes passzivitás stratégiája*; az ellenzék negligálja a polarizációs törekvéseket. Ez azonban sikertelenségre van ítélve, mert az ellenzéki pártok lemondanak a szavazóik érdemi képviseléről, akik emiatt elfordulnak a pártoktól. A *harmadik stratégia* szerint az ellenzék a kormánypárthoz hasonlóan saját témák és ügyek mentén polarizálja a politikát annak érdekében, hogy többségbe kerüljön. A politikai verseny egy polarizációs versennyé alakul, ahol az nyer, aki jobban tudja formálni a politikai teret (Somer et al., 2021: 938–939.). A szerzők szerint a *negyedik stratégia* az árkok betemetésére vállalkozik: az ellenzék olyan üzeneteket keres, amelyek depolarizálják a társadalmat.

A Dunleavy-modell plasztikusan mutatja be, hogy hogyan néz ki az ellenzéki menedzselés a domináns pártrendszerekben. Az ellenzék annak tudatában mozoghat reaktívan és kvantitatívan a domináns párt által meghatározott politikai térben, hogy azzal egy már létező kereslethez igazodhatnak. A modell azonban nem számít annak a lehetőségével, hogy az ellenzék megváltoztathatná a politikai piacot. A Somer és szerzőtársai (2021) által kínált stratégiák a schumpeteri politikaelméleti kerethez igazodnak jobban, mivel egyszerre tudja értelmezni a menedzselés, illetve a vállalkozás bizonyos aspektusait.

A POLITIKAI INNOVÁCIÓ MIBENLÉTE DOMINÁNS PÁRTRENDSZEREKBEN

A schumpeteri megközelítésben a politikai verseny két értelemben lehet szuboptimális az innováció és a fejlődés szempontjából. Számunkra most a második az érdekes, mert az feleltethető meg a domináns pártrendszerekre jellemző versengésnek. Amennyiben hiányzik a versengés és az innováció a politikából, akkor az egyetlen szereplő hosszú távú, több cikluson keresztül tartó monopolista pozíciójához vezethet (Körösenyi, 2019: 171.). A radikalizálódás és a monopol helyzet tartóssága kéz a kézben jár egymással; az ellenzék lemond a hatalom választás útján történő leváltásáról és az erejét nem innoválásra, hanem az ellenállás fokozására fordítja (Rajnai, 2024: 25.). A domináns pártrendszerek tehát szuboptimális politikai piacok abban a tekintetben, hogy a tartós aszimmetria negatív hatással van az ellenzék innovációs készségére, ami hozzájárul az erőviszonyok fennmaradásában.

A schumpeteri keret fő kihívása, hogy hogyan lehet megragadni a politikai innovációt, illetve annak hiányát. Bár elméletileg könnyedén meg lehetne különböztetni egymástól a két politikustípust (a menedzsert és a vállalkozót), a valóságban sok a köztes eset. Mindez persze nem azt jelenti, hogy ne lehetne empirikusan vizsgálni az innovációt. Az innováció egy új kombináció létrehozását jelenti, ami képessé teszi a politikust arra, hogy leküzdje a nehézségeket

és a politikai környezet ellenállását, ami által új politikai helyzetet hoz létre. Ez a politikai egyensúly megváltozásában érhető tetten, függetlenül attól, hogy az választási győzelemhez vezet vagy sem. A politikai vállalkozó által létrehozott innováció akkor tekinthető valóban innovatívnak, ha az tartós alkalmazkodási kényszer elé állítja az ellenfeleket, akik a korábbi egyensúly felbomlásának hatására abban lesznek érdekeltek, hogy változtassanak a saját kombinációjukon (Hindmoor, 2008). Az innováció tehát nem egy új állapotban, hanem egy folyamatban nyilvánul meg.

Maga a kombináció kifejezése feltételezi, hogy az innovációt több dimenzióban érdemes vizsgálni. Építve a fenti meghatározásokra (lásd Körösenyi, 2019; Lowi, 1963; Somer et al., 2021), három dimenziót különíték el, amelyeken keresztül az ellenzéki pártok politikai cselekvését fogom vizsgálni.

Az első a *heresztetika* dimenziója. Megalapozottan feltételezhetjük, hogy a domináns pártrendszerekben olyan törésvonalak az erősek, amelyek kedvezőek a kormánypárt számára, így az számíthat egyedül innovatívnak, ha a vállalkozó olyan törésvonalat hoz a politikába, ami a politikai tér átformálásával kihat a választói magatartásra. Ennek vizsgálata elsősorban narratív elemzést igényel, hiszen a politikusok konfliktusról szóló konfliktusáról van szó (Schattschneider, 1960). A politikusi beszédek és interjúk olyan források, amelyek számot adnak ezekről a kísérletekről. Önmagában azonban egy új keretezés nem tekinthető innovációnak; meg kell róla bizonyosodni, hogy a heresztetikai manőver ténylegesen hat a választói preferenciákra. A pártok támogatottságát mérő, illetve szavazótáboraik korábbi pártpreferenciáját feltáró kutatások ezen próbálkozások lehetséges hatására mutatnak rá.

A második a *szakpolitikai* dimenzió. A domináns pártok hatékonyabbnak tűnnek az ellenzéknél a választók számára – nyilván ezért is kapják meg rendre a bizalmat. Akárcsak az elsőnél, úgy ebben a dimenzióban is az új szavazói piacok megnyitása a cél, aminek az eszköze egy olyan (szakpolitikai) víziónak a megalkotása, ami alkalmas arra, hogy meggyőzze a szavazókat a kihívó alkalmasságáról. Ehhez nem elég, hogy a politikusok olyan ügyeket és szakpolitikákat vállaljanak fel, amelyekkel a választók többsége egyetért, mert ez önmagában csak kvantitatív alkalmazkodás. Azt is el kell érniük a kormányzóképeség látszatának eléréséért, hogy ők határozzák meg az új mediánpozíciót, ami pedig kvalitatív változás. Előbbihez a választási ígéretek vizsgálata kínálhat háttérrel, utóbbihoz olyan kutatások, amelyek a politikai vezetők kompetenciáját mérik össze.

A harmadik az *eszközök* dimenziója. A domináns pártrendszerek gyakori ismérve, hogy a kormánypárt jelentős erőforrástöbblettel bír az ellenzékhez képest. Ez a többlet gyakorta a politikai napirend uralásában, valamint a kormány és az ellenzék mobilizációs képességei közötti különbségben mutatkozik meg. Az innováció ebben a dimenzióban olyan kampányelemek, szervezeti

működések, valamint új erőforrások bevonásával jár, amelyek alkalmasak a strukturális egyenlőtlenségek leküzdésére.

A kombináció egyben arra is utal, hogy a különböző dimenziók kiegészítik és erősítik egymást. Önmagában egyik sem elég ahhoz, hogy megváltoztassa a domináns pártrendszerekre jellemző politikai folyamatokat. Az ilyen jellegű „egydimenziós” változások a menedzseri alkalmazkodásnak feleltethetők meg, mivel a korábbi kombinációhoz képest apró változást jelentenek (vö.: Körösenyi, 2019: 171.). A fentebb meghatározott dimenziók összehasonlíthatóvá teszik a domináns pártrendszerek ellenzéki pártjainak stratégiáit, alkalmazkodási lépéseit.

MÓDSZERTAN, ESETVÁLASZTÁS

A tanulmány az elmúlt tizenhat év pártversengésének két időszakát vizsgálja, nagyrészt követve a parlamenti ciklusok felosztását. Az első 2010-től Magyar Péter megjelenéséig tart, ahol a közbeszédben „rég ellenzékként” számontartott erők nem tudtak felülkerekedni a kormányon lévő Fidesszel szemben, míg a második Magyar Péter politikai aktorrá válásától a 2026. április 12-i választásig tartó időszakot öleli fel. Az elemzés az „előrefelé olvasás” logikáját követi, de többet ígér, mint az események leírását, miután a fókusz a három dimenzió fogja meghatározni.

A tanulmány által felvetett elméleti probléma vizsgálatához elméletépítő folyamatkövetést (theory-building process tracing) fogok végezni. A folyamatkövetés sűrű esetleírásban bontakozik ki és lehetővé teszi a meghatározó szereplők közötti interakciók, környezeti tényezők és kritikus fordulópontok elemzését, amely után egy egymást követő láncolatokból álló oksági mechanizmust kapunk (Dudlák, 2023; Kay–Baker, 2015). A mechanizmus eseten belüli vizsgálatának az a célja, hogy az elmélet által feltételezett oksági magyarázat érvényessége minél erősebb legyen (Beach–Pedersen, 2013: 8.), illetve, hogy működés közben azonosítsa azt (Trampusch–Palier, 2016). Az elméletépítő folyamatkövetés azért nyújt megfelelő módszertani háttérrel, mert egy koherens elméleti keretben lehet két egymástól eltérő végkimenetelű ellenzéki korszak folyamatait vizsgálni. Az elméletépítés célja ennek megfelelően nem előre meghatározott hipotézisek tesztelése, hanem feltételezések megfogalmazása, amelyek további kutatások számára nyújthatnak kiindulópontot.

A forrásgyűjtés során eseten belüli mintavételi eljárást folytattam, amely a két vizsgált korszakra terjedt ki. A megbízhatóság növelésének érdekében – a forrás-trianguláció elvének megfelelően – több forrástípusra támaszkodtam; szakirodalomra, beszédekre, interjúkra, pártprogramokra, pénzügyi beszámolókra, oknyomozói újságcikkekre és közvélemény-kutatásokra. Az empirikus részben e források kvalitatív másodelemzését végeztem el.

A MAGYAR PÁRTRENDSZER 2010 UTÁNI FOLYAMATAI

A 2010–2024 közötti időszak

2010–2014

A 2010-es választás következtében felbomlott a kétezres éveket meghatározó kétblokkrendszer, a Fidesz alkotmányozó többségbe került és megszűnt az első húsz évre jellemző politikai váltógazdálkodás (Körösényi, 2015). A kormánypárttal szemben több, egymással koalícióképtelen ellenzéki tömörülés állt és kialakult a háromosztatú centrális erőter, amelyben a Fidesz foglalta el a centrumot (Dúró, 2022: 67–68.).

A pártpaletta baloldalán a nagyból középpárttá váló MSZP elvesztette a Fidesszel való egyenrangú státuszát; majd az LMP és más baloldali és liberális pártok megkérdőjelezték annak vezetőszeropét (Csizmadia, 2024: 151.). Az LMP harmadikutas zöldpártként az MSZP „ábaloldaliségával” szemben definiálta magát. Az MSZP-ből kiváló Gyurcsány az Orbán-kormány legradikálisabb kritikusaként a centrista választókat akarta megszólítani és létrehozta a Demokratikus Koalíciót. A fragmentált baloldalt súlyosan megosztotta a korábbi baloldali vezetőkhez (Gyurcsány és Bajnai) való viszonyulás kérdése (Wéber, 2022: 362–367.).

A választási rendszer módosítása, vagyis a második forduló kiiktatása jelentősen beszűkítette az ellenzéki pártok mozgásterét a stratégiaalkotás terén. A baloldali pártok aközül választhattak, hogy félrerakják az ellentéteket és közösen indulnak a választáson; vagy egyedül indulnak a választáson. A két stratégia között egyértelmű volt a trade-off jellege. Az első egyet jelentett a Gyurcsánnyal való együttműködéssel, a befutóhelyekről való alkudozással és a megújulás elmaradásával. A második pedig a szavazatok megosztásával és a kormányváltás hátráltatásával járt, aminek az összefogásban (és mandátumszerzésben) érdekelt kis pártok vezetői voltak a fő kritikusai.

Az LMP vezetése kitartott a harmadikutassága mellett, ami viszont pártszakadáshoz vezetett; az együttműködni hajlandó LMP-sek megalkották a Párbeszédet (Wéber, 2022). A legnagyobb ellenzéki párt ekkor az MSZP volt, jelentős szervezeti erőforrásokkal és megújulási szándékkal, azonban gyenge volt ahhoz, hogy visszaépítse a váltópárti státuszát, így kénytelen volt felvállalni az összefogás vezetését. Az összefogás viszonylag későn, 2014. január 14-én jött létre. A pártok nem hoztak létre részletes kormányprogramot, helyette nyolc ígérettel kampányoltak (Origo, 2014).

A Jobbikkal jobboldali ellenzéke is lett a Fidesz–KDNP-nek. A párt egyszerre helyezkedett szembe a Fidesszel és a baloddallal, mindkettőt felelőssé téve az azt megelőző húsz év problémáiért. A Jobbik a politikai tér jobb szélén helyezkedett el; olyan korábban illegitimnek tartott témákat is felvállalva, mint a radikális euroszeptizmus, a cigányellenesség vagy az antiszemitizmus.

A párt társadalmi bázisát a hagyományos politikai elittel szemben kiábrándult, alacsonyabb státuszú, főleg észak-kelet-magyarországi választók, illetve a nemzeti radikális szubkultúra jelentették (Szabó, 2013).

Ami a törésvonalakat illeti, a kormánypárt egy olyan dimenziót adott a versengésnek, amelyben elkülönült egymástól a nemzeti érdeket megfogalmazó és képviselő Orbán Viktor és a Fidesz, valamint a nemzetközi érdeket képviselő balliberális ellenzék (Körösényi, 2015). Az LMP és a Jobbik mind a régi politikai elittel helyezkedett szembe, ami kizárta a választási együttműködést. A többi ellenzéki párt a demokrácia vs. autokrácia törésvonallal próbálta definiálni a verseny tétjét, ami végül a Fidesznek kedvezett, mivel az EU-val való együttműködés beleillett a kormánypárt szabadságharcos konfliktustérképébe (Böcskei, 2021). A Fidesz kevesebb szavazatot kapott, mint 2010-ben, de az új választási rendszernek köszönhetően újra kétharmaddal nyert.

2014–2018

Az új ciklusban is folytatódott az ellenzék vezetéséért zajló küzdelem. Az MSZP relatív előnye tovább olvadt, mivel a 2014-es Európai Parlamenti választáson két mandátumot kapott, akárcsak a DK; ugyanakkor megőrizte vezető szerepét az őszi önkormányzati választáson. Gyurcsány nem csak a Fidesszel konfrontálódott (polarizáció mélyítése), hanem a volt szövetségeseivel is (D. Kovács, 2018). Az ellenzék stratégiáját alapvetően határozta meg az, amit Karácsony Gergely is megfogalmazott: „... a kormánypártok és az ellenzék tábora között gyakorlatilag nincs átjárás, de a baloldali erők bázisa között van. Egyfajta kordonépítés zajlik, több párt megpróbálja „bekeríteni” a támogatóit, mert attól fél, hogy a mi szövetségünk elviszi a szavazóit.” (Vasárnapi hírek, 2018).

Ráadásul már nem csak a többi balliberális párttól kellett félni a szavazókat, hanem a néppártosodó Jobbiktól is. Amellett, hogy megőrizte a párt tartalmi radikalizmusát, Vona Gábor szakított a radikálisabb politikusokkal, szélsőjobboldali szervekkel és számottevően visszaesett a kisebbségellenes retorika is (Benedek, 2026: 12.). A 2018-as választás során már a Jobbik is aktívan bekapcsolódott az ellenzéki dominanciaharcba: „amíg a baloldali pártok lényegében egymást akarják leváltani, addig a Jobbik a kormányt, és vállalják a politikai képviselőt mindenkinek, aki ezt akarja ma.” (444, 2018).

A párt 2018. március 15-i megemlékezésén Vona a polarizálás helyett egy depolarizáló alternatívát kínált: „Nem akarok soha többé magyar ember ellen harcolni!”, amit egyszerre interpretált a saját korábbi hozzáállásának meghaladásaként, illetve a magyar politikai elit addigi megosztó politikájával való szakításként (Vona, 2018). Azon a napon Karácsony a baloldali pártokkal való szövetkezés és kölcsönös visszalépések fontossága mellett a Jobbikra is kitért. A Jobbikkal való kooperációt az ördöggel való együttműködésként értelmezte, ami szükséges a kormányváltáshoz, de nem akarta, hogy Vona alakítson kormányt (Karácsony, 2018). A korábbi évek radikalizmusa jelentősen kihatott a

Jobbik elfogadhatóságára a balliberális póluson; ráadásul a radikálisok is kritizálták a párt manőverét. Az LMP külön indult a választáson, de a párt vezetői a tagság akarátával szembe menve informálisan részt vettek a koordinálásban (Tóka, 2018).

A ciklus egyik legfontosabb eseménye a migrációs válság volt, és ez a kormánypárt központi ügye lett (Tóka, 2018). A 2016-os kvótanépszavazás komoly dilemmát jelentett az ellenzéki pártok számára, mivel a kormánypárti pozícióval szembeni szavazás a liberális értékek melletti kiállással egy kisebbségi pozíció elfoglalását jelentette volna. Ezzel szemben, ha ugyanazt az opciót választják, mint a Fidesz és a Jobbik, akkor a saját szavazóikkal helyezkedtek volna szembe. Végül a baloldali ellenzék többsége a teljes passzivitás stratégiáját követte és a távolmaradás mellett döntött. Tovább nehezítette az ellenzék helyzetét, hogy a 2010-es évek közepétől kezdődően a Fidesz retorikájában dominánssá vált a radikális és kizáró jelleg (Böcskei, 2021); a nem-Fidesz oldal szereplőit idegen érdekek képviselőiként ábrázolták.

A centrális erőter erőviszonya nem változott érdemben a ciklus során, azonban két új szereplő megjelenése tovább fragmentálta az ellenzékét. A Magyar Kétfarkú Kutya Párt a hagyományos pártokkal kritikus viccpártként saját, közönségi finanszírozású plakátokkal kifigurázta a kormány migrációellenes plakátjait, valamint a 2016-os népszavazás kampányában egyedülálló módon érvénytelen szavazatok leadására szólította fel az állampolgárokat (Benedek, 2026: 13.). A másik erő a Momentum Mozgalom volt, amely a #NOLimpia kampányával szerzett országos ismeretséget. A párt a fiatal generáció képviselőjeként pozícionálta magát, amely a haladás érdekében meg akarja haladni a baloldalt és jobboldal közötti százéves konfliktust (Benedek, 2026: 13.; Momentum, 2018: 11.).

A 2018-as választás nem hozta el a Jobbik számára az áttörést. Miközben a Jobbik elmozdult a politikai térben korábban elfoglalt helyéről, addig a bevándorlásellenesség ügybirtokosa, a Fidesz kitöltötte azt a teret, amivel kormányképesebbnek tűnhetett a korábbi, illetve potenciális Jobbik-támogatók körében (Tóka, 2018). Ugyan a Jobbik is profitált a taktikai szavazásból, Vona Gáborék növekménye nem változtatta meg a centrális erőteret. Arról is fontos megemlékezni, hogy ekkor a magyar gazdaság már nagyjából öt éve növekedésben volt, így a Fidesz önmagára, mint egyedüli kormányképes erőként hivatkozva állíthatott kontrasztot a saját és balliberális kormányok eredményei között (Krekó et al., 2026).

2018–2024

Az ellenzéki pártok stratégiája alapvetően változott meg a 2018-as választás után (Dúró, 2022). A vereséget követően jelentős nyomás érkezett az ellenzéki értelmiségiek és választók felől az egység megteremtésére (Mikola–Santos, 2025). A Jobbik válságba került, amiből létrejött a Mi Hazánk Mozgalom. Ezzel párhuzamosan a baloldalon a DK és a Momentum az MSZP kárára erősö-

dött, ami a 2019-es EP-választáson is megmutatkozott. A hatpárti ellenzék pártjai és a Márki-Zay Péter vezette Mindenki Magyarországa Mozgalommal (MMM) közös sikereket értek el a 2019-es önkormányzati és a 2020-as időközi választásokon. Mindez az ellenzéki összefogásban csúcsosodott ki, amelyet 2020 végén jelentettek be az ellenzéki vezetők, a választási rendszer 2020. november 24-i módosítását követően.

Amíg korábban az országos listaállításhoz elég volt 27 egyéni jelöltet indítani, addig a módosítással ezt 71 jelöltre emelték. Ez ellehetetlenítette az ellenzéki pártok külön listás indulását, mert egyéniben nem tudtak volna nem elindulni egymás ellen (Dúró, 2022). A szervezeti kérdések megválaszolásán felül más tényező is előidézte az összefogást. Szabó Andrea az ellenzéki szavazó létrejöttét tekinti a 2010 utáni időszak legfontosabb választásszociológiai újdonságának (Szabó, 2022: 22.). Az ellenzéki szavazó legfőbb jellemzője az, hogy pártállásától és ideológiai beállítottságától függetlenül abban érdekelt, hogy egy erős, megszervezett alternatívára szavazhasson a Fidesszel szemben. Ez a 2014-es és 2018-as választásokon tapasztalt spontán taktikai szavazásban mutatkozott meg; az egyéni körzetekben az ellenzék aktuális vezető erejének jelöltje rendre több szavazatot kapott, mint a párt listája. Szabó egyik megállapítása rámutat az ellenzék menedzseri működésére: „Az ellenzéki szavazó koncepció fontos eleme, hogy az ellenzéki pártok együttműködését maguk a szavazók kényszerítik ki.” (uo. 22–23).

Ehhez egy olyan kétfázisú folyamat is kellett, amelyet Péli Gábor írt le tanulmányában (Péli, 2021). A két egymással élesen szembenálló ellenzéki tömb közeledését nem az ellenzék idézte elő, hanem a Fidesz, miután növelte az ő és az ellenzék közötti távolság mértékét, ami így nagyobb lett, mint az ellenzéki oldalak közötti táv (uo.: 8.). Ekkor a Jobbik már elkezdte a középre húzódását, míg a balliberális pártok nem mozdultak el. A második fázisban (2019–2021) már abszolút mértékben is csökkent a távolság, miután a pártok leértékelték az egymás közötti konfliktusokat és tartalmi kérdésekben is közeledtek egymáshoz (uo.: 21.).

Tehát nem az ellenzék idézte elő a pártrendszerben és a politikai térben történő változást, hanem az állampolgári preferenciák jól érzékelhető változása. 2020 nyarán már az ellenzéki szavazók 72%-a támogatta a teljes összefogást (IDEA, 2020). Több politikus is a választói akaratot emelte ki, mint az összefogás mozgatórugóját. Szabó Gábor, a Jobbik Országos Választmányának elnöke szerint „... mindannyian le akarjuk váltani az Orbán-kormányt, és a választóink közös sürgetését meghallva szövetséget kötöttünk egymással” (atv.hu, 2021). Fekete-Győr András a 2022-es választást követően pedig úgy vélekedett, hogy „A választók összefogást akartak, ezt mi teljesítettük.” (Telex, 2022).

Bár az előválasztást sokan értékelték politikai innovációnak, nem aratott maradéktalan sikert, miután az ellenzéki szavazók java része elégedetlen volt a végeredménnyel (Szabó, 2022: 25.). Az előválasztás az újszerűsége ellenére

továbbra sem haladta meg az ellenzéki politizálás addigi dinamikáját: a pártok azon taktikáztak, hogy milyen alkukon keresztül tudnak pozícióba kerülni, illetve megakadályozni a DK térnyerését (Direkt36, 2022). Mikola és Santos kutatása szerint az ellenzéki párteliteket inkább pragmatikus megfontolások vezérelték, nem pedig a demokratikus innováció (Mikola–Santos, 2025).

A kormányfőjelölti versenyt a régi ellenzék leváltását ígérő Márki-Zay nyerte, aki gyakran össze is veszett szövetségeseivel. Ez roncította az ellenzéken belüli bizalmat és több párt csak korlátozott erőforrásokat mozgósított a kampány során (Mikola–Santos, 2025: 8.). A Fidesz többször is az egyesült ellenzék megosztására törekedett, például a gyermekvédelem identitáspolitikai felhasználásával, illetve a „Mini Feri” kampánnyal. Az orosz–ukrán háború és a koronavírus-járványt követő gazdasági nehézségek is a kormánypárt számára kedvező témákká váltak. A Kelet vagy Nyugat közötti választás helyett a béképárti vs. háborúpárti értelmezés volt meghatározó, miután Márki-Zay egy nehezen feloldható heresztetikai dilemmában kijelentette, hogy miniszterelnökként támogatná Ukrainát az oroszokkal szemben, ha háborús konfliktus törne ki a két ország között (Plesz–Körösi, 2025). A Márki-Zay által használt „nem jobbra, nem balra, csak felfelé” szlogen az árokbetemetés kategóriájába sorolható, míg az állam elégtelen működésének technokrata kritikája és az Orbán-rezsimmel szembeni populizmus egy már létező törésvonal felerősítésével ért fel (Benedek, 2026: 13.).

Az összefogás kevesebb szavazatot szerzett, mint amennyit négy évvel előtte külön indulva összesen. A korábbi szavazók elvesztése annak a jele, hogy a Jobbik szimpatizánsait megosztotta a baloldallal (pl. Gyurcsánnyal) való együttműködés, így a konzervatív szuverenista Fidesz és a nemzeti radikális Mi Hazánk önazonosabb választásoknak tündek (Mészáros et al., 2022). A megmaradt Jobbik-szavazók az ellenzékiszavazó-koncepciónak megfeleltethetően leszavaztak az összefogás jelöltjeire (Dúró, 2022: 77–78.). A Fidesz 2022-ben is megőrizte a domináns párti pozícióját, miután az ellenzéki pártok „nem találtak olyan mondanivalót és tartalmat, amelyre a választóközönség kellően fogékony lett volna” (Csizmadia, 2024: 152.).

A 2022-es választási vereségét követően a Demokratikus Koalíció (és kis mértékben a Momentum) tudott a legjobb hatásfokkal versenyezni. A DK az árnyék-kormány létrehozásával és más ellenzéki pártok politikusainak átigazolásával inkrementálisan növelni tudta az erőforrásait, amellyel jelentősen ki tudott emelkedni az ellenzékéből (Kovarek, 2025: 266.). Gyurcsány a kormánnyal szembeni teljes szembenállást tartotta az egyedüli ellenzéki stratégiának, ahol nincs harmadik út; vagyis a már meglévő kormány–ellenzék törésvonalat erősítette fel (Gyurcsány, 2023). Az összefogás többi pártja mind a partikuláris ellenzéki identitáshoz igazodott. Amíg az MSZP a baloldaliságát igyekezte kihangsúlyozni, addig a Jobbik és a zöldpártok a neveikben is utaltak ideológiájukra (Jobbik – Konzervatívok; LMP – Magyarország Zöld Pártja; Párbeszéd – Zöldek).

MAGYAR PÉTER FELEMELKEDÉSE ÉS GYŐZELME

Sokáig úgy tűnt, hogy az Orbán-rezsim számára nincs valódi belföldi veszélyforrás, hiszen 2024-ig minden kihívást sikeresen kezelt (Benedek–Bozóki, 2024). Az ellenzéki pártok nem tudtak profitálni a 2020-as évek elejét jellemző válságok okozta gazdasági visszaesésből, illetve a kegyelmi botrányból származó társadalmi felháborodásból és instabilitásból, mert a Fidesz mérsékelt gyengülése mellett az ellenzéki pártok támogatottsága stagnált vagy csökkent a közvélemény-kutatások szerint (24.hu, 2024a; 2024b).

Magyar Péter a 2024. február 11-én adott Partizán-interjújával vált ismertté, ahol először tagadta, hogy lennének politikusi ambíciói, ugyanakkor március 15-én létrehozta a *Talpra, magyarok!* politikai mozgalmat. A már létező Tisztelet és Szabadság Párt átvételével pedig megteremtette annak a lehetőségét, hogy a 2024-es EP-választáson a pártarénába belépve megszerezzen hét mandátumot és a szavazatok 29,6%-át.² A Magyar-jelenség oly mértékben meghatározta a politikai napirendet, hogy a Fidesz témáit is képes volt háttérbe szorítani, amelynek hatására jelentős összeget fordítottak a kormányoldalón a lejárató kampányra (Ishikawa, 2026; Kovarek, 2025: 264–265.).

A heresztetikai dimenzió

Magyar nem az eleve létező kormány–ellenzék törésvonalba illeszkedett bele, hanem heresztetikai manőverrel egy régi-új konfliktusdimenziót emelt a politikai térbe azzal, hogy egyszerre helyezkedett szembe a Fidesszel és a régi ellenzékkel. A politikai tér ebben az értelmezésben inkább egy háromszögre hasonlított, ahol az imaginárius háromszög alapja megfeleltethető volt a hagyományos politikai erők (Fidesz és „óellenzék”) szembenállásával. A Tisza Párt ehhez képest a harmadik csúcsba pozícionálta magát. A háromszög magassága, vagyis az új dimenzió, az új erő és régi elit szembenállását testesítette meg. Magyar Péter stratégiája arra irányult, hogy a választók szemében csökkenjen a Fidesz és az „óellenzék” közötti relatív távolság (például az „Orbán–Gyurcsány-korszak” megkonstruálásával³) és egylényegűnek lássák a kettőt (Újvári, 2026: 38.). A Fidesz folytatva a korábbi polarizációs mintázatot, brüsszeli pártként hivatkozott a Tiszára, amely idegen érdekeket szolgál ki. Az új kihívó erre egy inkluzívabb, politikai oldalakon átívelő nemzeti identitást fogalmazott meg („Nincs se jobb, se bal, csak magyar!”),⁴ illetve megtörte a Fidesz nemzeti szimbólumokra és történelemre vonatkozó dominanciáját (Benedek, 2026: 19.; Magyar, 2024; 2026). A DK stratégiája a Magyar Péter múltjával nehezen kiegyező, baloldali identitású választók képviselőjére irányult, azonban az ellenzéki szavazó koncepciójának híven ezek a választók az Orbán-kormány egyedüli kihívójaként mutakozó erőt támogatták.

A Tisza Párt kerülte azokat a konfliktusokat, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy megosszák a szavazótáborát. Ennek az egyik legszemléletesebb példája a Budapest Pride-ot érintő gyülekezési törvény módosítása elleni tiltakozásból való kimaradás volt. A heresztetikai dilemma kockázata abban rejlett, hogy a Pride melletti kiállítás elidegeníthette volna a Tiszától a konzervatív szavazókat, miközben a tiltakozás elmaradása a progresszív szavazókban válthatt volna ki elégedetlenséget. Az ellenzék vezetője úgy oldotta fel a dilemmát, hogy átkeretezte a helyzetet: a törvénymódosítás eltereli a figyelmet az általa képviselt problémákról (Telex, 2025). Ehelyett kitartóan a Fidesz számára kedvezőtlen témákkal kampányolt, mint például az egészségügy a gyermekvédelmi intézmények és az államvasutak állapota, az uniós források hazahozatala, valamint a korrupció és a megélhetési nehézségek.

Ezek olyan ügyek voltak, amelyekkel pártokon átívelően meg tudott szólítani szavazókat és beleillettek a korrupt régi elit és a tiszta új erő értelmezésébe. Amíg a Tisza belpolitikai témákkal kampányolt, addig a Fidesz egyre inkább a háború és a béke közötti választásként fogalmazta meg a választás tétjét, mivel hatástalannak bizonyult a kormányzati teljesítményre építő pozitív kampányuk (Krekó et al., 2026: 8.). Azonban a kormánypárt külpolitikai kampánya által hangoztatott veszélyek nem érték el a társadalom többségének ingerküszöbét; az emberek inkább tartottak a korrupciótól, a gyermekvédelem, az oktatás és az egészségügy helyzetétől, mint a háborútól vagy egy brüsszei beavatkozástól a választásba (Medián, 2026a).

A szakpolitikai dimenzió

A Tisza Párt térnyerésével egyre inkább központi kérdéssé vált, hogy milyen közpolitikai profilja és ideológiai beállítottsága van a pártnak és vezetőjének. Magyar a kormánykritika, illetve nyugatosság bizonyos elemeit vette át az ellenzéktől (Kovarek, 2025: 266.). Ilyennek tekinthető például a Kelet vagy a Nyugat közötti választás hangsúlyozása, az európai centrumhoz képest történő lemaradás, az állami szolgáltatások minőségének kritizálása, illetve a korrupció és az uniós források hazahozatalának problematizálása. Annak érdekében, hogy döntően ellenzéki szavazótáborát kibővítsé, több szakpolitikai kérdésben is a Fidesz álláspontjára helyezkedett (vagy még többet ígért azon a területen, lásd rezsicsökkentés), ami egy mérsékelt közpolitikai profilt eredményezett (Ishikawa, 2026: 216.). Bár az egyesült ellenzék is tett hasonló gesztusokat a Fideszes szavazók irányába, korántsem annyit, mint amennyit a Tisza Párt (1. táblázat).

A politikai vállalkozó az új mediánpozíció kijelölésével képes volt a számára kedvező módon befolyásolni a preferenciákat, ami együtt járt a kormányzóképeség percepciójának javulásával is. A Tisza kormányzati kudarcokra

fókuszáló belpolitikai kampánya találkozott a választók valóságérzékelésével: 2025 tavaszán a választók többsége szerint Magyar jobban tudta volna kezelni a közpolitikai problémákat (pl. uniós források, korrupció, gazdaság, infláció, egészségügy és oktatás) mint Orbán (Medián, 2025). A trend folytatódott és 2026 elejére a választók többsége Magyarat alkalmasnak, Orbánt pedig alkalmatlannak találta a miniszterelnöki posztra (Medián, 2026b).

1. táblázat. A Fidesz, a hatpárti ellenzék és a Tisza Párt szakpolitikai pozíciói

Kategória	Téma	Fidesz	Hatpárti ellenzék	Tisza Párt
Gazdaság	Rezsicsökkentés	Mellette	Mellette (fenntarthatóság)	Mellette (szociális kibővítés)
	Atomenergia mint fenntartható energiaforrás	Mellette	Hosszabb távon Paks kiváltása	Mellette
Európai Unió	Euró bevezetése	Ellene	Mellette	Mellette
	Uniós források befagyasztása	Ellene	Mellette	Mellette
	Csatlakozás az Európai Ügyészséghez	Ellene	Mellette	Mellette
Emberi jogok	LMBTQ jogok	Ellene	Mellette	Tisztázatlan
Szociális	Lakhatás	Kedvező kamatú hitel	Bérlakás-program	Bérlakás-program
Helyi politika	Önkormányzati autonómia növelése	Ellene	Mellette	Mellette
Külpolitika	Ukrajna felvétele az EU-ba	Ellene	Mellette (feltételekkel)	Gyorsított eljárás ellen, feltételekkel
	Szankciók Oroszország ellen	Ellene	Mellette	Mellette
	Ukrajna felvétele a NATO-ba	Ellene	Mellette	Ellene
	Ukrajna katonai támogatása	Ellene (csak humanitárius)	Mellette	Ellene (csak humanitárius)

(Saját szerkesztés, forrás: Egységben Magyarországért, 2022; Ishikawa, 2026; Partizán, 2022; Tisza Párt, 2026)

Az eszközök dimenziója

A fentebb felsorolt elemek alapvetően nem számítanak teljesen újnak, mivel több olyan is van, amelyek más ellenzéki szereplőknél is felbukkantak, de azok nem változtatták meg a politikai egyensúlyt. A Tisza esetében kiemelkedő fontosságúak voltak a támogatásszerzés eszközeinek szintjén alkalmazott innovatív megoldások, mint például az online és offline közösségépítés és jelenlét, valamint a párt közösségi finanszírozása (Benedek, 2026; Ishikawa, 2026).

A közösségi média professzionális alkalmazásával Magyar kikerülte a hagyományos médiumok közvetítői szerepét, közvetlenül kommunikált a követőivel, valamint biztosította a láthatóságát és növelte az üzeneteinek elérését (Benedek, 2026; Metz–Kövesdi, 2025). Az élő adások és „vlogolások” lehetővé tették, hogy az olyan korábbi, ellenzékiinek tekintett témák, mint például az egészségügy és a gyermekotthonok állapota ne csupán sajtótájékoztatókban és adatokban mutakozzanak meg, hanem szemmel láthatóvá tette és tartósan felhelyezte a politikai napirendre, mint számára kedvező témákat. Az online platformok (Facebook, Discord) lehetővé tették a vezető és követők közötti közvetlen kommunikációt és az identitásépítést, ami jelentősen eltért a régi ellenzék korábbi hagyományos médiaközpontú stratégiájától (Benedek, 2026: 19.).

Orbán Viktor egy interjúban azt nyilatkozta, hogy a Fidesz megkérdőjelezhetetlen előnnyel bírt a pártszervezettség terén a Tiszához képest, amit egy digitális politikai mozgalomnak tekint párt nélkül. A miniszterelnök szerint ehhez az újdonsághoz alkalmazkodni kellett, mivel lehet, hogy a hagyományos pártokat felváltják majd a Tisza Párthoz hasonló digitális mozgalmak (Orbán, 2025a). A Tisza Párt és az ellenzéki influenszerek digitális monopóliuma pedig szükségessé tette a jobboldal szerint a „digitális honfoglalás” elindítását, ami egyet jelentett a Harcosok Klubjának és a Digitális Polgári Köröknek (DPK) a létrehozásával (Orbán, 2025b).

Bár kétségtől erősen volt a Tisza online jelenléte, ez nem azt jelentette, hogy a párt csak az online térben tudott érvényesülni. A Magyar Péter fizikai jelenlétével járó országjárásokat, a Nagyváradra vezető egymillió lépését és az utcai mozgósításait rendre nagy érdeklődés övezte. A polgári körök mintájára létrehozott Tisza Szigetek bár lazán kötődtek a párt formális struktúrájához, azok jelentős mértékben növelték a párt országos beágyazottságát és aktivista állományát. Ez jelentős újítás volt a régi ellenzéki pártokhoz képest, hiszen olyan kistélepeleéseken is biztosította a párt üzeneteinek közvetítését, illetve a jelenlétet, amelyek 2010 után egyre inkább fideszesek lettek (Magyari, 2025). A Tisza jelentette kihívás nemcsak digitális természetű volt, mivel a Fidesz Magyar országjárásaira Orbán Viktor országjárásával, a Lázárinfókkal és a DPK gyűlésekkel reagált.

A magyarországi pártok főleg a központi költségvetésből érkező támogatásokból működnek, míg a bevételeknek csak kis része származik egyéni adományokból. Értelemszerűen a Fidesz–KDNP ezen a téren is az ellenzéke fölé nőtt. A Tisza parlamenten kívüli pártként nem részesült állami támogatásban, vagyis adományokra szorult. A Rendszerváltó Kártya egy olyan közösségi finanszírozási modellt alakított ki, ami lehetővé tette több tízezer szimpatizáns számára, hogy a havi rendszerességgű támogatásaikkal úgy érezzék, hogy a rendszerváltási projekt aktív részesei lehetnek (Benedek, 2026: 16.); a Tisza leküzdötte azt az akadályt, amit az állami támogatások hiánya jelenthetett volna (lásd. 1. melléklet).

Az új egyensúly

Az új kombináció jelentősen átformálta a választói preferenciákat. Az adatok szerint a Tisza 2024-es és 2026-os szavazóit nem csak a 2022-es ellenzéki összefogás támogatói tették ki, hanem korábbi bizonytalan szavazók, illetve olyanok, akik 2022-ben a Mi Hazánk Mozgalomra, a Magyar Kétfarkú Kutya Párt-ra vagy éppen a Fidesz–KDNP-re szavaztak (21 Kutatóközpont, 2025; Kovarek, 2025: 270.; Medián 2026c). A kihívó olyan szavazói piacokat is megnyitott, amelyeket a korábbi ellenzéki erők nem tudtak. A régebbi ellenzéki pártok támogatottsága radikálisan bezuhant: az öt évvel korábban szerzett nyolc EP-mandátumból csak kettőt tudtak megtartani.

A 2024-es önkormányzati és EP-választásokat követően készült kutatások arról adtak tanúbizonyságot, hogy a parlamenti ellenzéki pártok elvesztették a piaci keresletüket. A kutatási eredményekre hivatkozva és korábbi elitellenes álláspontjához ragaszkodva Magyar meg is tagadta az együttműködést bármilyen ellenzéki párttal a 2026-os választáson. A változások hatására több ellenzéki párt (MMN, Momentum, MeMo, 2RK, LMP, MSZP) és egyéni képviselő (például Jámbor András, Mellár Tamás, Kunhalmi Ágnes) elállt az indulástól a 2026-os országgyűlési választáson, illetve az MKKP arra szólította fel a szavazóit, hogy ne szavazzanak az egyéni képviselőikre. A Tisza kombinációja végül erősebbnek bizonyult a Fideszénél és kétharmados felhatalmazást nyert.

A DOMINÁNS PÁRTRENDSZER PIACI MECHANIZMUSAI

A magyar domináns pártrendszer két korszakának piaci mechanizmusait fogom jellemezni. A célom, hogy két olyan elméleti mechanizmust vázoljak fel, amelyek nem csak a magyar kontextusra érvényesek, hanem attól függetlenül, más esetek elemzésére is alkalmasak lehetnek.

A menedzseri mechanizmus

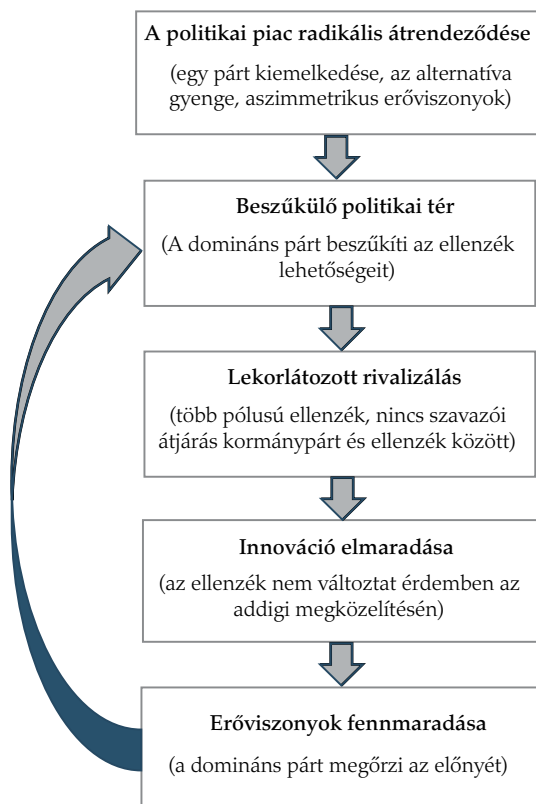
A domináns pártrendszer esetében a *politikai piac radikális átrendeződése* jelenti a kezdőpontot (X_1). Ilyenkor egy párt jelentősen kiemelkedik a többi párt közül, ami több dimenzióban is aszimmetrikus erőviszonyokhoz vezet. A választók egyfelől a többi pártnál sokkal kormányképesebbnek találják a kormánypártot; másfelől méretéből és hatalmi pozíciójából fakadóan több erőforráshoz is jut. Az ellenzék több kisebb pártra és pólusra bomlik (lásd centrális erőter) elveszítve alternatívaképző képességét. Az ellenzék lehetőségeit jelentősen beszűkítheti, ha gazdasági konjunktúra van a domináns párt ideje alatt.

A *politikai tér ennek következtében beszűkül* az ellenzék számára, mivel a kormánypárthoz képest jóval kisebb az ellenzék által megszólítható szavazók mennyisége, akik a különböző pólusokban koncentrálnak (A_1). A kormánypárt továbbá intézményi változtatásokkal és politikai manipulációval (a törésvonalak elmélyítésével) növelheti a pólusok közötti politikai távolságot, megerősítve ezzel a pártok közötti átszavazást.

Az *ellenzéki pártok lekorlátozott rivalizálásba* kezdenek az erőforrások maximalizálásáért, illetve a törvényhozásba való bejutásért, miután a fent említett okok miatt kisebb az ellenzéki politika akciórádiusza (B_1). Az ellenzéken belüli dominanciaharcot meghatározzák az ellenzéki szavazók eleve adottnak gondolt preferenciái. A pártok kockázatkerülő politikát folytatnak, így elsősorban arról próbálják meggyőzni a szavazókat, hogy a rájuk leadott szavazat hasznosul a legjobban, mint a domináns párttal szemben leadott protestszavazat. A kormánypárti szavazók pozíciójához való közeledés túl nagy költséggel járhat a pártok számára (a támogatás elvesztésével).

Mivel az ellenzéki pártok elsősorban a saját piacaikkal vannak elfoglalva, így csak apró, kvantitatív változásokat visznek véghez, ami a menedzseri politizálás egyik fő ismérve. Ezért *nem jön létre olyan új, innovatív politikai termék* (törésvonal, kormányzati vízió és mozgósítási eszköz), ami előidézhetné az egyensúly megváltoztatását és az ellenzéki szavazókon túl másokat is képes lenne meggyőzni (C_1).

Az ellenzék új politikai kombináció hiányában képtelen átformálni a domináns párt által meghatározott politikai tér szerkezetét és érdemben növelni a támogatottságát. Mindez az *erőviszonyok fennmaradásához*, a kormánypárt hatalmon maradásához és a folyamat újraindulásához vezet (Y_1).



1. ábra. A menedzseri mechanizmus (saját szerkesztés)

A vállalkozói mechanizmus

A másik mechanizmus elvezet minket a pártrendszer átalakulásához (Y_2). A politikai vállalkozó akkor lép fel, ha a politika instabil állapotba kerül és létrejön egy kiaknázható piaci rés. Az ok tehát a politikai vállalkozói mechanizmusban *a piaci rés létrejötte* (X_2). Az instabilitás fakadhat például politikai-erkölcsi botrányból vagy olyan kontextuális tényezők változásából, mint a romló gazdasági helyzet.

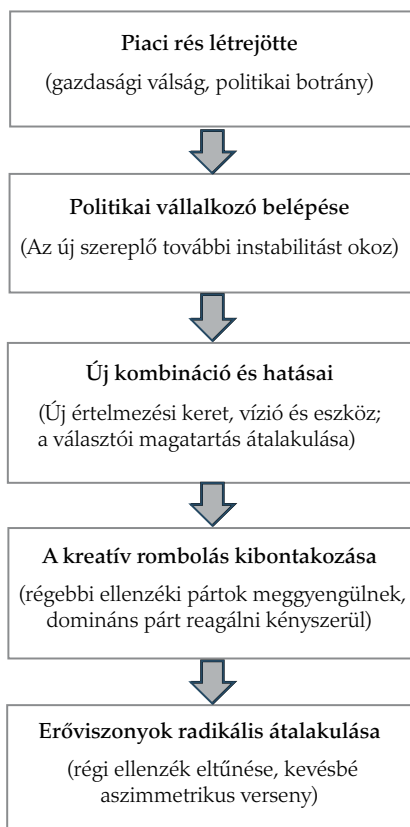
A következő láncszem *a politikai vállalkozó belépése a versenybe*, aki egyensúlytalanságot hoz magával és kikezdi a létező struktúrákat (A_2). Bár a menedzseri mechanizmusban is előfordulhat, hogy új szereplők jelennek meg az ellenzéki térfélen, ebben a folyamatban jóval jelentősebb az új belépő hatása,

ami a többi szereplő magatartásának megváltozásában, illetve a választói magatartás folyamatszerű átalakulásában érhető tetten.

Míg az első mechanizmusnál egy új ellenzéki szereplő nem változtatja meg lényegileg a pártrendszer szerkezetét, *a vállalkozó egy új politikai kombinációval áll elő és elindítja a kreatív rombolás folyamatát* (B₂). Ekkor a vállalkozó olyan törésvonal mentén értelmezi a választás tétjét a választók számára, ami lehetővé teszi a szavazók többségének megszólítását. Szintén fontos, hogy olyan szakpolitikai vállalásokat tegyen az új kihívó, ami egyszerre elégíti ki az ellenzéki szavazók, valamint a domináns párt felé húzó szavazók közpolitikai igényeit. Ez egy olyan vízióban áll össze, ami növelheti a kihívó kormányzó-képességét. Ezek azonban még nem elegek ahhoz, hogy hatást érjenek el; a politikai vállalkozónak a támogatásszerzéshez és az aszimmetria csökkentéséhez új eszközöket és erőforrásokat kell feltárnia és alkalmaznia. A valódi innováció a három dimenzió egymást felerősítő összjátéka, nem pedig újszerűnek tűnő elemek bevezetése önmagukban.

A korábbi politikai szereplők megpróbálnak alkalmazkodni az új kombinációhoz. Az ellenzék a *kreatív rombolás* áldozata lesz, miután az általuk képviselt menedzseri politizálás elveszíti a választói keresletét. A kihívó ilyenkor a változás akadályaként diszkreditálhatja a régebbi ellenzéki kínálatot. A domináns pártnak is reagálnia kell, ami a régebbi törésvonalak felerősítésében, illetve a kihívó eszközeinek reaktív másolásában mutatkozhat meg, miután potens kihívó hiányában elszokott a kezdeményezéstől (C₂).

Ezt követően a politikai vállalkozó sikeresen konszolidálja az addigi eredményeit, melynek következtében több korábbi politikai szereplő és párt hátrébb lép a politikától. A folyamat végül *a pártrendszer erőviszonyainak jelentős átalakulásához vezet*, valamint megváltozik a politikai versengés korábbi dinamikája (Y₂). A korábbi aszimmetrikus verseny helyett egy kiegyensúlyozottabb és nyíltabb küzdelem alakul ki a domináns párt és ellenzéke között.



2. ábra. A vállalkozói mechanizmus
(saját szerkesztés)

A 2. táblázat összehasonlítja az elmúlt másfél évtized három legmeghatározóbb ellenzéki alkalmazkodásának kombinációit az innováció három dimenziója mentén. A Jobbik esetében egy többéves, apró lépésekből álló mérséklődést figyelhattunk meg, ami a korábbi szélsőséges elemek visszavágásában mutatkozott meg. A szavazótábor viszont nem sikerült bővíteni, mert a korábbi radikális szavazók vagy távol maradtak vagy a radikalizálódó Fideszre szavazhattak. A 2022-es összefogás nem tudott olyan kombinációval előállni, ami integrálta volna a 2018-as ellenzéki szavazókat. Ez főleg a kormánypárt sikeres heresztetikai kihívásai, illetve az arra adott ellenzéki válaszok (rossz döntés, polarizáció felerősítése) logikája miatt maradt el. A korábbi próbálkozásokkal ellentétben Magyar Péter nemcsak az ellenzéki, hanem a kormánypárti és bizonytalan szavazók integrálására is törekedett, amihez repolarizáló és

depolarizáló retorikát alkalmazott, illetve olyan szakpolitikai vízióval állt elő, amivel a többség azonosulni tudott. A párt közösségi finanszírozása, az online és offline kampányolás és közösségszervezés pedig lehetővé tette az aszimmetriák csökkentését.

2. táblázat. Ellenzéki alkalmazkodások háromdimenziós összehasonlítása

Esetek/ Dimenziók	Heresztetika	Szakpolitika	Eszközök	Mechanizmus
Jobbik (2014–2018) (Vona Gábor)	– Rendszerellenesből kormányellenes pozíció – Depolarizáló retorika – Kvantitatív mozgás a centrumba	– Tartalmi radikalizmus – Csökkenő ki- sebbségellenesség + Kormányzó- képes Fidesz	– Párt körüli radikális szubkultúra leépítése	Menedzseri
Hatpárti összefogás (Márki-Zay Péter)	– Polarizáció felerősítése (kor- mányellenesség) – Kelet vs. Nyugat helyett béke vs. háború – Megosztó kor- mánpárti kampány (Gyurcsány, gyer- mekvédelem)	– Ellenzéki követelések – Minimális pragmatizmus (pl. rezsi- csökkentés) – Fidesszel ellen- tétes külpolitika (Ukrajna) – Gazdasági helyett háború	– Pártcélokat szolgáló előválasztás, ami megosztja az ellenzéki szavazókat	Menedzseri
Tisza Párt (Magyar Péter)	– Saját ügyek és konfliktus mentén polarizálás (Orbán-Gyurcsány- korszak) – Megosztó ügyek kerülése – Depolarizálás	– Ellenzéki és kormánypárti témák egyaránt, megosztó kérdésekben pragmatizmus – Belpolitikai fókusz + Fidesz számára kedvezőtlen gazdasági körülmények	– Online és offline kampány, közösségépítés – Választók bevonása (Rendszerváltó kártya országjárás, Tisza-szigetek)	Vállalkozói

(saját szerkesztés)

KONKLÚZIÓ

A kutatás kérdései arra vonatkoztak, hogy milyen mechanizmusok magyarázzák a magyarországi pártverseny elmúlt másfél évtizedének formaváltozásait. A kutatás során a schumpeteri politikaelmélet piaci analógiáját szintetizáltam a domináns pártrendszerek ellenzéki stratégiáival. Az elméleti keretből levézetve amellet érveltem, hogy a magyar domináns pártrendszer időszakához hasonló pártrendszerekre érdemes szuboptimális politikai piacokként tekinteni. Egy ilyen szisztémában a hatalom tartós monopolizálása a politikai fejlődés – leíró értelemben vett – megrekedéséhez vezet. Az ellenzéki pártok olyan helyzetbe kerülnek, ahol a rövidtávú, racionális érdekük az ellenzéki szavazókhoz való passzív, menedzseri alkalmazkodást jutalmazza, nem pedig a kockázatvállalást és az újítást. Ez alapvetően korlátozza az ellenzék innovációs potenciálját, mivel a meghatározó rezsimellenes pártok diszkreditálhatják azokat, akik megkérdőjelezik az egyoldalú rezsimellenességet és nyitnának a kormánypárt szavazói felé. Jelentős változás akkor következhet be a verseny dinamikájában, ha az ellenzéki térfélen megjelenik egy politikai vállalkozó, aki ajánlatával új keresletet tud teremteni.

A 2010-től 2024-ig tartó időszak ellenzéki stratégiái a schumpeteri menedzseri politizálásnak feleltethetők meg. A régi ellenzék pártjai nem hoztak létre olyan alternatívát, ami jelentősen megváltoztathatta volna az erőviszonyokat, mivel az ellenzéki szavazók igényeihez igazodtak. Ezzel szemben Magyar Péter a politikai vállalkozói szerepkészletnek megfeleltethető cselekvést hajtott végre, ami lényegesen eltért a menedzseri mechanizmustól. Magyar egy olyan politikai termékkel állt elő, ami egy heterogén választói tömb megkonstruálását, az ellenzéki pártkínálat meghaladását és 3,3 milliónyi szavazat megszerzését tette lehetővé.

A schumpeteri modell abban nyújt többet a korábbi megközelítéseknél, hogy realiztikusabban szemléli a politikai aktorok és a társadalom közötti viszony természetét. A Public Choice alapú megközelítések az ellenzéki alkalmazkodásnak csak a menedzseri típusát képesek értelmezni. Egy ilyen keretrendszerben az ellenzéki innováció értelmezhetetlen jelenség, ráadásul egyoldalúan írja le a politikai vezetők és a választók közötti viszonyrendszer dinamikáját. Természetesen nem állítom, hogy ne lehetne bottom-up kapcsolat a politikai képviselők és a képviseltek között, azonban ez csak az érem egyik oldala. A másik, valóságtól szintén elrugaszkodó végletet azt jelentené, ha túlhangsúlyoznám a politikai vezetők szerepét. Magyar Péternek is meg kellett küzdenie a régi struktúrákkal, például a befagyott választói törésvonalakkal. A többség megteremtéséhez olyan kínálattal kellett előállnia, ami figyelembe vette a társadalom komplex elvárásrendszerét. Az se fedné a valóságot, ha azt mondanám, hogy a Tisza sikere csak és kizárólag Magyar politikai tehetségén múltott volna; a gazdasági helyzet rontott a Fidesz esélyein. Azonban a régi el-

lenzék nem tudott ugyanabból profitálni, ami a külső, kontextuális tényezők magyarázó erejének határait mutat rá. Összességében a kutatás egyértelmű korlátjának tekinthető, hogy az csak a magyar esetet dolgozta fel. Ahhoz, hogy megbizonyosodjunk az elméleti mechanizmusok külső érvényességéről, további nemzetközi példákra, valamint azok szisztematikus összehasonlítására lesz szükség.

JEGYZETEK

- ¹ Metz Rudolf és Kövesdi Veronika a Magyar Péterrel foglalkozó monográfiájukban hosszasan foglalkoznak Magyar Péter digitális karizmájának természetével (Metz–Kövesdi, 2025).
- ² <https://vtr.valasztas.hu/ep2024>
- ³ <https://www.facebook.com/photo/?fbid=24053670644240724&set=a.115525025148621>
- ⁴ Persze nem szabad arról se megfeledkezni, hogy ezt a fordulatot először a rendszerváltás utáni magyar politikában Csurka István és a Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP) használta.

IRODALOM

- Beach, Derek–Pedersen, Rasmus Brun (2013): *Process Tracing Methods – Foundations and Guidelines*. University of Michigan Press, Michigan.
- Benedek István (2026): Polarizing transition? Opposition strategies and the rise of Péter Magyar and the Respect and Freedom Party (TISZA) in Hungary. *Comparative European Politics*, Vol. 24, No. 1, 1–30.
- Benedek István–Bozóki András (2024): Két kritikus fordulópon: A populista választási autokrácia előzményei és megszilárdulása Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 33, No. 3, 54–83. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2024.3.54>
- Bozóki András–Hegedűs Dániel (2017): A kívülről korlátozott hibrid rendszer. Az Orbán-rezsim a rendszertipológia tükrében. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 26, No. 2, 7–32.
- Böcskei Balázs (2021): Kormányzó populizmus. A Fidesz ellenség- és identitáskonstruáló populizmusa. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 30, No. 4, 61–79. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.4.61>
- Csizmadia Ervin (2018): Domináns pártok a magyar politikában. Három korszak (Dualizmus, Horthy-korszak és napjaink) pártfejlődésének az összehasonlítása. In: Böcskei Balázs–Szabó Andrea (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, Napvilág–MTA TK.
- Csizmadia Ervin (2024): Magyarország: a pártdominancia visszatérő mintázata. In: Csizmadia Ervin–Lakatos Júlia–Novák Zoltán–Rajnai Gergely–Zsolt Péter (szerk.): *Kormányzásra várva – A magyar ellenzék nemzetközi és történeti összehasonlításban*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Dettman, Sebastian (2020): Authoritarian innovations and democratic reform in the „New Malaysia”. *Democratization*, Vol. 27, No. 6, 1037–1052. <https://doi.org/10.1080/13510347.2019.1705791>
- Downs, Anthony (1957): *An Economic Theory of Democracy*. New York, Harper and Row.

- Dudlák Tamás (2023): A civilizációs államok felemelkedése: civilizációs diskurzus a 2010 utáni Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 32, No. 2, 98–119. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2023.2.98>
- Dunleavy, Patrick (2010): Rethinking dominant party systems. In: Bogaards, Matthijs–Boucek, Francis (szerk.): *Dominant Political parties and Democracy: Concepts, Measures, Cases and Comparisons*. London, Routledge.
- Dúró József (2022): Változás a változatlanágban. *Századvég Folyóirat*, Vol. 27, No. 2, 65–84
- Gyulai Attila (2017): Magyarország a szürke zónában? A magyar politikai rendszer hosszú hibridizációja. In: Boda Zsolt–Szabó Andrea (szerk.): *Trendek a magyar politikában – 2. A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák*. Budapest, Napvilág–MTA TK PTI, 15–42.
- Hindmoor, Andrew (2008): Policy Innovation and the Dynamics of the Party Competition: A Schumpeterian Account of British Electoral Politics, 1950–2005. *The British Journal of Politics & International Relations*, Vol. 10, No. 3, 492–508. <https://doi.org/10.1111/j.1467-856x.2008.00322.x>
- Ishikawa, Yusuke (2026): How Opposition Strategies Interact under Electoral Autocracy: Evidence from Hungary's TISZA Party. *Politics in Central Europe*, Vol. 22, No. 2, 203–223.
- Kay, Adrian–Baker, Phillip (2015): What Can Causal Process Tracing Offer to Policy Studies? A Review of the Literature, *The Policy Studies Journal*, Vol. 43, No. 1, 1–21.
- Kis János (2019): Demokráciából autokráciába. A rendszertipológia és az átmenet logikája. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 28, No. 1, 45–74. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2019.1.45>
- Kovarek Dániel (2025): Elite deflection and opposition realignment in Hungary: Respect and Freedom party (TISZA) in the 2024 European Parliamentary elections. *East European Politics*, Vol. 41, No. 2, 263–276. <https://doi.org/10.1080/21599165.2025.2468693>
- Körösényi András (2009b): Escher lépcsőin. Vezetés, manipuláció és demokrácia. *Századvég, Új folyam*, 54. szám, 3–24.
- Körösényi András (2012): Monopolista verseny, árverés és felhatalmazás. Politikai vezetés és politikai piac, schumpeteri nézőpontból. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 21, No. 2, 7–23.
- Körösényi András (2015): A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim. In.: Körösényi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris Kiadó–MTA TK PTI.
- Körösényi András (2019): Innovatív vezetés és az egyensúlytalanság politikája. A vezetés szerepe schumpeteri nézőpontból. In.: Körösényi András (szerk.): *Manipuláció és demokrácia. Politikaelméleti tanulmányok*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Krekó Péter–Molnár Csaba–Demény Richárd–Tilistyák Adél (2026): Hogyan vallhat kudarcot az államilag támogatott dezinformáció? Tanulságok az Orbán-rendszer információs autokráciájának összeomlásáról. *Political Capital*, https://politicalcapital.hu/hirek.php?article_read=1&article_id=3721 (Utolsó letöltés: 2026. 08. 26.)
- Lowi, Theodore (1963): Toward Functionalism in Political Science: The Case of Innovation in Party Systems. *The American Political Science Review*, Vol. 57, No. 3, 571–583. <https://doi.org/10.2307/1952563>
- Metz Rudolf–Kövesdi Veronika (2025): *A Magyar Péter-jelenség. Egy politikai felemelkedés anatómiája*. Budapest, HVG Könyvek.

- Mészáros József–Pintér József–Ragács Attila–Szakadát István (2022): Kilenc választás Magyarországon: A centrális erőter alakulása. In: Kolosi Tamás–Szelényi Iván–Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Ríport 2022*. Budapest, TÁRKI
- Mikola Bálint–Santos, Felipe G. (2025): Opposition electoral strategies against democratic backsliding: the United for Hungary coalition and its 2022 primaries. *Democratization* 1–25. <https://doi.org/10.1080/13510347.2025.2522194>
- Pettit, Philip (2017): Democracy before, in, and after Schumpeter. *Critical Review*, Vol. 29, No. 4, 1–13.
- Péli Gábor (2021): Mozgó törésvonalak a magyar politikai térben. Hogyan lett a két ellenzékből egy a választói térelmélet szerint? *Politikatudományi Szemle*, Vol. 30, No. 3, 7–24. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.3.7>
- Plesz, Bendegúz–Körösenyi, András (2025): The opportunities and constraints of successful heresthetical strategies: attitudes, identities, and the framing of the Russian-Ukrainian war in Hungary. *East European Politics*, Vol. 41, No. 2, 195–219.
- Rajnai Gergely (2024): A hosszú ellenzékiesség elmélete. In.: Csizmadia Ervin–Lakatos Júlia–Novák Zoltán–Rajnai Gergely–Zsolt Péter (szerk.): *Kormányzásra várva – A magyar ellenzék nemzetközi és történeti összehasonlításban*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Riker, H. William (1983): Political Theory and the Art of Heresthetics. In: Finifter, Ada W. (szerk.): *Political Science: The State of the Discipline*. Washington.
- Riker, H. William (1986): *The Art of Manipulation*. New Haven–London.
- Sartori, Giovanni (1999): *Demokrácia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Saffon, Maria Paula–Urbiniati, Nadia (2013): Procedural Democracy, the Bulwark of Equal Liberty. *Political Theory*, Vol. 41, No. 3, 441–481.
- Santoro, Emilio (1993): Democratic theory and individual autonomy. An interpretation of Schumpeter's doctrine of democracy. *European Journal of Political Research*, Vol. 23, No. 2, 121–143.
- Schattschneider, Eric Elmer (1960): *The Semisovereign people: A Realist's View of Democracy in America*. Hindsdale, The Dryden Press.
- Schumpeter, A. Joseph (1959 [1911]): *The Theory of Economic Development*. Cambridge, Harvard University Press. (The first English publication is from 1934, the original German publication is from 1911.)
- Schumpeter, A. Joseph (1987 [1942]): *Capitalism, Socialism and Democracy*. London, Unwin.
- Schumpeter, A. Joseph (1989 [1951]): *Essays: On Entrepreneurs, Innovations, Business Cycles, and the Evolution of Capitalism*. Ed. by Richard V. Clemence. New Brunswick–London, Transaction Publishers.
- Somer, Murat–McCoy, Jennifer L.–Luke, Russell E. (2021): Pernicious polarization, autocratization and opposition strategies. *Democratization*, Vol. 28, No. 5, 929–948.
- Szabó Andrea (2022): A centrális erőter újragombolása. A magyar választó magatartásának alakulása 2010–2022. In: Böcskei Balázs–Szabó Andrea (szerk.): *Az állandóság változása. Parlamenti választás 2022*. Budapest, Gondolat Kiadó–TK PTI.
- Szabó Balázs (2013): Az új parlamenti pártok szavazóbázisának jellemzői Budapest példáján. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 22, No. 3, 93–116.

- Templeman, Kharis A. (2014): The Origins of Dominant Parties. *Dominant Party Systems Conference*, Michigan University.
- Tóka Gábor (2018): A 2018. évi országgyűlési választás. In: Kolosi Tamás–Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2018*. Budapest, Társki Társadalomkutatási Intézet Zrt.
- Trampusch, Christine–Palier, Bruno (2016): Between X and Y: how process tracing contributes to opening the black box of causality, *New Political Economy*, Vol. 21, No. 5, 437–454.
- Újvári Péter Ádám (2026): „Hazaárulók, tolvajok, szívtelenek”. Morális keretezés a magyar politikai kommunikációban. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 35, No. 1, 33–58.
- Wéber Attila (2022): *A rendszerváltás kora*. Budapest, Osiris Kiadó.

EGYÉB FORRÁSOK

- 21 Kutatóközpont (2025): Honnan erősödik a Tisza, hova tűnnek a Fidesz szavazói. <https://21kutatóközpont.hu/szavazatvandozlas.html> (Utolsó letöltés: 2026. 02. 17.)
- 24.hu (2024a): 21 Kutatóközpont: negyedmillió szavazót veszíthetett eddig a Fidesz a kegyelmi ügy miatt. *24.hu*, 2024. 03. 01. <https://24.hu/belfold/2024/03/01/21-kutato-kozpont-fidesz-kegyelmi-ugy-ellenzek-ep-valasztas/> (Utolsó letöltés: 2026. 02. 17.)
- 24.hu (2024b): Závecz: Negyedmillió szavazót veszített a Fidesz, de ők nem az ellenzékhez mentek át. *24.hu*, 2024. 03. 14. <https://24.hu/belfold/2024/03/14/fidesz-ellenzek-valasztas-2024-zavec-kutatas-tamogatottsag/> (Utolsó letöltés: 2026. 02. 17.)
- 444 (2018): Vona szerint siker volt a Jobbik néppártosodása. *444.hu*, 2018. 01. 13. <https://444.hu/2018/01/13/vona-szerint-siker-volt-a-jobbik-neppartodosasa> (Utolsó letöltés: 2026. 02. 14.)
- ATV.hu (2021): A legváratlanabb ellenzéki összefogás: ezért állt össze Gyurcsány Ferencel a Jobbikkal. *atv.hu*, 2021. 06. 08. <https://www.atv.hu/belfold/20210608/a-legvaratlanabb-ellenzeki-osszefogas-ezert-allt-ossze-gyurcsany-ferencel-a-jobbik/> (Utolsó letöltés: 2026. 02. 14.)
- Direkt36 (2022): Ilyen volt belülről az ellenzéki kampány összeomlása. *Direkt36*, 2022. 05. 17. <https://www.direkt36.hu/ilyen-volt-belulrol-az-ellenzeki-kampany-osszeomlasa/> (Utolsó letöltés: 2026. 02. 22.)
- D. Kovács Ildikó (2018): Így törté meg Gyurcsány az MSZP-t. *24.hu*, 2018. 01. 31. <https://24.hu/kozelet/2018/01/31/igy-torte-meg-gyurcsany-az-mszp-t/> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 07.)
- Gyurcsány Ferenc (2023): Gyurcsány Ferenc évnyitó beszéde – HÍR TV. *Youtube*, <https://www.youtube.com/watch?v=ek0oKau8NhM&t=2139s> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 19.)
- Egységben Magyarországért (2022): Csak felfelé! Az emelkedő Magyarország programja. <https://markizaypeter.hu/program/> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 15.)
- IDEA Intézet (2020): Ellenzéki szavazó kívánsága: közös lista – közös jelöltek. <https://www.ideaintezet.hu/hu/hirek-aktualis/40/ellenzeki-szavazo-kivansaga--kozos-lista----kozos-jeloltek> (Utolsó letöltés: 2026. 02.)
- Karácsony Gergely (2018): Most kell talpra állni! – Karácsony Gergely beszéde. *Youtube*, <https://www.youtube.com/watch?v=x8NT5tPW-IE&t=669s> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 19.)

- Medián (2025): Magyar Péter a legnépszerűbb politikus Magyarországon. <https://median.hu/2025/03/20/magyar-peter-a-legnepyszerubb-politikus-magyarorszagon/> (Utolsó letöltés: 2025. 08. 30)
- Magyar Péter (2024): Magyar Péter beszéde a Hősök terén 2024. június 8-án. <https://www.youtube.com/watch?v=4ZWgB7nJGu0> (Utolsó letöltés: 2026. 02. 08.)
- Magyar Péter (2026): Magyar Péter újévi beszéde 2026. január 1-én. <https://www.youtube.com/watch?v=o7j3epgduSc> (Utolsó letöltés: 2026. 02. 07.)
- Magyar Péter (2025): Felszántának az országot a Tisza-szigetek, csak mondják meg nekik, hogyan. Válasz Online, 2025. 03. 10. <https://www.valaszonline.hu/2025/03/10/tisza-magyar-peter-kampany-szigetek-mozgositas-valasztas/#gsc.tab=0> (Utolsó letöltés: 2026. 09. 04.)
- Medián (2026a): Narratívák harca. <https://median.hu/2026/01/22/narrativak-harca/> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 26.)
- Medián (2026b): Magyar Péter ismét megelőzte Orbán Viktort a miniszterelnöki alkalmassági versenyben. <https://median.hu/2026/02/06/magyar-peter-ismet-megelőzte-orban-viktort-a-miniszterelnoki-alkalmassagi-versenyben/> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 26.)
- Orbán Viktor (2025a): Orbán Viktor interjúja a Magyar Nemzet Pikk Extra adásában 2025. július 14-én. <https://www.youtube.com/watch?v=wpJwao6UHYM&t=330s> (Utolsó letöltés: 2026. 02. 09.)
- Orbán Viktor (2025b): Orbán Viktor beszéde a Digitális Polgári Körök első nagygyűlésén 2025. szeptember 20-án. <https://www.youtube.com/watch?v=Fmgk6Z6O58U&t=25284s> (Utolsó letöltés: 2026. 02. 12.)
- Origo (2014): Péntek éjszaka hirdette ki ígéreteit Mesterházy Attila. Origo, <https://www.origo.hu/itthon/2014/03/mesterhazy-attila-es-a-kormanyvaltas-nyolc-igerete> (Utolsó letöltés: 2026. 09. 04.)
- Telex (2022): Fekete-Győr András: A nagy összefogás pszichózisában háttérbe szorult a felkészültség. *Telex*, 2022. 05. 20. <https://telex.hu/interju/2022/05/20/fekete-gyor-andras-momentum-frakciovezeto-parlament-valasztas> (Utolsó letöltés: 2026. 02. 18.)
- Tisza Párt (2026): Működő és emberséges Magyarország. <https://magyartisza.hu/program> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 17.)
- Vasárnapi hírek (2018): Ha nincs lopott pénz, ez a rendszer gyorsan összeomlik – interjú Kunhalmi Ágnessel és Karácsony Gergellyel. *Vasárnapi hírek*, 2018.02.3. https://www.vasarnapihirek.hu/fokusz/ha_nincs_lopott_penz_osszeomlik_interju_kunhalmi_agnes_karacsony_gergely (Utolsó letöltés: 2026. 02. 16.)
- Vona Gábor (2018): Vona Gábor ünnepi beszéde 2018. március 15-én. <https://www.youtube.com/watch?v=Jzci7ZOigNM&t=954s> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 19.)

MELLÉKLET: PÉNZÜGYI BESZÁMOLÓK (2022–2025)

1. táblázat. A pártok éves bevételei millió forintban az adott évben közzétett pénzügyi beszámolóik alapján

Párt / Év	2022	2023	2024	2025
MSZP	877,50 mFt	502,95 mFt	1 282,77 mFt	762,90 mFt
Jobbik	603,33 mFt	275,06 mFt	282,72 mFt	759,90 mFt
Momentum	619,90 mFt	867,38 mFt	861,34 mFt	1 513,46 mFt
Párbeszéd	371,09 mFt	250,06 mFt	309,45 mFt	312,38 mFt
DK	908,81 mFt	973,55 mFt	1 515,26 mFt	2 725,07 mFt
Mi Hazánk	801,69 mFt	242,48 mFt	363,89 mFt	696,23 mFt
LMP	229,79 mFt	222,27 mFt	440,95 mFt	174,67 mFt
Tisza Párt	–	–	947,32 mFt	3 210,13 mFt
Fidesz	3 494,02 mFt	2 127,66 mFt	6 816,99 mFt	9 057,77 mFt
KDNP	213,71 mFt	346,63 mFt	267,26 mFt	1 178,20 mFt
MKKP	569,68 mFt	117,87 mFt	147,28 mFt	192,80 mFt

FORRÁSOK

Demokratikus Koalíció (2023): Demokratikus Koalíció 2022. évi költségvetése. https://dkp.hu/uploads/docs/3/393/dk_koltsegvetes_2022.pdf (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)

Demokratikus Koalíció (2024): Demokratikus Koalíció 2023. évi költségvetése. <https://dkp.hu/uploads/docs/3/429/2023koltsegvetes.pdf> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)

Demokratikus Koalíció (2025): Demokratikus Koalíció 2024. évi költségvetése. https://dkp.hu/uploads/docs/3/602/2024_koltsegvetes.pdf (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)

Demokratikus Koalíció (2026): Demokratikus Koalíció 2025. évi költségvetése. https://dkp.hu/uploads/docs/3/606/2025_koltsegvetes.pdf (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)

Fidesz (2023): A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség 2022. évi pénzügyi kimutatása. <https://jogkodex.hu/doc/7423991> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)

Fidesz (2024): A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség 2023. évi pénzügyi kimutatása. <https://jogkodex.hu/doc/2711339> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)

Fidesz (2025): A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség 2024. évi pénzügyi kimutatása. <https://jogkodex.hu/doc/4595903> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)

Fidesz (2026): A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség 2025. évi pénzügyi kimutatása. <https://jogkodex.hu/doc/5772650> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)

Jobbik (2023): A Jobbik Magyarorszáért Mozgalom 2022. évi pénzügyi beszámolója a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. https://blob.jobbik.hu/economydoc/A_Job-

- bik_Magyarorszagert_Mozgalom_2022_evi_penzugyi_beszamoloja.pdf?_gl=1*q13vmc*_ga*NDA4MTYxNDMyLjE3ODU3NTY4MjM.*_ga_9QHFQVFQCE*cE3ODgxNzQ2NDckbzQkZzEkdDE3ODgxNzQ2NTikajU1JGwwJGgxNDg0NzczNjA0 (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Jobbik (2024): A Jobbik Magyarországért Mozgalom 2023. évi pénzügyi beszámolója a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. https://blob.jobbik.hu/economydoc/A_Jobbik_Konzervativok_2023_evi_penzugyi_beszamoloja.pdf?_gl=1*q13vmc*_ga*NDA4MTYxNDMyLjE3ODU3NTY4MjM.*_ga_9QHFQVFQCE*cE3ODgxNzQ2NDckbzQkZzEkdDE3ODgxNzQ2NTikajU1JGwwJGgxNDg0NzczNjA0 (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Jobbik (2025): A Jobbik Magyarországért Mozgalom 2024. évi pénzügyi beszámolója a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. https://blob.jobbik.hu/economydoc/A_Jobbik_Magyarorszagert_Mozgalom_2024_evi_penzugyi_beszamoloja.pdf?_gl=1*q13vmc*_ga*NDA4MTYxNDMyLjE3ODU3NTY4MjM.*_ga_9QHFQVFQCE*cE3ODgxNzQ2NDckbzQkZzEkdDE3ODgxNzQ2NTikajU1JGwwJGgxNDg0NzczNjA0 (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Jobbik (2026): A Jobbik Magyarországért Mozgalom 2025. évi pénzügyi beszámolója a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. https://blob.jobbik.hu/economydoc/A_Jobbik_Magyarorszagert_Mozgalom_2025_evi_penzugyi_beszamoloja.pdf?_gl=1*q13vmc*_ga*NDA4MTYxNDMyLjE3ODU3NTY4MjM.*_ga_9QHFQVFQCE*cE3ODgxNzQ2NDckbzQkZzEkdDE3ODgxNzQ2NTikajU1JGwwJGgxNDg0NzczNjA0 (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Kereszténydemokrata Néppárt (2023): A Kereszténydemokrata Néppárt 2022. évi pénzügyi kimutatása a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. <https://kdnf.hu/kdnf/gazdalkodas> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Kereszténydemokrata Néppárt (2024): A Kereszténydemokrata Néppárt 2023. évi pénzügyi kimutatása a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. <https://kdnf.hu/sites/default/files/2024-05/KDNP%202023.%20%C3%A9vi%20p%C3%A9nz%C3%BCgyi%20kimutat%C3%A1s.pdf> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Kereszténydemokrata Néppárt (2025): A Kereszténydemokrata Néppárt 2024. évi pénzügyi kimutatása a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. <https://kdnf.hu/sites/default/files/2025-08/KDNP%202024%20%C3%A9vi%20p%C3%A9nz%C3%BCgyi%20kimutat%C3%A1s.pdf> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Kereszténydemokrata Néppárt (2026): A Kereszténydemokrata Néppárt 2025. évi pénzügyi kimutatása a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. https://kdnf.hu/sites/default/files/2026-05/KDNP_2025_evi_penzugyi_kimutatas.pdf (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- LMP – Magyarország Zöld Pártja (2023): 2022 évi Pénzügyi kimutatás. <https://lmp.hu/wp-content/uploads/2023/08/2022-Alairt-es-MK-altal-atvett-PU-kimutatas-2023-05-30.pdf> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- LMP – Magyarország Zöld Pártja (2024): 2023 évi Pénzügyi kimutatás. <https://lmp.hu/wp-content/uploads/2024/05/Alairt-PU-kimutatas-2023.pdf> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- LMP – Magyarország Zöld Pártja (2025): 2024 évi Pénzügyi kimutatás. <https://lmp.hu/wp-content/uploads/2025/06/LMP-2024-evi-penzugyi-kimutatas-MK-altal-atvett.pdf> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- LMP – Magyarország Zöld Pártja (2026): 2025 évi Pénzügyi kimutatás. <https://lmp.hu/wp-content/uploads/2026/05/Alairt-2025-evi-PU-kimutatas-2026-05-30.pdf> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)

- Magyar Kétfarkú Kutya Párt (2023): A Magyar Kétfarkú Kutya Párt 2022. évi pénzügyi kimutatása a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. <https://ketfarkukutya.mkkp.party/wp-content/uploads/2023/05/2022-beszamolo-Kozlonybe-MKKP-3.docx> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Magyar Kétfarkú Kutya Párt (2024): A Magyar Kétfarkú Kutya Párt 2023. évi pénzügyi kimutatása a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. <https://ketfarkukutya.mkkp.party/wp-content/uploads/2024/05/Penzugyi-kimutatas-2023-MKKP.pdf> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Magyar Kétfarkú Kutya Párt (2025): A Magyar Kétfarkú Kutya Párt 2024. évi pénzügyi kimutatása a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. <https://ketfarkukutya.mkkp.party/wp-content/uploads/2026/02/alairasra-elfogadasra-Penzugyi-kimutatas-2024-MKKP.pdf> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Magyar Kétfarkú Kutya Párt (2026): A Magyar Kétfarkú Kutya Párt 2025. évi pénzügyi kimutatása a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. <https://ketfarkukutya.mkkp.party/wp-content/uploads/2026/05/Penzugyi-kimutatas-2025-MKKP.docx.pdf> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Magyar Szocialista Párt (2023): A Magyar Szocialista Párt 2022. évi pénzügyi kimutatása a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. <https://mszp.hu/wp-content/uploads/2026/05/Az-MSZP-2022.-evi-penzugyi-beszamoloja.pdf> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Magyar Szocialista Párt (2024): A Magyar Szocialista Párt 2023. évi pénzügyi kimutatása a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. <https://mszp.hu/wp-content/uploads/2026/05/Az-MSZP-2023.-evi-penzugyi-beszamoloja.pdf> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Magyar Szocialista Párt (2025): A Magyar Szocialista Párt 2024. évi pénzügyi kimutatása a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. <https://mszp.hu/wp-content/uploads/2026/05/Az-MSZP-2024.-evi-penzugyi-beszamoloja.pdf> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Magyar Szocialista Párt (2026): A Magyar Szocialista Párt 2025. évi pénzügyi kimutatása a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. https://mszp.hu/wp-content/uploads/2026/05/Penzugyi-beszamolo-megjelentetesre_honlapra-1.pdf (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Mi Hazánk Mozgalom (2023): Mi Hazánk Mozgalom 2022. évi beszámoló. https://mihazank.hu/wp-content/uploads/2023/05/Mi-Hazank-Mozgalom-2022.-evi-beszamolo_1.pdf (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Mi Hazánk Mozgalom (2024): A Mi Hazánk Mozgalom 2023. évi pénzügyi kimutatása. <https://jogkodes.hu/doc/7864315> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Mi Hazánk Mozgalom (2025): A Mi Hazánk Mozgalom 2024. évi pénzügyi kimutatása. <https://jogkodes.hu/doc/1168472> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Mi Hazánk Mozgalom (2026): A Mi Hazánk Mozgalom 2025. évi pénzügyi kimutatása a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. Magyar Közlöny, Hivatalos Értesítő 2026. évi 21. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/b83ec5514f15c2f718398153c3125f19c215f43e/megtekintes> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)

- Momentum Mozgalom (2023): A Momentum Mozgalom 2022. évi pénzügyi kimutatása a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. https://momentum.hu/wp-content/uploads/2024/06/MOM_Penzugyi-kimutatas-2022_alairt.pdf (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Momentum Mozgalom (2024): Pénzügyi kimutatás. https://momentum.hu/wp-content/uploads/2024/06/MOM_penzugyi-beszamolomerleg-2024_alairt.pdf (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Momentum Mozgalom (2025): A Momentum Mozgalom 2024. évi pénzügyi kimutatása a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. https://momentum.hu/wp-content/uploads/2025/08/Momentum_Mozgalom_penzugyi-beszamolo_2024_.pdf (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Momentum Mozgalom (2026): A Momentum Mozgalom 2025. évi pénzügyi kimutatása a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. Magyar Közlöny, Hivatalos Értesítő 2026. évi 21. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/b83ec5514f15c2f718398153c3125f19c215f43e/megtekintes>(Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Párbeszéd – Zöldek (2023): A Párbeszéd Magyarországért (2023. március 25-től Párbeszéd – a Zöldek Pártja) 2022. évi pénzügyi kimutatása a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. https://parbeszed.hu/wp-content/uploads/2023/05/parbeszed2022_Penzugyi_beszamolo.pdf (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Párbeszéd – Zöldek (2024): A Párbeszéd – a Zöldek Pártja 2023. évi pénzügyi kimutatása a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. https://parbeszed.hu/wp-content/uploads/2024/05/2023.-evi-Penzugyi-beszamolo_Ptv.-szerinti.pdf (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Párbeszéd – Zöldek (2025): Pénzügyi beszámoló. <https://parbeszed.hu/wp-content/uploads/2025/10/Penzugyi-beszamolo-2024.pdf> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Párbeszéd – Zöldek (2026): Pénzügyi beszámoló. https://parbeszed.hu/wp-content/uploads/2026/05/Penzugyi_Beszamolo-2025.pdf (Utolsó letöltés: 2026.08.31.)
- Tisza Párt (2025): Tisztelet és Szabadság Párt 2024. évi pénzügyi kimutatása a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. <https://framerusercontent.com/assets/7Ji2baGy3WhRsAQfM2W4YZxm0o.pdf> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)
- Tisza Párt (2026): Tisztelet és Szabadság Párt 2025. évi pénzügyi kimutatása a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint. <https://framerusercontent.com/assets/7CsNWIWe6xyzpV8bSW0Ucm2S5uA.pdf> (Utolsó letöltés: 2026. 08. 31.)

KÉT EMPIRIKUS KUTATÁS A MAGYAR ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG GYAKORLATÁRÓL*

Párhuzamok és eltérések

Győrfi Tamás

(University of Aberdeen)

Boda-Balogh Éva

(Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar)

*A tanulmány beérkezett: 2025. december 9., opponálás: 2026. február 5.,
véglegesítés: 2026. március 26.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány célja, hogy a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatára vonatkozó két empirikus kutatást, a JUDICON- és a HunConCourt-projektet, összehasonlítsa. Elsőként a kutatások alapjául szolgáló adatállományt vetjük össze. Ezt követően bemutatjuk azon mérési eszközök közötti különbségeket, amelyek mindkét kutatás számára meghatározóak, illetve az ezek alapján kapott eredmények lehetséges magyarázatait. Végül kiemeljük a két kutatócsoportnak a magyar alkotmánybíráskodás általános értékelésére vonatkozó álláspontja közötti főbb eltéréseket.

Kulcsszavak: magyar Alkotmánybíróság ■ empirikus kutatás ■ alkotmányos felülvizsgálat robusztussága ■ különvélemények

1. BEVEZETÉS

Az alkotmánybíráskodással foglalkozó hazai szakirodalom nagyobb felét azok a jogdogmatika módszertanát alkalmazó tanulmányok teszik ki, amelyek az alkotmány egy-egy jogintézményét elemzik az alkotmánybíróvási esetjog fényében, vagy éppen az Alkotmánybíróság (AB) egyes döntéseit kommentálják. Jóval kisebb azon tanulmányoknak a száma, amelyek az alkotmánybíróvási gyakorlat empirikus elemzésére vállalkoznak.¹ Ezen munkák közül messze a legambíciózusabb vállalkozás a Pócza Kálmán és kutatótársai által fémjelzett

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a K146803 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

JUDICON-projekt,² amely immár nemzetközi mércével mérve is magas szintű tanulmányok egész során keresztül mutatja be és elemzi a magyar Alkotmánybíróság tevékenységét, valamint a projekt egy nemzetközi együttműködés keretében összevethetővé teszi az AB gyakorlatát más európai alkotmánybíróságok tevékenységével is (Pócza, 2019; 2024). A jelen tanulmány szerzői, a JUDICON-projektől teljesen függetlenül működve, egy hasonló típusú kutatási program, a HunConCourt³ résztvevői, ám ez a projekt mind a kódolási munkában, mind az adatok elemzésében még a kutatás egy korábbi fázisánál tart. Mivel a két projekt között számos átfedés létezik, ezért az alkotmánybíráskodás iránt érdeklődő kutatókban okkal merülhet fel a kérdés, hogy miben hasonlít és miben különbözik a két projekt, s egyáltalán mi a HunConCourt-projekt létjogosultsága a JUDICON mellett. Úgy gondoltuk, hogy ezért érdemes egy tanulmányban szisztematikusan áttekinteni a két projekt közötti hasonlóságokat és különbségeket. Tanulmányunk hat részből áll. E rövid bevezető (1) után a második egységben a két projekt által gyűjtött adatok körét vetjük össze (2). A harmadik részben kiemeljük a két projekt legfontosabb empirikus megállapításait (3), majd a negyedik egységben ezen empirikus megállapítások néhány magyarázatát mutatjuk be (4). Az ötödik egységben azt vizsgáljuk meg, hogy a magyar alkotmánybíráskodás általános megítélésében mennyiben tér el a két kutatócsoport álláspontja (5), végül egy rövid konklúzióval zárjuk elemzésünket (6).

2. AZ ADATÁLLOMÁNY

Az adatbázisok célja

Az alkotmányjog empirikus módszerekkel való tanulmányozása az utóbbi időben rendkívül impozáns fejlődésen ment keresztül. Ma már az összes alkotmány szövege elérhető egy egységes adatbázisban, ahol a különböző alkotmányok hasonló tartalmú rendelkezései könnyen összevethetők és amely adatbázist alkalmazva könnyen megállapítható, hogy egy-egy alkotmányjogi technika hány alkotmányban található meg.⁴ Az ún. demokrácia- és jogállamiság-indexek pedig lehetőséget adnak arra, hogy összevegyük az alkotmányok által tett ígéreteket az adott alkotmány tényleges valóságával.⁵ Számítógépes szövegelemzéssel megállapíthatjuk a különböző alkotmányok közötti hasonlóság mértékét,⁶ szövegbányászattal felmérhetjük, hogy az alkotmánybíróságok milyen gyakran hivatkoznak külföldi bíróságok joggyakorlatára, a nemzetközi jogra vagy éppen tudományos művekre. Az e tanulmány tárgyát képező két adatbázis különbözik ezektől a vállalkozásoktól, mert az alkotmánybírási döntések egy bizonyos halmazának többszempontú elemzésére vállalkoznak.

Mielőtt részletesen ismertetnénk a két kutatás által gyűjtött és feldolgozott adatállományt, érdemes röviden ismertetni az adatbázisok célját, hiszen e célok meghatározzák a gyűjtött adatok körét.

A JUDICON-projekt kifejezetten az Alkotmánybíróság és a törvényhozás kapcsolatának empirikus elemzését tűzte célul. A kutatók szándéka az volt, hogy túllépjenek azon a dichotóm megközelítésen, amely kizárólag az alapján méri a két intézmény relációját, hogy az AB egy-egy törvényhozási aktussal összefüggésben megállapított-e alkotmányellenességet vagy sem. Ennek megvalósítására egy olyan módszertant dolgoztak ki, amelynek segítségével az AB döntések erősségét mérik, és amely alapján a korábbi elemzésekhez képest az AB gyakorlatának egy pontosabb és szisztematikusabb elemzését kívánták nyújtani (Pócza–Dobos, 2019: 8–11.)

A HunConCourt-projektnek két fő célkitűzése van. Egyfelől, mi is vizsgálni kívántuk az AB gyakorlatának számos vonatkozását. Kérdéseink négy fő téma köré csoportosultak. Vizsgálni szerettük volna az AB és az indítványozók viszonyát: azt, hogy melyek azok az indítványozói pozíciók, amelyek leginkább mozgásba tudják hozni az AB-t, illetve melyek azok, amelyek ezt a legsikeresebben teszik. Ezzel összefüggésben a másik kérdés, hogy mi a testület viszonya a hatásköreihez: mely hatáskörökben jár el leggyakrabban és hogyan alakul az ezekben hozott döntések kimenetele. A testület működésével kapcsolatban a harmadik kérdéskör az, hogy milyen alkotmányjogi témakörök határozzák meg a gyakorlatot, és kimutatható-e valamilyen tendencia az egyes témakörökben hozott döntések tartalma és jogkövetkezményei tekintetében. A negyedik témakör pedig a bírák szavazási mintáinak a feltárása és az egyes bírák profiljának a kialakítása volt.

Másfelől viszont a HunConCourt-projekt azt is célul tűzte ki, hogy – első sorban az amerikai Supreme Court database⁷ mintáját követve – létrehoz egy mindenki számára hozzáférhető, felhasználóbarát és folyamatosan frissített adatbázist, amely a legkülönbözőbb kutatások alapjául szolgálhat.

Az elemzés alapegysége

Az AB gyakorlatának empirikus elemzéséhez az első lépés az, hogy meghatározzuk azt a viszonyítási pontot, amelyre vonatkozóan az adatgyűjtést elvégezzük, azaz döntést hozunk az elemzés alapegységéről. E tekintetben a magyar AB gyakorlatának vizsgálata során több lehetséges megoldás – így az egész határozat, az indítvány, a jogszabályhely-kollízió, az alkotmányossági kérdés, a rendelkező részben foglalt döntés – merülhet fel (Boda-Balogh et al., 2019). Ebben a kérdésben mindkét kutatás ugyanarra a döntésre jutott, és az AB határozat rendelkező részébe foglalt döntést (a továbbiakban: rendelkezés)⁸ választotta alapegységnek. Ennek oka, hogy egy AB határozat több, egymás-

tól analitikailag elválasztható döntést tartalmazhat, amelyek különböző kérdésekre adnak választ. Ezek a rendelkező rész egyes pontjaiból általában jól beazonosíthatók.

Vegyük például a 165/2011. (XII. 20.) AB határozatot. Ebben a határozatban a rendelkező rész 10 pontból áll, amelyek két különböző jogszabályra vonatkoznak. A 10 rendelkezésből 5 állapított meg alkotmányellenességet és semmisített meg jogszabályhelyet – 2 pro futuro, 3 ex nunc hatállyal –, 2 mulasztásos alkotmányellenességet állapított meg, 4 pedig elutasította az indítványt.

A JUDICON-projekt kódolása szempontjából többek között azért fontos a rendelkezés alapú kódolás választása, mert a rendelkező részben foglalt egyes döntések – illetve az ezekhez kapcsolódó különvélemények – különböző mértékben korlátozhatják a törvényhozást, így ezek külön kezelése elengedhetetlen az AB döntések erősségének méréséhez. Az előző példánál maradva a skálájuk szerint az ex nunc hatályú alkotmányellenesség a legerősebben, ettől kevésbé a pro futuro hatályú, ezektől még kisebb mértékben a mulasztás, az elutasítás pedig egyáltalán nem.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a JUDICON-projektben egy külön adatbázisban kódolták a parlamenti szavazások és a bírák ezekhez való viszonyát. Ebben az adatbázisban azokban az esetekben, amikor a rendelkező rész egy pontjában foglalt döntés több jogszabályra vagy jogszabályhelyre vonatkozott, a JUDICON-projektben tovább bontották a kódolás alapegységét. Erre akkor volt szükség, ha ezekhez eltérő parlamenti szavazási magatartás kapcsolódott. A bírák politikai preferenciáit és viszonyukat az őket jelölő politikai párt pozíciójához az adott törvény(hely) vonatkozásában ez alapján vizsgálták. Ilyen esetekben tehát az elemzés alapegysége a rendelkezésnél kisebb egység: az AB olyan döntése, amely olyan jogszabályhelyhez kapcsolódik, amelyet a parlament jobboldali, baloldali vagy konszenzusos többsége fogadott el (Pócza et al., 2017, 59–60; 2022).

A HunConCourt-projekt elsősorban azért választotta a rendelkezést a kódolás alapegységének, mert az egyes rendelkezések vonatkozásában eltérő lehet a bírák álláspontja, így a bírói attitűdök vizsgálata, illetve a bírói profilok kialakítása ez alapján az alapegység alapján lehetséges a legpontosabban és a legkisebb torzítással. A fenti határozat 10 rendelkezése közül az egyik megsemmisítéshez 2 bíró írt különvéleményt, egy másik megsemmisítéshez egy, akihez egy társa csatlakozott. A különvéleményen lévő bírák tehát csak az adott rendelkezés tekintetében nem értettek egyet a többséggel, az összes többi rendelkezés esetében viszont megszavazták a többségi döntést. Így ha a rendelkezést vesszük alapegységnek, pontosan tudjuk rekonstruálni, hogy hányszor és milyen kérdésekben volt véleménykülönbség a bírák között. Noha mi is mérlegeltük azt a lehetőséget, hogy az egyes rendelkezéseket még tovább bontsuk és minden felülvizsgált jogszabályhelyet az állítólag megsértett alkotmányhelyel párba állítva külön kódoljunk, megítélésünk szerint ilyen részletesség-

gel nem állapítható meg a bírák álláspontja. Jóllehet a bírák különvéleményükben általában jelzik, hogy pontosan melyik rendelkezéssel nem értenek egyet, időnként már ennek megállapítása is nehézségbe ütközik, az ennél részletesebb elemzés ezért reménytelen lett volna.

A rendelkezés alapú kódolás a HunConCourt-adatbázis esetében azt jelenti, hogy az AB határozat rendelkező részének egy pontja képez az adatbázisban egy sort, és ehhez rendeltük hozzá a többi információt. A JUDICON-projekt adatbázisa⁹ annyiban eltérő logikát mutat, hogy az adatokat a különvéleményekhez is önállóan kódolják, azaz a rendelkező rész egy-egy pontjához fűzött különvélemények önállóan képeznek egy-egy sort az adatbázisban. Ettől függetlenül az adatsorból megállapítható, hogy az egyes különvélemények mely rendelkezésekhez kapcsolódnak.¹⁰

Az adatbázisok terjedelme

A JUDICON-projekt kiindulópontja az, hogy bár minden AB határozatnak ugyanaz a jogi kötőereje, azok különböző mértékben korlátozzák a törvényhozás mozgásterét. Így például az eljárási alkotmányellenességet egy gyenge korlátozásnak tekintik, mivel ebben az esetben a törvényhozó pusztán a törvényhozási eljárásban hibázott, és amennyiben ezt a hibát kiküszöböli, akár ugyanazzal a tartalommal is elfogadhatja a törvényt. Ezzel szemben a tartalmi alkotmányellenesség megállapítása sokkal erősebb korlátozás, mivel ebben az esetben a törvény tartalmát kell megváltoztatni ahhoz, hogy az alkotmányos követelményeknek megfeleljen (Pócza et al., 2024: 4.). A projekt konkrét kutatási kérdése tehát az, hogy milyen mértékben korlátozta az AB a törvényhozás mozgásterét.¹¹ Ezt a kérdést vizsgálták mind a testület egésze, mind az egyes bírák különvéleményeinek szintjén.

Az AB határozat egy-egy rendelkezéséhez, illetve az azokhoz kapcsolódó különvéleményekhez tehát azokat az adatokat kapcsolták hozzá, amelyek alapján ezt a kérdést meg lehet válaszolni. Ebből következik, hogy az adatok csak azokra a döntésekre vonatkoznak, amelyek tárgya valamely törvény alkotmányossága volt. Az erre a kérdésre vonatkozó rendelkezésekhez kapcsolódnak egyrészt a döntés beazonosításához szükséges adatok, így a döntés száma, meghozatalának dátuma. Rögzítették a hatáskört, amelyben az AB a döntést meghozta. A különvélemények esetében a különvéleményen lévő bírák neveit is felvitték az adatbázisba. Az adatok egy további köre a rendelkezések erősségének méréséhez kialakított szempontrendszer alkalmazásához szükséges. Ebben a körben elsőként rögzítették egy általuk meghatározott csoportosítás szerint a rendelkezés típusát (elutasítás vagy visszautasítás; mulasztásos alkotmányserítés; eljárási alkotmányellenesség; alkotmányos követelmény; tartalmi alkotmányellenesség; absztrakt alkotmányértelmezés, illetve ezek alese-

tei). Második lépésben a megsemmisítés teljességével kapcsolatos adatokat vitték fel, majd a harmadik lépésben a rendelkezés időbeli hatályát. A negyedik lépés a rendelkezéshez kapcsolódó pozitív előírás kódolása. Végül az adott rendelkezéshez tartozó indokolást foglalták össze röviden. Az adatbázis az 1990–2020 közötti, teljes ülésben meghozott AB határozatokra terjed ki azzal a kitéttel, hogy a visszautasításokat csak azokban az esetekben vitték fel, amelyekben azokhoz tartozott legalább egy különvélemény (Pócza–Dobos 2019: 27.).

A HunConCourt-projekt megközelítése annyiban volt más, hogy a magyar AB gyakorlatáról egy olyan nyilvános adatbázist kívánt létrehozni, amely különböző kiindulópontú kutatási kérdések megválaszolására alkalmazható, így a gyűjtött adatok köre jóval szélesebb.

A HunConCourt adatbázisába felvitt adatok 4 csoportba sorolhatók: (1) a döntés beazonosításához szükséges adatok (a határozat száma, az ügy azonosítója, a meghozatal dátuma); (2) az AB eljárására vonatkozó adatok (az indítványozó, a hatáskör, a rendelkezés típusa, az időbeli hatály, a jogkövetkezmény); (3) az ügy tartalmára vonatkozó adatok (a támadott jogi aktusra vonatkozó adatok, a vonatkozó alkotmánybeli rendelkezések, az alkotmányos tárgyszavak, a jogterület, az eset problematikáját beazonosító kulcsszavak, a rendelkezés tartalmára vonatkozó információk); (4) a bírákra vonatkozó adatok (a természetes bíróság,¹² a döntéshozatalban részt vevő bírák, az előadó alkotmánybíró, a vélemények eloszlása, a párhuzamos vélemények, a különvélemények, a csatlakozások száma, a bírák szavatai¹³).¹⁴

Az adatbázisba első lépésben a magyar AB teljes ülésben meghozott, a Magyar Közlönyben kihirdetett határozatait visszük fel. Az adatbázis-építés első fázisában az AB 2005–2017 közötti rendelkezéseit kódoltuk. Az erre az időszakra vonatkozó adatokat a nyilvánosság számára már elérhetővé tettük.¹⁵ A jelenlegi, második fázisban az AB teljes gyakorlatát szeretnénk lefedni, így visszamenőleg 1990-ig, illetve 2026-ig visszük fel az adatokat. Későbbi célunk az adatbázis naprakészen tartása. A második fázisban egy bővítést tettünk a határozatok körét tekintve: a bírói döntéssel szembeni (teljes) alkotmányjogi panasz¹⁶ esetében nemcsak azokat a határozatokat visszük fel, amelyeket teljes ülésben hozott meg a testület és a Magyar Közlönyben kihirdették, hanem az összes érdemi döntést.¹⁷ Ennek oka, hogy a testület meghatározó hatáskörévé vált a teljes alkotmányjogi panasz, amelyre sok kutatás fókuszál és amely számos új kutatási kérdést vet fel. Ebben a hatáskörben a döntések jelentős részét nem teljes ülésben hozta meg a testület, ami ezt a kiterjesztést a megfelelő kutathatóság érdekében indokolja.

A két adatbázis között fontos különbség tehát, hogy a HunConCourt-adatbázisban nemcsak azok az AB határozatok szerepelnek, amelyek tárgya törvény volt, hanem azok is, amelyek alacsonyabb szintű jogszabály vagy más jogi aktus, illetve bírói döntés alkotmányosságát vizsgálták, illetve a JUDICON-

projekt adatbázisában nem szerepelnek azok a rendelkezések, amelyekben az AB visszautasítja az indítványt és a visszautasításhoz egyik bíró sem fűzött különvéleményt.

Ahhoz, hogy a törvényhozás kontrolljának az AB tevékenységén belüli súlyát érzékeltessük, érdemes megemlíteni, hogy a 2005 és 2023 közötti időszakra vonatkozó adatbázisunk összesen 1846 rendelkezést tartalmaz, ebből 983 vizsgálta valamely törvény alkotmányosságát. Vagyis a HunConCourt-adatbázisban az adott korszakra vonatkozóan közel kétszer annyi rendelkezés adatai találhatóak meg. A két adatbázis közötti átfedés értelemszerűen nagyobb a teljes alkotmányjogi panasz bevezetése előtti időszakban. Miután azonban a bírói döntések felülvizsgálata a panasz bevezetésével nagyobb szerepet kap az AB tevékenységében, a két projekt adatállománya közötti különbség is lényegesen nagyobb lesz.

3. ELEMZÉSI ESZKÖZÖK ÉS MÉRÉSI EREDMÉNYEK

A különvélemények aránya

A két projekt adatállománya alapján rengeteg empirikus megállapítás tehető az AB gyakorlatáról. Itt három olyan „mérést” emelünk ki, amelynek mindkét projekt szempontjából stratégiai fontossága van. Az egyik ilyen mérés a különvélemények gyakoriságára vonatkozik. Mindkét projekt az egyes rendelkezések és nem az alkotmánybírói határozatok szintjén kódolta a különvéleményeket. Mivel az AB nem hozza nyilvánosságra, hogy az egyes bírák miként szavaztak, ezért mindkét projekt kénytelen volt a különvéleményeket proxyként használni a kisebbségi szavazatok helyett.

Mivel a mi kódolásunk még jelenleg is folyik, eddig nekünk nem voltak adataink a Sólyom-féle bíróság és az 1999–2010 közötti korszak különvéleményeinek összehasonlítására. A JUDICON-projekthez hasonlóan azonban mi is arra a következtetésre jutottunk, hogy a különvélemények gyakorisága 2010 után nemhogy csökkent volna, hanem éppenséggel jelentősen növekedett.¹⁸ (Ez az egybeesés azért nem teljesen automatikusan adódik az adatokból, mert míg a JUDICON-projekt a különvéleményeket, mint azt korábban már jeleztük, a törvények felülvizsgálatával kapcsolatos rendelkezések halmazán belül mérte, a mi kutatásunk az összes plenáris ülésen hozott rendelkezést figyelembe vette.) Mivel 2010 után minden alkotmánybíró kinevezéséhez szükség volt a Fidesz jóváhagyására, az volt a hipotézisünk, hogy a baloldali kormányok által kinevezett bírák fokozatos kisebbségbe kerülésével, majd a testületből való kiszorulásával az AB homogénebbé válik és kevesebb különvélemény fog születni. Adataink azonban rácaféltak erre a várakozásra.

Bár a két projekt ugyanazokat a tendenciákat rögzítette, elemzési eszközeik között van egy világos különbség. A JUDICON-projekt két módszert alkal-

mazott a különvélemények feltérképezésére (Dobos et al., 2018: 19.). Egyfelől azt vizsgálták, hogy egy-egy év rendelkezései közül hányhoz fűztek a bírák legalább egy különvéleményt, másfelől, azt is mérték, hogy az adott évben összesen, illetve határozatonként/rendelkezésenként átlagosan hány különvéleményt írtak a bírák. Bár mindkét módszer informatív eredményekre vezet, véleményünk szerint a különvélemények feltérképezése elsősorban azért fontos, mert megmutatja a testület megosztottságát. A JUDICON-projekt maga is több alkalommal úgy írja le az AB történetét, mint ami az egységtől a polarizáció felé haladt (Pócza et al., 2021). Ha azonban a megosztottság (vagy polarizáció) mérése a cél, akkor azt megítélésünk szerint egyik mutató sem méri adekvát módon; erre egy harmadik mutató alkalmasabb. Éppen ezért mi a különvélemények számát elosztottuk az összes szavazat számával és ezt az arányszámot használtuk a bíróság megosztottságának mérésére.

Azoknak a rendelkezéseknek az aránya, amelyekben legalább egy különvélemény volt, nem alkalmas a bíróság megosztottságának a mérésére, hiszen eszerint ugyanúgy kell értékelni egy 14-1 arányú döntést, mint egy 8-7 arányút, noha a testület polarizációja a két esetben egészen más. Ráadásul egy nagyobb létszámú testület esetében több esély van arra, hogy akad legalább egy unortodox nézeteket valló bíró, de ez vajmi keveset árul el a testület egészének belső dinamikájáról. A mi adatsorunk alapján például 2020-ban volt a legmagasabb azon rendelkezéseknek az aránya, amelyekhez legalább egy különvéleményt csatoltak (71,43%), de az általunk használt mutató alapján volt négy másik év is, amikor a bíróság megosztottabb volt, vagyis a kisebbségi szavazatok aránya az összes szavazaton belül magasabb volt.

A különvélemények egy határozatra/rendelkezésre jutó átlagos számát pedig azért nem tekinthetjük adekvát mutatónak a megosztottság mérésére, mert az figyelmen kívül hagyja a testület létszámának jelentős változását. Vegyünk két rendelkezést, s képzeljük el, hogy az egyikben 5-4 arányban dönt a bíróság, míg a másikban 10-5 arányban. Mivel egy határozatra a második esetben több különvélemény jut, így a különvélemények számát tekintve mércének a második döntést hozó bíróságot kellene polarizáltabbnak tekintenünk. A mi módszertanunk alapján viszont éppen fordított a helyzet, és az első döntést meghozó bíróság a polarizáltabb, mivel ebben az esetben magasabb a különvélemények aránya az összes szavazathoz képest.

Az alkotmányos felülvizsgálat robusztussága

A hagyományos jogdogmatikai elemzés bemutatja az alkotmánybíróságok hatásköreit, de nem ad választ arra, hogy egy bíróság milyen robusztus módon gyakorolja e hatásköröket; ehhez szükség van a bíróság joggyakorlatának em-

pirikus elemzésére is. Ez az empirikus elemzés elengedhetetlen a bíróság szerepének megértéséhez és értékeléséhez. Éppen ezért mind a két projekt mondanivaló kívánt arról valamit, hogy milyen robusztusan gyakorolta az AB a hatásköreit, de erre más-más mérőszámot alkalmaztak.

A JUDICON-projekt egyik fő törekvése az volt, hogy túllépjen azon a dichotóm megközelítésen, hogy az AB egy-egy törvényhozási aktussal összefüggésben megállapított-e alkotmányellenességet vagy sem. Kutatásuk során négy elemre bontottak minden, a törvényhozást érintő rendelkezést, és ennek a négy paraméternek az elemeit kombinálva és súlyozva egy 0–10 közötti skálán mérték a rendelkezések erősségét. Bár e módszert érheti kritika a rendelkezés egyes elemeihez rendelt súlyok kiküszöbölhetetlen szubjektivitása miatt, a rendelkezések erősségének ilyen mérése kétségtől egy fontos elméleti innováció, amiért a JUDICON-projekt kutatóit elismerés illeti. Ugyan a mi adatbázisunk is láthatóvá teszi azt, hogy az AB az alkotmányellenesség vizsgálata mellett kifinomultabb technikákat is tud alkalmazni, és mi magunk is észleltük például az alkotmányos követelmények számának és arányának megnövekedését bizonyos korszakokban, az összes rendelkezés erősségének a mérésére nem alakítottunk ki a JUDICON-projekthez hasonló egységes mérőrendszert. Mi továbbra is arra fókuszáltunk, hogy azokban az esetekben, amikor az AB egy rendelkezést hoz az alkotmánnyal való konformitás kérdésében, milyen arányban állapít meg a testület alkotmányellenességet. Ezt az arányszámot alkotmányvétségi rátának neveztük el.¹⁹

Az AB rendelkezéseinek erősségét mérő JUDICON-projekt így a törvényhozás vonatkozásában a mi módszerünkénél kifinomultabban tudja mérni a testület felülvizsgálatának robusztusságát.²⁰ De fontos azt látni, hogy míg a JUDICON-projekt egyértelműen az AB és a törvényhozás viszonyára fókuszált és a rendelkezések erősségét mérő fogalmi keretet eleve a jogszabályok alkotmányossági felülvizsgálatára szabta, addig az alkotmányvétségi ráta minden további nélkül alkalmazható azon alkotmányjogi panaszokra is, amelyek egyedi bírói döntések alkotmányosságát vizsgálják. Mivel a HunConCourt-projekt az alkotmányjogi panaszokat²¹ is bevonta az elemzési körébe, ezért nekünk egy olyan mutatóra volt szükségünk, amely ezekre a rendelkezésekre is könnyen alkalmazható.

Ugyan a két kutatás eltérő módon mérte az alkotmányossági felülvizsgálat robusztusságát, eredményeink a tekintetben is egybeesnek, hogy az alkotmányjogi szakma nagy részének percepciójával szemben a bíráskodás robusztusságában, pusztán e statisztikai módszereket alkalmazva, nincsen drámai eltérés a 2010 előtti és 2010 utáni időszak között. A JUDICON-nak a 2015-ig tartó időszakot lefedő tanulmánya például a rendelkezések erősségének „elképesztő konzisztenciáját” hangsúlyozza (Pócza et al., 2019b: 102–103.). A HunConCourt-projektnek a 2005 és 2018 közötti gyakorlatot bemutató tanulmánya is hasonló következtetésre jutott (Boda-Balogh et al., 2021: 79–80.).

Az egyes bírák gyakorlatának mérése

Természetesen mindkét projekt vizsgálta nemcsak a bíróság egészének, hanem az egyes bírának a tevékenységét is, bár e téren a két projekt részben más-más kérdéseket foglalmazott meg. Azt, hogy az egyes bírák milyen erősségű rendelkezéseket hoztak, a JUDICON-projekt a különvélemények feltérképezésekor vizsgálta meg. Ezen elemzés során az egyes bírák tevékenységét két dimenzióban értékelték. (1) Egyrészt azt vizsgálták, hogy az adott bíró milyen arányban írt különvéleményt azokhoz a rendelkezésekhez, amelyeknek meghozatalában részt vett. (2) Másfelől azt mérték, hogy a bíró által jegyzett különvélemények átlagosan milyen erősek, vagyis milyen mértékben korlátozták volna a törvényhozót, illetve ezt a számot összevetették ugyanezen rendelkezések többségi álláspontjának az erejével, s így láthatóvá válik, hogy az adott bíró a mindenkori többséghez képest többé vagy kevésbé korlátozta volna-e a törvényhozót (lásd például Pócza et al., 2019b: 114–118.).

Ennek megfelelően vannak olyan bírák, akik ritkán írtak különvéleményt és ezekben a különvéleményekben a többségnél kevésbé korlátozták volna a törvényhozót (például Schmidt Péter), vannak olyanok, akik ritkán írtak különvéleményt, de a többségtől jobban korlátozták volna a törvényhozót (például Vörös Imre), vannak olyanok, akik gyakran írtak különvéleményt és a többségnél gyengébb rendelkezéseket hoztak volna (például Pokol Béla), és végül azok, akik gyakran írtak különvéleményt, de a többségnél erősebb rendelkezéseket hoztak volna (például Kiss László) (Pócza et al., 2019b: 117.).

A JUDICON elemzésének a második dimenziója összefüggésben áll azzal, hogy milyen robusztusan ítéleztek az egyes bírák. Ám mivel ez a mutató a különvélemények erősségének átlagára fókuszál, így önmagában nem alkalmas az ítékezés robusztusságának mérésére. Tegyük fel, hogy van két bíró: *A* 100 esetből 5-ben semmisítene meg azokat a jogszabályokat, amelyeket a többség nem semmisítene meg, míg *B* 50 esetben tenné meg ugyanezt. Az egyszerűség kedvéért feltételezzük, hogy a megsemmisítés ugyanolyan típusú rendelkezésben ölt testet. Ha ez így van, a két bíró ebben az elemzésben az erősség dimenziójában a spektrum ugyanazon pontján fog elhelyezkedni, mivel a különvélemények erősségének átlaga ugyanannyi lesz a két esetben. Ezzel nem azt állítjuk, hogy a JUDICON-projekt itt bemutatott elemzése rosszul mér valamit, hanem azt, hogy mászt mér és nem az adott bíró ítélezési gyakorlatának robusztusságát.

Mivel azonban mi erre voltunk kíváncsiak, az alkotmány sértési rátát az egyes bírók vonatkozásában is mértük, vagyis azt vizsgáltuk, hogy azokban az esetekben, amikor a testület döntött valamely norma alkotmányosságáról, az egyes bírók milyen arányban állapítottak meg alkotmány sértést és ez az arány hogyan viszonyult a többségnek ugyanezen esetekben mért alkotmány sértési rátájához. A fenti példát használva, ugyan *A* és *B* különvéleményeinek

átlagos egyforma lesz, B alkotmánysértési rátája lényegesen magasabb lesz A hasonló értékénél.

E hipotetikus példától a magyar AB bíróihoz fordulva, a 2005–2023-as periódusra vetítve a legmagasabb alkotmánysértési rátával Tersztyánszkyne Vasadi Éva (0,58), míg a legalacsonyabbal Dienes-Oehm Egon (0,35) rendelkezett, míg amennyiben a testület többségéhez viszonyítjuk az alkotmánysértési rátákat, akkor az egyik irányba Schanda Balázs (0,012), míg a másikba ismét Dienes-Oehm Egon (–0,2) tért el leginkább a többségtől. Mint ezek a számok mutatják, Schanda Balázs értéke éppen hogy csak a testület értéke felett áll, míg Dienes-Oehm Egon értéke lényegesen a többség alatt van.

A JUDICON-projekt fogalmi keretében is könnyen elvégezhető lenne egy hasonló kalkuláció, hiszen csak azt kell kiszámolni, hogy egy adott időintervallumban egy bíró összes döntésének mennyi az átlagos erőssége és ez miként viszonyul a többségi döntések átlagos erejéhez. Ezt az összehasonlítást az elnökök vonatkozásában el is végezte a kutatócsoport (Pócza et al., 2019b: 110–113.), arra vonatkozóan nincsen információnk, hogy ugyanezt az értéket a többi bíró vonatkozásában is számolták volna.

Még egy fontos megjegyzés kívánczik ide. Miként a JUDICON-projekt vizsgálta mind az egyes bírók által jegyzett különvélemények erősségének átlagát, mind ezen értéknek a többségi pozíciótól való eltérését, mi is összehasonlítottuk az egyes alkotmánybírók alkotmánysértési rátájának az abszolút értékét és a többségi pozíciótól való eltérését. Ugyanakkor érdemes szem előtt tartani, hogy milyen problémákat vet fel, ha ezen értékek alapján akarjuk az időben egymástól távol elhelyezkedő bírók „teljesítményét” összehasonlítani. Megjegyzésünk mind a két projekt által használt mutatókra vonatkozik. Összevethetjük például, hogy Vörös Imre és Salamon László különvéleményeikben milyen erős rendelkezéseket hoztak volna, mint ahogy ezt a JUDICON-projekt is tette, mivel azonban a két bíró tevékenysége között nem volt időbeli átfedés, így azok más-más jogszabályok alkotmányosságát vizsgálták. Noha a különvéleményekben megfogalmazódó álláspontok erejét formálisan összehasonlíthatjuk, ez csak akkor ad valós képet a két bíró ítélezési gyakorlatának robusztusságáról, ha feltételezzük, hogy a jogalkotás minősége a két korszakban ugyanolyan volt. Az ugyanolyan erősségű rendelkezések lényegesen gyengébb minőségű jogalkotás esetében azt jelentik, hogy a bírói felülvizsgálat valójában kevésbé volt robusztus.

Amennyiben viszont az egyes bírók különvéleményének az erősségét vagy az alkotmánysértési rátáját a többség által hozott rendelkezésekéhez hasonlítjuk, annak az a következménye, hogy még akkor is, ha egy bíró konzisztensen ítélezik, ez az érték jelentősen eltérhet attól függően, hogy miként változik a testület összetétele az adott bíró körül. Azt látjuk például, hogy 2012-ben Lévay Miklós az alkotmánysértési rátákat tekintve éppen a bíróság medián bírója a maga 0,68-as értékével, míg 2015-ben egy ennél alacsonyabb alkotmánysértési rátával (0,63) immár a bíróság legszigorúbb bírója. Vagyis nem maga Lévay

Miklós vált szigorúbb bírónak, hanem elfogytak mellőle azok a bírók, akik nála szigorúbbak voltak. Amikor két olyan bírónak a gyakorlatát vetjük össze, akik a testületnek különböző korszakokban voltak a tagjai, akkor fejben kell tehát azt tartanunk, hogy a többség, amihez a két bíró gyakorlatát viszonyítjuk, maga is nagyon különböző lehet (Boda-Balogh et al., 2021: 83.). A fenti gondolatmenet tanulsága, hogy az egyes bírók „teljesítményének” az összevetése más-más okok miatt, de némileg problematikus akkor is, amennyiben a bíró által írt különvélemények erejének abszolút értékét, és akkor is, amennyiben a többségi pozíciótól való eltérését nézzük. Teljesen megnyugtató módon ezek az összevetések csak egy-egy ún. természetes bíróságon belül végezhetőek el, amikor két bíró ugyanazokban az ügyekben és ugyanazokkal a bírótársakkal együtt ítélezett, így a könnyű azonosíthatóság érdekében mi az egyes rendelkezések esetében mindig kódoltuk azt is, hogy azt melyik természetes bíróság hozta.

4. A KÜLÖNVÉLEMÉNYEK ARÁNYÁNAK MAGYARÁZATA

Egy bíróság gyakorlatának empirikus elemzésekor az adatgyűjtés és a gyakorlat bizonyos vonatkozásainak a mérése csak a munka első fázisa. A kutatás második szakasza általában *magyarázatot* próbál találni az adatokból kirajzolódo trendekre, vagy pedig bizonyos normatív elvek fényében értelmezi és értékeli az adatok által leírt gyakorlatot. A jelen tanulmány két olyan adatsorra fókuszál, amelyeknek központi fontossága van mind a két projektben. Ez a fejezet a különvélemények gyakoriságának magyarázatával foglalkozik, míg a következő fejezet azt vizsgálja, hogy a két projekt milyen következtetéseket vont le a rendelkezések erősségére, illetve az alkotmánysértési rátára vonatkozó adatsorokból.

A magyar alkotmánybíráskodás empirikus elemzésének kétségtelenül az az egyik legérdekesebb tanulsága, hogy 2010 után hiába kerültek fokozatosan többségbe a jobboldal által kinevezett bírók, a várakozásokkal szemben nem csökkent, hanem éppenséggel nőtt a különvélemények aránya. Hiába vált a testület homogénebbé a bírák politikai értékrendjét tekintve, amennyiben a különvélemények aránya a bíróság megosztottságának adekvát mutatója, úgy a testület megosztottabbá vált.

Mindkét projekt gyűjtött adatokat arról, hogy egyes bírók milyen gyakorisággal szavaztak együtt, és a JUDICON-projekt a hálózatelemzés módszerét használva különösen szofisztikált formában mutatja be a bíróságon belüli dinamikát és azonosítja a testületen belül kialakuló bírói koalíciókat. Foglalnánk össze röviden a JUDICON-projektnek a különvéleményekkel kapcsolatos legfontosabb megállapításait. A kutatócsoport az AB működését három korszakra bontja (lásd például Dobos et al., 2018: 17–18.).

Az 1990–1999 közötti időszakban a különvélemények aránya még kifejezetten alacsony volt, és ennek Póczáék szerint az volt az elsődleges oka, hogy a bírák – az elnök szerepfelfogásával is szoros összefüggésben – az AB-nak mint intézménynek az autoritását tartották szem előtt, és úgy gondolták, hogy az egyhangú döntések nagyobb tekintélyt kölcsönöznek a testület döntéseinek, ezért csak kivételesen fűztek különvéleményt a határozatokhoz. Bár azt nehéz kétséget kizáróan bizonyítani, hogy az alkotmánybírákat valóban ez a megfontolás motiválta, ez a magyarázat kétségtelenül nagyon plauzibilis.

Az 1999 és 2010 közötti években lényegesen megnőtt a különvélemények aránya, és a JUDICON-projekt szerint ennek az elsődleges magyarázata a testületen belüli politikai polarizáció volt. Ez pedig arra vezethető vissza, hogy az alkotmánybírókat jelölő pártok konszenzus hiányában általában osztoztak a megnyíló pozíciókon. Az új bírók valójában inkább bal- vagy jobboldaliak voltak, de a pártok kölcsönösen elfogadták egymás jelöltjeit.

A harmadik korszakban – 2010 után – még tovább nőtt a különvélemények aránya. Pócza Kálmán és szerzőtársai az amerikai irodalomban nagy hagyományokkal rendelkező attitűdmodell hipotézisét vizsgálták meg és arra a következtetésre jutottak, hogy a 2010 után kinevezett bírónak csak egy része viselkedett a modell elvárásainak megfelelően. Volt a jobboldal által kinevezett bírónak egy jól azonosítható koalíciója, akik rendszerint igen engedékenyek voltak a jobboldali törvényhozóval szemben, mint ahogy ezt a modell alapján el is várhatnánk. E csoportba tartozott Balsai, Dienes-Oehm, Juhász, Lenkovics, Pokol, Szalay, Szívós, Varga (Pócza et al., 2019a: 369.). Ám nem mindegyik, a jobboldal által kinevezett bíró ítélezett ennek megfelelően, éppen ezért a modell nem képes kielégítően magyarázni a bíróságon belüli törésvonalakat (Pócza et al., 2021: 102.). A jobboldali és baloldali elhatárolásnál nagyobb magyarázó ereje van a *régi*, 2010 előtt kinevezett és az *új*, vagyis a 2010 után kinevezett bírók közötti szembenállásnak, legalábbis amíg voltak úgynevezett régi bírók. Azzal, amit ez az elemzés állít, szinte maradéktalanul egyetértünk. Van azonban ennek az elemzésnek néhány fontos vakfoltja.

Először is, a régi és új bírók közötti törésvonal valóban *más*, mint a jobb- és baloldali bírók közötti törésvonal, de ez nem kielégítő magyarázat arra, hogy miért növekedett jelentősen a 2010 utáni korszakban a különvélemények aránya. E ponton fontossá válik a mérési módszerek különbsége. Mint azt fentebb hangsúlyoztuk, a JUDICON-projekt egyfelől azoknak a rendelkezéseknek az arányát vizsgálta, amelyekben legalább egy különvéleményt fűztek a többségi döntéshez, másfelől pedig azt elemezték, hogy egy határozathoz/rendelkezéshez átlagosan hány különvélemény tartozik. Ezt a két értéket vizsgálva szinte törvénytörő, hogy a 2010 utáni mutatók jóval magasabbak lesznek, mint az 1999–2010 közötti időszakban, hiszen ez a bíróság létszámának növekedéséből logikusan következik. Egy ponton azt írják, hogy a különvélemények arányának és számának növekedését *okozhatta* a bírák létszámának a növekedése

is (Pócza et al., 2019b: 114.). Így talán érthető, hogy Pócza Kálmánék miért nem fordítottak nagyobb figyelmet e szignifikáns növekedésre. Csakhogy a különvélemények aránya még akkor is jelentős növekedést mutat, ha kiküszöböljük a létszám növekedésből fakadó torzítást, mint azt az általunk használt mutatószám teszi. Ezt az ugrásszerű növekedést nem magyarázza, hogy a bírók között *más* törésvonal volt 2010 után, mint azt megelőzően.

Másfelől a régi és az új bírók szembenállása értelemszerűen nem ad magyarázatot a 2016 után történetekre, amikor már az utolsó régi bírók is elhagyták a testületet. A különvéleményeknek az összes szavazathoz viszonyított aránya éppenséggel 2016-ban és 2019-ben volt a legmagasabb, pedig az utolsó régi bírók már 2016 elején távoztak a bíróságtól. A JUDICON-projekt hálózatelemzése is, amely már 2018-ra is kiterjed, azt mutatja, hogy volt az új bírók csoportján belül is egy olyan koalíció, amely markánsan eltérő döntéseket hozott azoktól a jobboldali bíróktól, akiknek magatartása az attitűdmodell várakozásainak megfelelt (Pócza et al., 2019a: 366–370.).

A mi elemzésünk egy lényeges új szempontot vezet be a különvélemények gyakoriságának elemzéséhez. Azt állítjuk, hogy a korábban bevezetett alkotmányvétségi ráta fogalma nemcsak azt mutatja, hogy az egyes bírók mennyire robusztusan gyakorolták az AB hatásköreit, de része a különvélemények gyakoriságára vonatkozó magyarázatunknak is. A bírónak nemcsak közpolitikai preferenciái vannak, hanem van valamilyen elképzelésük az alkotmánybíróságoknak a jogrendszerben és a politikai rendszerben betöltött helyéről is, egyeseknél artikuláltabb, míg másoknál kevésbé artikulált formában, arról, hogy milyen mértékben és szigorúsággal lehet és kell egy bíróságnak a jogszabályokat és a bírói döntéseket felülvizsgálnia. Bár ezek a preferenciák is politikai természetűek, a politika intézményi világával kapcsolatosak és keresztbe metszik a politikai jobb–bal törésvonalat. A bírók szerepfelfogását a bírói aktivizmus egyik dimenziójának tekinthetjük, amit az alkotmányvétségi rátával mértünk. Nehéz elképzelni például, hogy Pokol Bélának, akinek az „aktivista alapjogász” és a „parlamenti törvénybarát” alkotmánybírók közötti megkülönböztetése jogelméletében is világosan artikulálódott, ezen elméleti nézetei ne lettek volna befolyással alkotmánybírói tevékenységére (Pokol, 2005: 99–100.).

Kutatásunk azt bizonyítja, hogy 2005 és 2010 között a bírók alkotmányvétségi rátái közötti különbség relatíve csekély volt. Az AB 2011-es feltöltése után azonban a legszigorúbb és a leginkább engedékeny bírók közötti távolság drámaian megnőtt. 2010-ben a legszigorúbb bíró alkotmányvétségi rátája 0,58, míg a legengedékenyebb bíróné 0,45 volt, vagyis a távolság mindössze 0,13 volt. 2012-ben viszont a legszigorúbb bíró alkotmányvétségi rátája 0,8, míg a legengedékenyebbé 0,2 volt, vagyis a közöttük lévő távolság 0,6-ra, a korábbi érték több mint négyszeresére nőtt. Ugyanezt a trendet látjuk, ha nem a két szélső értéket, hanem az alkotmányvétségi ráták szórását vizsgáljuk, ami a 2010-es

0,04-es értékről 2012-ben 0,27-re emelkedett. Az alkotmánysértési ráták szélső értékei közötti különbségek, illetve az alkotmánysértési ráták közötti szórás magasak maradtak a 2010-es évek végéig, és csak ezután kezdtek el csökkenni lényegesen. 2023-ban, az utolsó évben amelyet eddigi elemzésünk lefed, pedig a két fenti mutató visszatért a 2010 előtti szintre, mint ahogy a különvélemények aránya is. Éppen ezért úgy gondoljuk, hogy a bírók szerepfelfogása közötti ezen éles különbség a különvélemények magas arányának egyik oka. Nem állítjuk, hogy ez az egyetlen magyarázata annak, hogy miért változott a különvélemények aránya, adataink szerint nincsen egyenes arányosság a két érték között, de úgy véljük, ez mindenképpen része a magyarázatnak.

Ez a magyarázat egyfelől számot tud adni arról, hogy miért nőtt a különvélemények aránya ugrásszerűen 2010 után. A politikai polarizáció erre önmagában nem lehet magyarázat, mert mint azt Póczáék meggyőzően bizonyítják, a testület már 2010 előtt is polarizált volt politikai értelemben.

Másfelől, ez a magyarázat analitikailag elmélyíti, hogy mi is volt a régi és az új bírák közötti különbség. A 2010 előtt kinevezett jobboldali bírók alkotmánysértési rátája sokkal közelebb állt a baloldali bírókéhoz, mint a Póczáék elemzése által is behatárolt új jobboldali tömb bíróinak értékeihez. Vagyis azt állítjuk, hogy ezeknek a bíróknak más volt az alkotmánybíráskodásról, illetve az alkotmánybírói szerepről vallott felfogása, mint az új jobboldali tömbé. Míg Póczáék ebben kiemelt jelentőséget tulajdonítanak a bíróságon belüli szocializációnak (Pócza et al., 2021: 105.), mi úgy véljük, hogy az AB tagjai legalábbis részben kész elképzeléssel érkeznek az alkotmánybírói szerephez és ez maga is hozzájárulhatott alkotmánybíróvá választásukhoz.

Harmadrészt, a szigorúbb, vagy aktivistább és engedékenyebb, vagy kevésbé aktivista bírók közötti fogalmi megkülönböztetés, szemben a régiek és újak közötti megkülönböztetéssel, nem korlátozódik az AB 2010 és 2016 közötti korszakára. Az látszik ugyanis, hogy az új jobboldali alkotmánybíróknak is van egy olyan csoportja, amely szerepfelfogását tekintve közelebb állt a bíróság korábbi hagyományaihoz, mint a legkevésbé aktivista jobboldali társaiéhoz. Minden kétséget kizárólag ide tartozik az a csoport, amelyet Póczáék hálozatelemzése is azonosít, s amibe Czine és Stumpf tartozik. Amennyiben az alkotmánysértési rátájuk alapján rangsort állítunk fel a bírók között, azt látjuk, hogy ennek a rangsornak a nagy részében vegyesen vannak nemcsak a jobb- és baloldali, hanem a régi és az új bírók is. Van azonban ennek a rangsornak a végén egy jelentős csoport, akiknek jóval az átlag alatt van az alkotmánysértési rátája. A legengedékenyebb, vagy legkevésbé aktivista bírók ezen csoportjába azonban kivétel nélkül az újonnan kinevezett jobboldali bírók tartoznak.

Azt is érdemes itt megemlíteni, hogy van négy olyan új bíró, akiket konszenzussal neveztek ki, mivel a Fidesz 2015 és 2018 között elveszítette kétharmados többségét. Mivel alkotmánysértési rátájuk alapján ezen bírók egyike

sem tartozik a legengedékenyebb bírók csoportjába, joggal vonható le az a következtetés, hogy a konszenzusos jelölés hatása az ő esetükben érezhető volt. Ugyanakkor érdemes azt is szóvá tenni, hogy e technikailag konszenzusos jelölés különbözik a 2010 előtti konszenzusos jelöléstől. E négy bíró aligha pozícionálható a jobb–bal politikai mező közepére, értékrendjük alapvető jobboldali orientációja nemigen kérdőjelezhető meg.

Végezetül azt is érdemes megemlíteni, hogy az alkotmánysértési ráták közötti különbségre alapozott elmélet felveti egy alternatív magyarázat lehetőségét az AB azon jobboldali bírónak vonatkozásában is, akik egyébként az attitűdmodell várakozásainak megfelelően viselkedtek (Boda-Balogh et al., 2021: 83–86.). Amikor egy alkotmánybíró a jobboldali többség által alkotott jogszabályokkal meglehetősen kesztyűs kézzel bánt, akkor ennek lehet az a magyarázata, hogy a bíró osztja a törvényhozók közpolitikai preferenciáit. Ám a szóban forgó bíró magatartása *elvileg* azzal is magyarázható, hogy szerepfelfogásából adódóan általában engedékeny akar lenni a törvényhozóval vagy még átfogóbban, a többi hatalmi ággal szemben. Arra vonatkozóan, hogy melyik a meggyőzőbb magyarázat, az adhatna választ, ha tudnánk, mi történik abban az esetben, ha ugyanaz a bíró a baloldal által alkotott törvények alkotmányosságát bírálja el. A magyar AB esetében azonban számos bíró volt, akinek elenyészően kevés ilyen jogszabály alkotmányosságáról kellett döntenie, hiszen mindig egy jobboldali törvényhozás mellett bíraskodtak. Éppen ezért a magyar AB vonatkozásában a gyakorlat nem fog kétséget kizáró bizonyítékokat szolgáltatni, hogy melyik magyarázat a meggyőzőbb. Az azonban legalábbis figyelemre méltó, hogy a nagyon alacsony alkotmánysértési rátával rendelkező jobboldali bírók nemcsak a jobboldal által hozott törvények vonatkozásában találtak kevészer alkotmányellenességet, hanem úgy általában is. Mi magunk egy olyan bírót találtunk, Varga Zs. András, akinek az alkotmánysértési rátáját tekintve jelentős eltérés mutatható ki a jobboldal által alkotott jogszabályok és az „egyéb” esetek között (Boda-Balogh et al., 2021: 86.).

5. AZ ALKOTMÁNYOS FELÜLVIZSGÁLAT ROBUSZTUSSÁGÁNAK ÉRTÉKELÉSE

Mind a két projektnek az volt az egyik központi kérdése, hogy az AB milyen robusztus módon érvényesíti az alkotmány rendelkezéseit. A JUDICON-projekt ezt a kérdést kifejezetten a törvényhozásra szabta, vagyis az állt a kutatás fókuszában, hogy az AB döntései milyen erősen korlátozzák a törvényhozót, s mint azt fentebb említettük, ennek mérésére egy szofisztikált pontrendszert alakítottak ki, s minden egyes rendelkezés erejét ennek megfelelően pontozták. A mi kutatásunk ezzel szemben a törvények alatti jogszabályoknak, valamint az egyedi bírói döntéseknek az alkotmányossági ellenőrzésére is kiterjedt, és az alkotmánysértési rátával mérte a testület kontrolljának robusztusságát.

A fentieknek megfelelően ugyan némileg eltérő megközelítést alkalmazunk, de mindkét projekt arra a következtetésre jutott, hogy az általuk alkalmazott empirikus mérések alapján, az AB kontrolljának az erőssége nem változott drámai módon a 2010 utáni időszakban a 2010 előtti periódushoz képest. Ez az empirikus megállapítás ellentmondani látszik annak az alkotmányjogászok között széles körben osztott percepciónak, hogy a 2010 utáni alkotmánybíráskodás nem jelenti a kormány és a törvényhozás érdemi korlátját (lásd például Halmai 2014; Somody 2014; Chronowski et al., 2022; Kovács–Tóth, 2023). Az összehasonlító alkotmányjogban számos kifejezést használnak az ilyen fajta „megszelídített” vagy „foglyul ejtett” alkotmánybíróságok és alkotmánybíráskodás leírására és jellemzésére. Éppen ezért mindkét projektnek viszonyulni kell valahogy az alkotmányjogi szakmában széles körben elterjedt felfogáshoz és mondania kell valamit arról, hogy az alkotmánybíróági rendelkezések erősségének, illetve az alkotmánysértési rátának a viszonylagos konzisztenciája cáfolja-e ezt a széles körben osztott felfogást. Amennyiben viszont valaki kitart az uralkodó felfogás mellett az empirikus kutatás adatai ellenére is, úgy számot kell adni arról, hogy ezek az adatok hogyan egyeztetethők össze a közkeletű felfogással.

A JUDICON-projekt két angol nyelvű összehasonlító kötetben is ad egy fajta általános összegzést a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatáról, így a szövegekben lenne talán a leginkább helye annak, hogy a fenti kérdésre egyértelmű választ kapjunk. A JUDICON kutatói számos megállapítást tesznek a 2010 utáni alkotmánybíráskodás erejével kapcsolatban, e helyen három ilyen állítást emelünk ki. (1) Egyfelől, a JUDICON-projekt korrekten bemutatja, hogy miként alakította át a Fidesz-kormány az alkotmánybírók jelölésének és választásának szabályait, és miként szűkítették a testület hatásköreit és hozzáférhetőségét. Értékelésük szerint e szabályok az Alkotmánybíróságnak mint intézménynek a hatalmát lényegesen csökkentették (Gyulai et al., 2024: 118.). (2) Másodszor, a testület rendelkezéseinek erejét elemezve arra a következtetésre jutnak, hogy az AB a 2010-es évek második felétől érezhetően engedékenyebben gyakorolta a hatásköreit, mint a korábbi évtizedekben, még akkor is, ha ez a különbség nem drámai léptékű (Gyulai et al., 2024: 120. és 139.). (3) A JUDICON-projekt egyes tanulmányai az összes olyan rendelkezésre vonatkoztatva tesznek megállapításokat, amelyek a törvények alkotmányosságát vizsgálták, míg más tanulmányaik pusztán az AB politikailag releváns rendelkezéseire vonatkoznak (Dobos et al., 2018; Pócza et al., 2021). A politikailag releváns rendelkezések lehatárolására megítélésünk szerint a JUDICON-projekt egy elméletileg elegáns és plauzibilis módszert használ, amely arra épül, hogy a politikusok egy alkotmánybíróági döntést a nyilvános diskurzus részévé tesznek (Pócza et al., 2021: 93–94.). A harmadik fontos megállapítás, amelyet ki szeretnénk emelni, hogy 2014 és 2018 között az előző négy évhez viszonyítva lényegesen, mintegy harmadára csökkent a politikailag releváns ügyekben

meghozott rendelkezések száma (Pócza et al., 2021: 109.). Mind a három fenti állítás abba az irányba mutat, hogy az AB-nak a fékek és ellensúlyok rendszerében betöltött szerepe érdemlegesen lecsökkent 2013 után.

Mégis, megítélésünk szerint Póczáék nem foglalnak elég világosan állást abban a kérdésben, hogy az alkotmányjogászok többségének a percepciója megalapozott-e. E ponton azt az ellenvetést lehet tenni, hogy a rendelkezések erősségére vagy az alkotmánysértési rátára vonatkozó adatok magukért beszélnek, s azokat a kutatók legfeljebb másképpen minősítik, míg egyesek félig üresnek, mások félig telinek látják ugyanazt a poharat. Az AB-ra alkalmazva az analógiát, az alkotmányjogászok többsége jelentősen meggyengültnek, míg mások még mindig elég erősnek látják az Alkotmánybíróságot. Mi azt az álláspontot képviseljük, hogy az alkotmányjogászok percepciója alapvetően helyes, és az AB a rendelkezések erősségének viszonylagos konzisztenciája *ellenére* is egy lényegében megszélídített testület. Ez az álláspontunk nem egyszerűen ugyanannak az adatsornak egy másik minősítésén alapul. Azt állítjuk, hogy a rendelkezések erősségére vagy az alkotmánysértési rátára vonatkozó adatsort nem önmagában, hanem más adatok kontextusában kell nézni. Van néhány olyan empirikusan is megragadható összefüggés, amely informálhatja és árnyalhatja az alkotmánybíráskodás erejére vonatkozó értékítéleteinket. Három ilyen összefüggést emelünk ki, ezeket egy készülő tanulmányunkban fejtjük ki részletesen, itt csupán röviden összefoglaljuk őket.

Egyfelől, a demokrácia minőségét vizsgáló valamennyi mértékadó nemzetközi intézet adatai szerint, amelyeket a politikatudományi elemzések is széles körben használni szoktak, 2010 óta jelentősen romlott a demokrácia és a jogállamiság állapota Magyarországon. E helyen pusztán egyetlen illusztrációt használunk: A Freedom House értékelése szerint Magyarország még 2013-ban is „szabad” minősítést kapott és 100-ból 88 pontot ért el,²² addig 2025-ben, az EU tagjai közül egyedülként, immár csak „részben szabad” minősítést kapott és csupán 65 pontot ért el. A demokrácia és a joguralom állagának romlása érintette a jogalkotás minőségét is, a törvényhozás minőségének romlása (*legislative backsliding*) a demokrácia erodálódásának (*democratic backsliding*) egyik velejárója (Sebők et al., 2023: 745.). A magyar jogállamiság helyzetét elemző európai intézmények a 2010 utáni jogalkotás több jellemvonását is kritikának vetették alá (ennek összefoglalását lásd Kazai, 2021: 301–305.). Bár a törvényhozás minősége nehezen mérhető egzaktan, empirikus felmérések vannak arra vonatkozóan, hogy a jogszabály-előkészítésben a szakmai szempontok szerepe nagymértékben csökkent (Gajduschek–Hajnal, 2020), csakúgy, mint az egyes törvények megvitatására szánt idő (uo.: 124.; Ilonszki–Vajda, 2021: 777.). Jelentősen emelkedett a jogalkotás szokásos minőségi garanciáit megkerülő egyéni képviselői indítványok száma (Molnár–M. Balázs, 2020: 244.; Ilonszki–Vajda, 2021: 776–777.), eljelentéktelenedett a pártpolitikán túli szereplőkkel folytatott egyeztetések szerepe (Molnár–M. Balázs, 2020: 245.),

jelentősen megnőtt az úgynevezett salátatörvények aránya, amelyek egymással össze nem függő tárgyakat szabályoznak (Ilonszki–Vajda, 2021: 776–778.). Azok a kvantitatív elemzések, amelyek a cikluson belüli jogszabálmódosítás gyakoriságát használják a minőség egyik mutatójának, ugyancsak a jogalkotás minőségének romlásáról árulkodnak (Sebők et al., 2020: 395.; 2022: 505.).

Akár a jogalkotás általános színvonalára, akár a demokrácia állapotának a változására helyezük a hangsúlyt, ezt a körülményt figyelembe kell venni, amikor a 2010 előtti és utáni alkotmánybíráskodást hasonlítjuk össze. Egy analógiát használva, tegyük fel, hogy azt szeretnénk megtudni, hogy egy tanár milyen szigorú. Ránézve a tanár által adott jegyekre, azt látjuk, hogy az adott tanár a két egymást követő évben nagyjából ugyanolyan érdemjegyeket adott. Tudjuk azonban, hogy a második év emberanyaga sokkal gyengébb volt és a tanulók kevésbé felkészültek voltak. Ebben az esetben az érdemjegyek azonosága ellenére nem mondhatjuk azt, hogy a tanár egyformán szigorú volt a két egymást követő évben. Hasonlóképpen, ha a rendelkezések erőssége vagy az alkotmányvétségi ráta nem is változott drámaian 2010 után, mivel a jogalkotás minősége és a demokrácia állaga romlott, ezt azt jelzi, hogy a felülvizsgálat kevésbé volt robusztus.

Másodszor, mint azt több alkotmányjogász is hangsúlyozta, az alkotmányjogi panasz bevezetésével és az *actio popularis* megszüntetésével az AB tevékenységének jellege lényegesen megváltozott és a jogalkotás ellenőrzése helyett a bírói gyakorlat alkotmányossági felülvizsgálata vált az AB alapvető funkciójává (lásd például Gárdos–Orosz, 2016). Ebből következően lényegesen, kevesebb mint a felére csökkent azon AB rendelkezések száma, amelyekben az AB a jogalkotás és ezen belül a törvényhozás alkotmányosságát vizsgálta. Míg 2006 és 2010 között az AB évente átlagban 72 rendelkezésében döntött jogszabályok alkotmányosságáról, és ebből 41 esetben állapított meg alkotmányvétsést, a 2011 és 2023 közötti periódusban ugyanezen értékek 30-ra, illetve 16-ra csökkentek. Ezt a drasztikus csökkenést ráadásul nem is önmagában kell néznünk, hanem annak fényében, hogy 2010 után kifejezetten magasabb fokozatba kapcsolt a jogalkotás gépezete. Míg a 2006–2010 közötti parlamenti ciklusban az elfogadott törvényjavaslatok száma 585 volt, ugyanez az érték a 2010–2014 közötti ciklusban 859, míg a 2014–2018 közötti ciklusban 730 volt (Gajduschek–Hajnal 2020: 125.). Ez azt jelzi, hogy az alkotmányellenességet megállapító rendelkezéseknek az összes jogszabályhoz viszonyított aránya még jelentősebb mértékben csökkent.

E ponton kézenfekvő éppen Póczáék analógiáját használni, akik az AB döntések erejét egy bokszból vett hasonlat segítségével világítják meg. Mint mondják, az ő elemzésük olyan, mintha a bokszban csak az ütések erejére koncentrálnánk és figyelmen kívül hagynánk az ütéseknek az ellenfélre gyakorolt hatását. Csakhogy ez az analógia eltekint egy fontos paramétertől, ami ugyancsak befolyásolhatja a bokszmeccs kimenetelét, ez pedig az ütések száma. A 2010

utáni AB egy olyan bokszolóra hasonlít, aki ugyanolyan erőseket üt ugyan, mint korábban, de csak feleannyit, miközben ellenfele lényegesen erősödött.

Harmadszor, mint azt a JUDICON-projekt kimutatta, 2014 és 2018 között mintegy harmadára csökkent a politikailag releváns ügyek átlagos száma az azt megelőző négy évhez képest. A mi kutatásunk nem próbált egy általános kritériumot adni a politikailag releváns ügyek szelekciójára, de egy másik érvelési stratégiát alkalmazva a JUDICON-projekt megállapításával hasonló irányú következtetésre jutottunk. Érvünk lényege, hogy a kétharmados többség lehetővé tette a Fidesz számára, hogy azokat az alkotmánybírósági döntéseket, amelyek számukra nem egyszerűen relevánsak, hanem kritikusak, felülalkotmányozzák. 2010 és 2013 között a fideszes többség nyolc alkalommal élt ezzel a lehetőséggel, ami azt bizonyítja, hogy a Fidesz mindenfajta skrupulus nélkül alkalmazta ezt a módszert, ha azt célszerűnek látta. Ugyan 2015 és 2018 között a Fidesznek éppen nem volt meg a kétharmados parlamenti többsége, de 2013 után, miután a testületben többségbe kerültek az új bírák, a Fidesz egyetlen egyszer sem alkalmazta a felülalkotmányozás módszerét. Figyelembe véve a 2010 és 2013 közötti gyakorlatot, számunkra ez annak igen erős bizonyítéka, hogy a testület egyetlen politikailag kritikusan fontos jogszabályt sem semmisített meg. Folytatva a bokszból vett analógiát, bokszolónk ugyanolyan erőseket üt ugyan mint korábban, de mindig csak olyan testrészekre, ahol az kevésbé fáj. A fenti három érv együttesen számunkra olyan kontextusba helyezi a rendelkezések erősségének, illetve az alkotmánysértési rátának a viszonylagos konzisztenciáját, hogy e viszonylagos konzisztencia ellenére is egyetértünk azzal a szakmai konszenzussal, hogy 2013 óta csak nagyon megszelídített formában létezik alkotmánybíráskodás Magyarországon. Bár formálisan működik az alkotmánybíráskodás, az valójában nem hatékony ellensúly a parlamenti többségnek.

6. KONKLÚZIÓ

Bár nagyra értékeljük a JUDICON-projekt nemzetközi szinten is figyelemre méltó, ambíciózus kutatását, tanulmányunkban amellet érveltünk, hogy az átfedések ellenére a HunConCourt-projektnek is megvan a létjogosultsága. Mivel mára az alkotmányjogi panasz vált az AB domináns hatáskörévé, a testület munkájában egyre nagyobb teret nyer az egyedi bírói döntések felülvizsgálata, így az AB gyakorlatáról csak akkor kaphatunk átfogó képet, ha a testületnek a törvények felülvizsgálatán túlmutató munkáját is empirikus elemzésnek vetjük alá, s a HunConCourt-projekt ezt is célul tűzte ki. Ugyancsak fontos különbség, hogy a HunConCourt-projekt célja egy mindenki számára hozzáférhető, felhasználóbarát és naprakészen tartott adatbázis elkészítése, amelyet reményeink szerint a legkülönbözőbb kutatási célokra lehet használni.

Ami saját kutatásunkat illeti, tanulmányunk összefoglalta, hogy mely esetekben és miért használunk más mutatókat, mint a JUDICON-projekt, miben értünk egyet a JUDICON-kutatócsoport magyarázatával és mivel egészítenénk ki azt. Végül azt fejtettük ki, hogy noha a két kutatás egy bizonyos dimenzióban (a rendelkezések erőssége, illetve az alkotmány sértési ráta) hasonló kontinuitást talált a 2010 előtti és utáni alkotmánybíráskodás gyakorlatában, miért gondoljuk mi mégis azt, hogy az alkotmányjogászok percepciója a foglyul ejtett alkotmánybíráskodásról alapvetően helyes.

JEGYZETEK

- ¹ A hazai szakirodalomban Sente Zoltán vizsgálta elsőként empirikus módszerrel az alkotmánybírák politikai orientációját a 2010–2014 közötti normakontroll-eljárásokban (Sente, 2015)
- ² <https://judiconeu.uni-nke.hu/>
- ³ <https://hunconcourtdatabase.hu/>
- ⁴ <https://www.constituteproject.org>
- ⁵ Ilyenek például a Freedom House (<https://freedomhouse.org>), a V-Dem (<https://v-dem.net>) vagy a World Justice Project (<https://worldjusticeproject.org>) indexei.
- ⁶ Constitution Comparison Tool, <https://www.youtube.com/watch?v=ZUnUrb7oqmI>
- ⁷ <http://scdb.wustl.edu>
- ⁸ A JUDICON-projekt ugyanezt döntésnek nevezi, a hozzá kapcsolódó különvéleményeket pedig különvélemény-döntéseknek. Mi ebben a tanulmányban a rendelkező rész egyes pontjaiba foglalt döntést egységesen rendelkezésnek nevezzük.
- ⁹ A JUDICON-projekt adatbázisa még nem érhető el a projekt honlapján, így a gyűjtött adatok összehasonlításában a kódkönyvre és a kódolási sémára hagyatkoztunk. <https://judiconeu.uni-nke.hu/methodology>; <https://judiconeu.uni-nke.hu/document/judiconeu-uni-nke-hu/JUDICON-EU%20codebook%20v02.pdf> (2025. 06. 25.)
- ¹⁰ Ebben a logikában előfordulhat olyan különvélemény is, amely nem kapcsolódik egyetlen rendelkezéshez sem, mert a különvéleményt író bírónak az az álláspontja, hogy olyan kérdést is tárgyalni kellett volna, amiről a többség nem hozott döntést. Ezeket úgy kezelték, mintha olyan többségi döntéshez tartoznának, amely egyáltalán nem korlátozta a törvényhozást (0 erősségűek) (Dobos et al., 2018, 327. végjegyzet).
- ¹¹ Az AB döntések által kiváltott hatás intenzitására azonban nem terjed ki a kutatás.
- ¹² Természetes bíróság alatt az azonos személyi összetételű bíróságot értjük. E tanulmány írásának időpontjáig az AB-nak 47 természetes bírósága volt.
- ¹³ Mivel a magyar Alkotmánybíráóság gyakorlatában a szavazatarányok nem nyilvánosak, a bírói szavazatok beazonosításánál csak a bírák nyilvánosságra hozott véleményeire támaszkodhadtunk. Az adatbevitel során tehát azt vélelmezzük, hogy egy bíró a többséggel szavazott, ha nem írt különvéleményt, és a többségi döntés ellen szavazott, ha írt.

- ¹⁴ A gyűjtött adatok definícióit a kódkönyvünk tartalmazza, amely letölthető a projekt weboldaláról. <https://hunconcourtdatabase.hu/#documentation>
- ¹⁵ <https://hunconcourtdatabase.hu/site/database>
- ¹⁶ 2011. évi CLI. törvény az Alkotmánybíróságról 27. §.
- ¹⁷ Érdemi döntés alatt ebben a vonatkozásban azokat a rendelkezéseket értjük, amelyekben az AB valamely bírói döntés – ide értve a választási ügyben választási szerv határozatával kapcsolatos jogorvoslati eljárásban hozott bírói döntést is (2013. évi XXXVI. törvény a választási eljárásról 233. §) – alkotmányosságáról foglalt állást. Ebből következően azoknak a teljes alkotmányjogi panasz eljárásban meghozott végzéseknél a rendelkezései, amelyeket érdemi vizsgálat nélkül visszautasított a testület, nem lesznek az adatbázisban feltüntetve.
- ¹⁸ Elemzésünk a 2005–2010 közötti időszakkal hasonlította össze a 2010 utáni gyakorlatot.
- ¹⁹ Egy korábbi tanulmányunkban ezt a mutatót még aktivizmus indexnek neveztük el (Boda-Balogh et al., 2021, 80.), de ma már úgy gondoljuk, hogy az alkotmánysértési ráta kifejezés semlegesebb, és nem terhelt annyi elméleti asszociációval mint az aktivizmus fogalma, noha továbbra is úgy véljük, hogy ez a ráta a bírói aktivizmus egyik dimenziója.
- ²⁰ A HunConCourt-adatbázis is tartalmazza azonban azoknak az adatoknak majdnem mindegyikét, amelyek alapján a JUDICON egy meghatározott értéket rendel az egyes rendelkezésekhez. A mi adatbázisunk csupán a törvényhozó számára előírt pozitív előírásokat nem tartalmazza, amennyiben azok *nem* a határozat rendelkező részében szerepelnek. Ezeknek a beazonosítása megítélésünk szerint egyébként is számos módszertani problémát vet fel.
- ²¹ Csapodi Márton végzett empirikus kutatást a 2012–2024 közötti időszakban meghozott bírói döntésekkel szembeni alkotmányjogi panaszokról. Kutatása a politikailag releváns ügyekre vonatkozott, kutatási kérdése pedig az volt, hogy milyen arányban semmisítette meg, illetve tartotta hatályban az AB a kormánynak kedvező, illetve kedvezőtlen bírósági döntéseket (Csapodi, 2025: 35–45.).
- ²² <https://freedomhouse.org/country/scores>

IRODALOM

- Boda-Balogh É.–Deák I.–Fazekas F.–Győrfi T.–Kovács Á.–Sólyom P. (2019): Módszertani kérdések az alkotmánybíráskodás gyakorlatának empirikus elemzéséről. *Közjogi Szemle*, XII. (4): 11–20.
- Boda-Balogh É.–Győrfi T.–Fazekas F.–Kovács Á.–Sólyom P. (2021): A magyar alkotmánybírák ítélkezési gyakorlatának változásai az autokratikus fordulat idején – empirikus elemzés. *Fundamentum*, XXV. (1. különszám): 75–92.
- Chronowski, N.–Kovács, Á.–Körtvélyesi, Zs.–Mészáros, G. (2022): The Hungarian Constitutional Court and the Abusive Constitutionalism. *MTA Law Working Papers*, No. 7: 1–41.
- Dobos G.–Gyulai A.–Pócza K. (2018): Politikai pozíciók és bírói hálózatok. Alkotmánybírói különvélemények és bírói hálózatok politikailag releváns ügyekben, 1990–2015. *Politikatudományi Szemle*, XXVII. (4): 7–35.

- Gajdusчек Gy.–Hajnal Gy. (2020): A közigazgatási jogszabály-előkészítésről. Kritikai áttekintés. In: Sebők M.–Gajdusчек Gy.–Molnár Cs. (szerk.): *A magyar jogalkotás minősége. Elmélet, mérés, eredmények*. Gondolat–Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Gárdos-Orosz, F. (2016): Alkotmánybíróság 2010–2015. In: Jakab A.–Gajdusчек Gy. (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet.
- Gyulai, A.–Pócza, K.–Dobos G. (2024): The Hungarian Constitutional Court: Dialogue in Practice. In: Pócza K. (ed.): *Constitutional Review in Central and Eastern Europe Judicial-Legislative Relations in Comparative Perspective*. Routledge.
- Halmai G. (2014): In memoriam magyar alkotmánybíráskodás: a pártos Alkotmánybíróság első éve. *Fundamentum*, XVIII. (1–2): 36–64.
- Ilonszki, G.–Vajda, A. (2021): How Far Can Populist Governments Go? The Impact of the Populist Government on the Hungarian Parliament. *Parliamentary Affairs*, 74 (4): 770–785. <https://doi.org/10.1093/pa/gsab007>
- Kazai, V. (2021): The Misuse of the Legislative Process as Part of the Illiberal Toolkit. The Case of Hungary. *The Theory and Practice of Legislation*, 9 (3): 295–316. <https://doi.org/10.1080/20508840.2021.1942366>
- Kovács, K.–Tóth G. A. (2023): Constitutional Review as a Democratic Instrument. *Review of Central and East European Law*, 48 (3–4): 473–489
- Molnár Cs.–Balázs M. Á. (2020): A törvényjavaslatok számának hatása a törvényalkotás minőségére. In: Sebők M.–Gajdusчек Gy.–Molnár Cs. (szerk.): *A magyar jogalkotás minősége. Elmélet, mérés, eredmények*. Gondolat–Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Pócza, K.–Csapodi, M.–Dobos, G.–Gyulai A. (2024): Constitutional Review and Judicial-Legislative Relations in New Democracies. In: Pócza K. (ed.): *Constitutional Review in Central and Eastern Europe Judicial-Legislative Relations in Comparative Perspective*. Routledge.
- Pócza, K.–Dobos G. (2019): Research Methodology. In: Pócza K. (ed.): *Constitutional Politics and the Judiciary: Decision-Making in Central and Eastern Europe*. Routledge.
- Pócza K.–Dobos G.–Gyulai A. (2017): Hogyan mérjük az alkotmánybírószági döntések erősségét? Módszertani keretek és egy próbakutatás eredményei. *Állam- és Jogtudomány*, LVIII (2): 41–69.
- Pócza, K.–Dobos, G.–Gyulai, A. (2019a): Dissenting Coalitions at the Hungarian Constitutional Court 1990–2018. In: Belov, M. (ed.): *The Role of Courts in Contemporary Legal Orders*. Sofia Legal Science Week, The Hague. Eleven International Publishing.
- Pócza, K.–Dobos, G.–Gyulai, A. (2019b): The Hungarian Constitutional Court: A Constructive Partner in Constitutional Dialogue. In: Pócza K. (ed.): *Constitutional Politics and the Judiciary: Decision-Making in Central and Eastern Europe*. Routledge.
- Pócza K.–Dobos G.–Gyulai A. (2021): Különvélemények és bírói koalíciók az Alkotmánybíróság gyakorlatában 1990 és 2018 között. In: Györfi T.–Kazai V.–Orbán E. (szerk.): *Kontextus által vizsgálva: A Sólyom-bíróság antiformalista elemzése*. L'Harmattan.
- Pócza, K.–Papp, Zs.–Dobos, G.–Gyulai, A. (2022): Do Constitutional Courts Restrict Government Policy? The Effects of Budgetary Implications and Bloc-Politics in the Hungarian Constitutional Court's Decisions between 1990 and 2018. *East European Politics*, 39 (3): 413–493. <https://doi.org/10.1080/21599165.2022.2126834>

Pokol B. (2005): *Jogelmélet, Századvég*.

Sebők, M.–Kiss, R.–Kovács, Á. (2023): The Concept and Measurement of Legislative Backsliding. *Parliamentary Affairs*, 76 (4): 741–772. <https://doi.org/10.1093/pa/gsad014>

Sebők, M.–Kubik, B. Gy.–Molnár, Cs.–Járay I. P.–Székely, A. (2022): Measuring Legislative Stability: A New Approach with Data from Hungary. *European Political Science*, 21 (4): 491–521. <https://doi.org/10.1057/s41304-022-00376-8>

Sebők M.–Kubik, B. Gy.–Molnár Cs.–Sallay G. (2020): A törvények stabilitása mint minőségi jellemző. Egy kvantitatív elemzés. In: Sebők M.–Gajdushek Gy.–Molnár Cs. (szerk.): *A magyar jogalkotás minősége. Elmélet, mérés, eredmények*. Gondolat–Társadalomtudományi Kutatóközpont.

Somody B. (2014): Újmagyar alkotmánybíráskodás: újszerű elvi tételek a határozatokban. *Fundamentum*, XVIII (1–2): 77–80.

Szente Z. (2015): Az alkotmánybírák politikai orientációi Magyarországon 2010 és 2014 között. *Politikatudományi Szemle*, XXIV (1): 31–57.

RECENZÍÓK

Mácsai Soma:

Történelmi spirál. Magyar politikai
determinizmusok, és versengő paradigmák

Kurucz Ildikó:

Választások árnyékában

TÖRTÉNELMI SPIRÁL. MAGYAR POLITIKAI DETERMINIZMUSOK, ÉS VERSENGŐ PARADIGMÁK

Mácsai Soma

(Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola BCE)

A recenzió beérkezett: 2026. április 30., véglegesítve: 2026. május 10.

(Ervin Csizmadia: The logic of Hungarian political development (1990–2022): Historical political perspectives, Lexington Books, 2024)

Sokaknak ismerős lehet a cím, egy hasonló könyv már megjelent a szerzőtől 2017-ben (Csizmadia, 2017), viszont most a nemzetközi közönség számára némileg átdolgozva ismét találkozhatunk Csizmadia Ervin gondolatébresztő munkájával, amely egy olyan vitatérbe érkezik, amelyet az elmúlt évtizedben a „demokratikus visszacsúszás”, az illiberális fordulat és az orbánizmus körüli, többnyire normatív hangsúlyú nemzetközi diskurzus uralt. A szerző már a kiindulópontnál érzékelteti ennek a perspektívának a csábítását, nyugati nézőpontból Magyarország sokáig lejátszott történetnek tűnhetett (a késő 1980-as évektől a 2000-es évek elejéig a régió egyik demokratizációs éllovasaként), majd stagnálni kezdett, végül váratlanul visszafordult a demokrácia útjáról.

A szerző azonban éppen ezzel a megközelítéssel áll szembe. Ha kizárólag ebben a keretben olvasunk, akkor a magyar politika logikájának lényegi összefüggéseit könnyen szem előtt téveszthetjük (5–6. oldal).

A kötet tétje így kettős. Egyfelől a szerző kifejezetten a „historico-political science” megközelítés mellett érvel, és amellett, hogy az „orbánizmus” nem csupán a jelen aktorainak leírásából, hanem a magyar politikai fejlődés hosszabb folyamataiból érthető meg.

Másfelől a szerző a politikatudomány belső önképével is vitába száll, a jelenközponitú magyarázatokkal szemben tudatosan visszanyúl a politikai fejlődés fogalmához, amely a 60-as, 70-es évek fősodrában még meghatározó volt, majd az 1980-as évektől a tranzitológia vált domináns keretté, amely a rövid távú átmenet- és jelenorientáció felé tolta a kutatást.

Csizmadia Ervin kötetében nyomatékosítja a legfontosabb módszertani óvatosságot is, a politikai fejlődés nála nem „egy kaptafára” írt történet. Nem állítja, hogy Magyarország fejlődése a nyugat-európai pálya másolata lenne, és kifejezetten vitatja, hogy a magyar politikai fejlődés (még 1990 után is), egy-

szerűen a demokrácia felé tartó lineáris folyamatként írható le. E bevezető állítások kijelölik a könyv alapkérdését, amelyre a következőkben a szerző egyszerre tudománytörténeti és magyar politikatörténeti válaszokat igyekszik adni; milyen hosszú távú logikák és mintázatok szervezik a magyar politika alakulását, és mit veszítünk, ha ezeket a mintázatokat pusztán a tranzitológiai demokratizációs mérce felől értelmezzük normatív lencsén keresztül?

A POLITOLÓGIA MÓDSZEREI, VERSENGŐ PARADIGMÁK

A kötet már a felütésével olyan alapkérdéseket tesz fel, amelyek túlmutatnak egyetlen ország empirikus leírásán, és egyenesen a politikatudomány önértelmezését érintik. Beszélhet-e a politikatudomány a múltról szakmailag érvényesen, vagy szükségszerűen a jelen folyamatos kommentálására, rövidtávú diagnózisokra és sokszor normatív prédikációkra korlátozódik? Ha pedig a múlt vizsgálata legitim és produktív politológiai feladat, akkor milyen feltételekkel és milyen módszertani keretek között végezhető el úgy, hogy a történeti elemzés ne essék sem publicisztikába, sem determinista nagyelbeszélésekbe?

Ezzel összefüggésben a könyv egy másik, kifejezetten magyar vonatkozású dilemmát is középpontba állít, megmagyarázható-e a magyar politikai fejlődés a mainstream politikatudomány eszköztárával? Például kizárólag intézményi struktúrák, elitcsoportok és gazdasági/erőforrásbeli tényezők vizsgálatával, vagy szükség van olyan megközelítésre, amely a hosszabb távú történelmi mintázatokat, visszatérő logikákat és mélyebb kulturális-politikai beidegződéseket is képes értelmezni? Másként fogalmazva, biztonsággal leírhatók-e fejlődési utak, kimutathatók-e ismétlődő pályák és ciklusok, vagy a politológia elméleti és módszertani keretei túl jelenidejűek ahhoz, hogy a politikai múlt mintázatait érdemben megragadják?

Csizmadia Ervin kötete ezekre a kérdésekre nem pusztán elvi választ keres, hanem maga is egyfajta tudományos állásfoglalás: a szerző egy korábbi munkáját átdolgozva angol nyelven tette közzé érvelését, ami a jelenlegi, erősen nyugatos és tranzitológiai kiindulópontú paradigma kihívásában önmagában is jelentős lépés (17–22. o.). A magyar politikai fejlődés szélesebb körű, különösen nyugati, megismertetése ugyanis nem csupán országismertető feladat, a jelen eseményeinek megértéséhez is szükség van arra, hogy a külső értelmezők ne kizárólag a normatív demokratizációs mércékhez viszonyítsanak, hanem a magyar politikát saját történeti logikái és visszatérő szerkezetei felől is képesek legyenek olvasni. E kitekintésből nézve Csizmadia Ervin könyve egyszerre vitaindító és hídképző munka: egy olyan téglát tesz le, amely hozzájárulhat ahhoz, hogy a magyar politikáról szóló diskurzus a nyugati tudományos térben is árnyaltabb, történetileg érzékenyebb és a szerző szándéka szerint, szakmailag megalapozottabb legyen.

A bevezető kérdések után különösen hangsúlyossá válik a szerző alapvető kritikai álláspontja, amely nem egyszerűen egyes részterületek módszertanát bírálja, hanem a politikatudomány önképét és működésmódját igyekszik ki-mozdítani abból a Csizmadia Ervin szerint, sokszor determinisztikus, önma-gától értetődőnek tekintett keretből, amelyben a diszciplína a saját tárgyát szemléli. Érvelésének kiindulópontja Thomas Kuhn paradigmaváltás-elméle-te: Csizmadia alapvetően egyetért azzal, hogy a politikatudomány (mint min-den tudomány) nem szüretlenül magyarázza a világot, hanem mindig egy aktuálisan domináns magyarázó keret, egyfajta értelmezési szűrő közegében működik (uo.). Ez a keret határozza meg, mit tekintünk releváns kérdésnek, milyen változókat tartunk fontosnak, és mi minősül érvényes magyarázatnak.

Kuhn fogalmi készletét felhasználva a szerző megkülönbözteti a „normá-lis tudomány” állapotát, amikor a domináns paradigma viszonylagos stabili-tással uralja a kutatási gyakorlatot illetve azokat a helyzeteket, amikor rivális, versengő magyarázatok kerülnek előtérbe. A paradigmák Csizmadia olvasa-tában nem örökérvényűek (uo.). Felemelkednek, működnek, majd hanyatlani kezdenek, és ez a ciklikusság nemcsak a tudomány belső történetében, hanem közvetett módon a politikai önértelmezésekben is nyomot hagy. Ennek követ-kezménye lehet például Magyarország kényszeres nyugati orientációja, az in-tézményrendszer és a liberális demokrácia adaptációja, amely a szerző szerint hosszú ideig a magyarázat alapértelmezett horizontját adta, ám az utóbbi 10-15 évben, részben a gyakorlati tapasztalatok, részben a normatív várakozások megrendülése miatt, hanyatlásnak, válságba kerülésnek indult.

Csizmadia kritikájának egyik kulcseleme, hogy a politikatudomány a va-lószágot nem pusztán a domináns paradigma keretein belül szemléli, hanem sok esetben, akár kimondatlanul is, ideológiailag befolyásolt módon értelme-zi a jelent (uo.). Vagyis nem egyszerűen arról van szó, hogy a tudomány objek-tíven leír és magyaráz, hanem arról, hogy a kutatói beszédmódok, fogalmi készletek és normatív előfeltevések olykor bele is íródnak a közéletbe: formál-ják, legitimálják vagy delegitimálják a politikai állításokat, és ezzel, akár „ho-meopátiás mennyiségben”, szinte észrevétlenül, maguk is hatást gyakorolhat-nak a politikai folyamatokra.

Ezzel összefüggésben jelenik meg a szerző szerint a politikatudomány ta-lán legproblematiszabbb tendenciája, a szinte kizárólagos jelenközpontúság. Csizmadia úgy látja, hogy a diszciplína gyakran akkor is a jelen rövid időho-rizontján belül mozog, amikor éppen olyan jelenségeket próbál megragadni, amelyek természetüknél fogva hosszú távú történeti perspektívát igényelné-nek. Ilyen a demokratizálódás vizsgálata, a rezsimátalakulások értelmezése, a domináns pártrendszerek magyarázata, vagy akár az orbánizmus történeti beágyazottságának kérdése (48. o.). Ezeknél a tranzitológiai szemüveg, amely alapvetően normatív irányítúval, a liberális demokrácia felől mér, a szerző szent könnyen elfedi a mélyebb folytonosságokat és ismétlődő mintázatokat.

Csizmadia itt Kuhn logikáját követi, ha a tudományos keret válságba kerül, a rendellenességek felszaporodnak, és ilyenkor szükségszerűen megjelennek új elméletek, új értelmezési kísérletek. A szerző implicit állítása, hogy a tranzitológia ma hasonló válságjegyeket mutat, ezért most talán ennek itt az ideje.

A tranzitológia hegemoniáját Csizmadia Ervin különösen erősnek látja a magyarországi politikatudományban már a nyolcvanas évektől, a nyugati tudományos divatokhoz való igazodás, a rendszerváltás tapasztalata és az euro-atlanti integráció célrendszere együtt olyan helyzetet teremtett, amelyben ez a keret túl dominánssá vált, és kiszorított más, történetileg érzékenyebb megközelítéseket (30–37. o.). A szerző e ponton nem a tranzitológia teljes elvetését javasolja, hanem azt állítja, hogy a hosszú távú történeti szemlélet háttérbe szorítása módszertani veszteség és itt az idő változtatni, szükség van egyfajta munkamegosztásra a történészek és politológusok között, amelyben a politológia nem mond le a múlttól, hanem a saját eszköztárával integrálja azt (39–42.).

A szerző érvelésének egyik fontos normatív következtetése éppen ez, a politológusnak igenis joga és feladata lehet a múlttól beszélni, hiszen a politika és a jelen tele van múlttal, intézményekben, szokásokban, elitek viselkedésminthaiban, legitimációs narratívákban és konfliktusokban (uo.). A történeti elemzés tehát legitim politológiai tevékenység, még ha bizonyos esetekben más kérdésfeltevésekkel és más módszerekkel is, mint ahogyan azt egy történész tenné. Ennek intézményesített, programadó következményeként jelöli meg a szerző a „historico-political science” igényét, vagyis a történelemtudomány és a politikatudomány összekapcsolását (131–137. o.).

A tágabb cél ezzel az, hogy a politikát egyben lehessen látni, ne széttörédezett részmagyarázatok soraként, hanem olyan összefüggő keretben, amely valódi értelmezési kapaszkodót ad a jelen folyamataihoz. Csizmadia szerint nem szerencsés, ha a politikatudomány technikai leírássá redukálódik, mert ebben a paradigmában könnyen elvesznek a politikai valóságot strukturáló, de nehezen mérhető és hosszú távon újratermelő tényezők. A történeti távlat – a szerző szándéka szerint – éppen ezt a hiányt pótolná: nem a precizitás feladása árán, hanem a politika értelmezésének kiterjesztésével, hogy a jelen ne elszigetelt pillanatként, hanem folyamatként legyen megragadható (uo.).

EGY SZÚRÓ, EGY ÉRTELMEZÉS

Csizmadia Ervin szerint a magyar politikatudomány fősodra gyakran a nyugati liberális demokrácia normatív mércéjén át értékeli, ezért nem a magyar fejlődés belső logikájából, hanem egy előre kijelölt ideáltípushoz való igazodás pozíciójából értékeli a folyamatokat. Ez torzít, ugyanis ami nem illeszkedik jól a keretrendszerbe az könnyen devianciának látszik, pedig lehet a történelmet

megvizsgálva érthető következménye a politikai fejlődés mintázatainak (3-4.;72.).

Ezért historico-politikai, hosszú távú nézőpontot javasol, módszertani hátalépést, amely a folytonosságokra és ismétlődő szerkezeti logikákra kérdez rá, nem csak az eltérésekre.

Csizmadia Ervin empirikus megközelítésének alapvető tétele, hogy nagyjából az utóbbi 160 évben egy folyton visszatérő minta figyelhető meg: egy domináns párt tartósan bebetonozza magát, bukását rövid, bizonytalan átmenet követi, majd új domináns erő alakul ki, miközben az ellenzék gyenge és töredezett. A köztes időszakok Csizmadia olvasatában így gyakran nem mások, mint átmeneti küzdelmek arról, ki lesz a következő domináns erő és ebben a szerző a magyar politikatörténet több ikonikus alakját is mint példát említi (Tisza Kálmán, Bethlen István, Orbán Viktor) (165-170.). Ezt a fejlődési logikát elsősorban nem pusztán morális okokkal (lásd politikai árulások, értékvesztések, jó és rossz harca), hanem a történetileg kialakult politikai struktúrával magyarázza, amely rendszeresen kedvez a domináns pártoknak és nehezíti a stabil, többpólusú versenyt.

MAGYAR MINTÁK, SAJÁTOS FEJLŐDÉS

Felmerül a kérdés, mi ennek a jelentősége, miért érdemes egyáltalán ilyen mintázatokról beszélni? Csizmadia Ervin válasza az, hogy sok nemzet politikai önértelmezésében léteznek olyan mélyebb magyarázó történetek vagy strukturális összefüggések, amelyek segítenek megérteni, miért pont úgy alakult ki a jelenlegi politikai rendszerük, ahogy. Ha kicsit körbenézünk az irodalomban, akkor sok nemzetnél láthatnunk népszerű társadalom-struktúra magyarázatokat. A holland társadalom esetében gyakran emlegetik az oszloposodás (pillarization) hagyományát (Keil–McCulloch, 2021; Sturm et al., 1998), Németországban a történetileg gyökerező, sokszor széttagolt föderális logika ad értelmezési kulcsot (Fend et al., 2009; Gunlicks, 2010; Weichlein, 2012), Törökországban a kemalista szekularizmus állam- és identitásépítő szerepe (Kaya, 2026; Köker, 2010), Oroszországban pedig a cári centralizáció hagyományából fakadó társadalmi és államszervezési beidegződések (Beazer, 2015; Busygina et al., 2018; Sondel–Cedarmas–Pozarlik, 2025). Csizmadia azt állítja, hogy Magyarország esetében is léteznek hasonló mélyszerkezetek, csak a tranzitológiai, nyugati modellhez mért értékelés ezeket gyakran nem láttatja, vagy nem is keresi (131–137. o.). A historico-politikai keret viszont éppen abban segíthet, hogy ne csak azt mondjuk meg, mi tér el a nyugati mintától, hanem azt is, miért ismétlődnek bizonyos politikai formák, és hogyan válik a múlt újra és újra a jelen szervező erejévé.

Ebből a párhuzamból következik a szerző végső, és a kötet egészét összefogó tézise, a magyar politikafejlődésnek is lehet olyan mélyebb magyarázata, mint amilyeneket más nemzetek esetében természetesnek veszünk. A szerző szerint ez a magyarázat elsősorban történelmi mintázatainkban rejlik, a politikai verseny vissza-visszatérően a dominancia megszerzéséről és megtartásáról szól, a bebetonozás logikája újratermelődik, és még az ellenzéki oldalon is gyakran ugyanaz a dinamika jelenik meg új formákban. Az ellenzékre vonatkozó megállapítás a jelen pillanatban még nem tekinthető lezártnak vagy végérvényesen bizonyítottnak, hiszen a politikai tér jelenleg gyorsan változik, éppen ezért különösen izgalmas, hogy a következő egy-két évben kiderül, a friss fejlemények mennyiben erősítik vagy gyengítik Csizmadia Ervin elméletének prediktív erejét.

A könyv magyarázó keretének lényege ugyanakkor világos. A szerző szerint a magyar politika azért alakult úgy, ahogyan, mert nem egy nyugati értelemben vett lineáris demokratizációs pályát követett, hanem egy saját, történetileg ismétlődő mintázatot. A nyugati felfogás gyakran devianciaként vagy visszacsúszásként írja le a magyar utat, Csizmadia Ervin viszont azt állítja, hogy a magyar politika nem letért egy előre kijelölt útról, hanem mindvégig a saját logikája szerint haladt, és ezért félrevezető pusztán egyetlen normatív teleológia felől értékelni (79–84. o.). A múlt ugyanis nem tűnt el, a történeti folytonosságok, intézményi beidegződések, politikai reflexek, legitimációs minták, újratermelik a politikai képleteket és ennek eredményeként újra meg újra visszatérnek bizonyos szerkezetek.

A szerző különösen három visszatérő elemet emel ki: az erős végrehajtó hatalom igényét, az instabil pluralizmust, valamint a nagy kormánypárt és a töredezett ellenzék ismétlődő konfigurációját.

Három, egymást követő „hullámban” rajzolódik ki az a történeti minta, amelyet Csizmadia Ervin azonosít: bizonyos politikai struktúrák újra és újra előállnak, és a szerző azt is részletesen bemutatja, milyen mechanizmusok révén válnak dominánssá. Az első hullám a dualizmus időszaka, a második a két világháború közötti periódus, a harmadik pedig a 2010 utáni berendezkedés. A három korszak eltérő intézményi és társadalmi környezete ellenére Csizmadia értelmezésében hasonló logikák ismétlődnek: (1) az erős végrehajtó hatalom igénye, (2) az instabil pluralizmus, illetve (3) a nagy kormánypárt és a töredezett ellenzék visszatérő konfigurációja.

Az erős végrehajtó hatalom igénye, vagyis a kormányzati hatékonyság iránt megjelenő társadalmi-politikai kereslet már a dualizmus alatt is tetten érhető. A korszakban a kormányoldal a fennálló alkotmányos keretek között a „belső politikai hatékonyságot” kívánta növelni, ezt azonban az ellenzék nem volt hajlandó támogatni, mivel nem csupán a mindenkorai kormány politikáját, hanem gyakran a teljes közjogi berendezkedést is vitatta (165–170. o.). Ennek megfelelően az ellenzéki politika egyik tipikus eszköze az obstrukció, illetve

a parlamenti munka filibuster jellegű akadályozása lett. Csizmadia logikája szerint ez a konfliktus önmagát is újratermeli: ha a kormányzás tartósan megbénul, akkor felértékelődik a cselekvőképes végrehajtó hatalom gondolata (uo.). A cselekvőképesség csökkenése könnyen „kormányozhatósági válságként” jelenik meg, válsághelyzetben pedig a társadalom hajlamos nagyon erős felhatalmazást adni egy politikai erőnek. Ezzel összefüggésben Csizmadia történeti párhuzamot von 1875 (a nagy pártegyesítés) és 2010 (a kétharmados győzelem) között: mindkét esetben a rendkívüli felhatalmazás és a hatalomkoncentráció mint megoldási horizont jelenik meg (uo.).

A második visszatérő jelenség az instabil pluralizmus, vagyis a túlzott széttagoltság és „szétfutó” párttér. Csizmadia e ponton Rudai Rezső két világháború közötti elemzésére támaszkodik, amely szerint a pártrendszerben megjelenő sokszereplősség és ideológiai sokféleség könnyen kezelhetetlen pluralizmus képét kelti (170–177. o.). Csizmadia kiemeli: Rudai értelmezésében ez a diagnózis nem pusztán leíró jellegű, hanem önigazolóként is funkcionálhat a politikai koncentráció fenntartásában: mivel a pluralizmus „túl sok” és „túl diverz”, a rendszer stabilitásának feltételeként jelenik meg egy erős, domináns kormányzó erő, amely védekezés a szétziláló, centrifugális hatásokkal szemben (uo.).

A harmadik elem ezek kombinációjaként ragadható meg: a nagy kormánypárt és a töredezett ellenzék ismétlődő konfigurációja. Csizmadia a dualizmus végének vizsgálatakor a „perpetual governing party” mintázatot hangsúlyozza: a Liberális Párt hosszú kormányzása során nagy gyűjtőpárttá formálódott, miközben a kormányzás hatékonysága fokozatosan csökkent, az ellenzékkel való viszony pedig egyre inkább elmérgesedett (161–165. o.). A két világháború közötti korszakban is hasonló logika érvényesült: noha az ellenzék több pártból állt, nem tudott kormányváltó alternatívát létrehozni, így a nagy kormánypárt dominanciája fennmaradt. 2010 után mindez modern formában, domináns pártrendszerként jelenik meg: a kormánypárti és az ellenzéki oldal mint ha eltérő logikák szerint működne, az ellenzék stratégiája pedig gyakran az antirezsim/rezisztencia irányába tolódik, miközben a kormányzó erő látványosan stabilizálja a pozícióját, 2026-ra már tizenhat éve fennálló dominanciával (uo.).

Ebből következően a jelenlegi politikai állapot, bár lehetnek benne kor-specifikus sajátosságok, Csizmadia Ervin olvasatában nem rendkívüli kivétel, hanem egy hosszabb történeti logika aktuális megjelenési formája. (Bár ez a könyvben nem szerepel, de a fentiekből levonható következtetésként, hogy még az olyan új fejlemények mellett is, mint a Tisza előretörése, fennáll a lehetőség, hogy hosszabb távon épp ezek a mintázatok érvényesülnek.) Így a kérdés nem csupán az, hogy megjelenik-e új szereplő a politikai színtéren, hanem az is, hogy képződik-e belőle stabil alternatív pólus, vagy a dominancia logikája új formában áll helyre.

JÓ-E KÖVETNI A NYUGATI MINTÁKAT?

A szerző itt fontos hangsúlyt helyez arra is, hogy a rendszerváltás utáni demokrácia nyitott kimenetelű volt, és nem egy „kanonizált” történelmi pálya mechanikus végrehajtása. Ide hozható példának, hogy bár Japán és Németország esetében a demokrácia külső támogatással és erős intézményépítéssel sikeresen felépíthető volt, kevés olyan más ország létezik, ahol a demokrácia tankönyvszerűen, szinte determinisztikusan, minden helyi ellenállás és történeti tehetetlenség nélkül implementálható lett volna (Cheng–Chu, 2017; Merkel–Grimm, 2013). Csizmadia Ervin szerint Magyarország sem kivétel, a politikai szereplők a helyi viszonyokhoz és hagyományokhoz igazodva aktívan formálták a rendszert, és ezzel sok tekintetben a korábbi mintázatok folytatásához vagy legalábbis újrafokozásához járultak hozzá.

A nyugatosodás kérdését Csizmadia két módon ragadja meg, modellkövetésként és modellalakításként. Ez a különbségtétel azért fontos, mert a nyugati mintákhoz való viszony nem merül ki az adaptációban. A modellalakítás, vagy éppen a modell kritikája szintén történetileg beágyazott magyar tapasztalat (77–79.; 194–201.). A jelenben, amikor az EU-val szembeni kritika vagy szuverenitásnyelv felerősödik, a szerző ezt nem pusztán aktuálpolitikai találmánynak tekinti (77–79.). Az a gondolat, hogy Magyarország időről időre kritikusan viszonyul birodalmi központokhoz, régebbi hagyományokkal is összekapcsolható.

Végül döntő szerepet kap az elit- és generációs dinamika. Csizmadia szerint a rendszerváltás utáni versenyben a baloldali és liberális tábor kifáradása, belső eróziója, illetve a Fidesz szervezeti és gondolkodási értelemben vett érése együtt teremtette meg a domináns pártlogika újbóli stabilizálódását (101–109. o.). A Fidesz nem csupán kihasználta a lehetőséget, hanem képes volt tartósan intézményesíteni és megszilárdítani a pozícióit, miközben a másik oldal nem tudott stabil bázist építeni, vagy éppen elveszítette azt (lásd MSZP – uo.). Ugyanakkor ez a megállapítás, a Tisza jelenségének fényében, ismét próbára tehető később. Az új szereplő jelenlétének és szerepének tartóssága, szervezeti felépítése és társadalmi beágyazottsága új empirikus tesztet kínál az elmélet számára.

Összességében Csizmadia Ervin könyvének záró üzenete az, hogy a magyar politikai fejlődés nem azért jutott el a domináns párt és a központosító kormányzás logikájához, mert „eltévedt” a nyugatosodás útjelzőinek rengetegében, hanem mert a rendszerváltás utáni demokrácia nem rögzült a nyugati teleologikus pályán. Ehelyett a történetileg ismétlődő mintázatok, a nyugatosodás kettős hagyománya (modellkövetés és modellalakítás), valamint az elitek és a pártrendszer szerkezete együtt újratermelték a dominanciára törekvő politika belső logikáját. E perspektívából a kötet legfőbb hozzájárulása nem pusztán egy új narratíva felkínálása, hanem annak a kérdésnek a kényszerítő

ereje, hogy a magyar politikát, és általában a politikai modernizációt, mennyiben lehet egyetlen, nyugati mérce szerint olvasni, és mennyiben szükséges hozzá egy történetileg érzékenyebb, szélesebb horizontú politikatudomány.

IRODALOM

- Beazer, Q. H. (2015): Political Centralization and Economic Performance: Evidence from Russia. *The Journal of Politics*, 77(1), 128–145. <https://doi.org/10.1086/678310>
- Busygina, I.–Filippov, M.–Taukebaeva, E. (2018): To decentralize or to continue on the centralization track: The cases of authoritarian regimes in Russia and Kazakhstan. *Journal of Eurasian Studies*, 9(1), 61–71. <https://doi.org/10.1016/j.euras.2017.12.008>
- Cheng, T.–Chu, Y. (2017): *Routledge Handbook of Democratization in East Asia*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315733869>
- Csizmadia E. (2017): *A magyar politikai fejlődés logikája: Összehasonlítható-e a jelen a múlttal, s ha igen, hogyan?* Gondolat Kiadó.
- Csizmadia, E. (2024). *The Logic of Hungarian Political Development (1990–2022): Historical Political Perspectives*. Lexington Books/Fortress Academic. <https://doi.org/10.5040/9798216429395>
- Fend, H.–Berger, F.–Grob, U. (eds.) (2009): *Lebensverläufe, Lebensbewältigung, Lebensglück: Ergebnisse der LiFE-Studie* (1. Aufl.). VS, Verl. für Sozialwiss.
- Gunlicks, A. B. (2010): *The Länder and German federalism*. Manchester University Press. <https://doi.org/10.7765/9781526120670>
- Kaya, E. (2026): Revisiting Kemalism as a secular religion. *Turkish Studies*, 27(1), 72–95. <https://doi.org/10.1080/14683849.2025.2526411>
- Keil, S.–McCulloch, A. (eds.) (2021): *Power-Sharing in Europe: Past Practice, Present Cases, and Future Directions*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-53590-2>
- Köker, T. (2010): The Establishment of Kemalist Secularism in Turkey. *Middle East Law and Governance*, 2(1), 17–42. <https://doi.org/10.1163/187633610X12538730567080>
- Merkel, W.–Grimm, S. (eds.) (2013): *War and Democratization* (0 ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315876320>
- Sondel-Cedarmas, J.–Pozarlik, G. (2025): *The Mnemonic Warriors of the European Far Right: Memory Politics, Laws, Narratives* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003669425>
- Sturm, J.–Groenendijk, L.–Kruithof, B.–Rens, J. (1998): Educational Pluralism – A historical study of so-called “pillarization” in the Netherlands, including a comparison with some developments in South African education. *Comparative Education*, 34(3), 281–297. <https://doi.org/10.1080/03050069828144>
- Weichlein, S. (2012): Regionalism, Federalism and Nationalism in the German Empire. In: J. Augstein–E. Storm (eds.): *Region and State in Nineteenth-Century Europe* (93–110.). Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1057/9781137271303_6

VÁLASZTÁSOK ÁRNYÉKÁBAN

Kurucz Ildikó

(PTE BTK, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet,
PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola)

A recenzió beérkezett: 2026. június 8., véglegesítve: 2026. június 10.

(Bódi Ferenc–Pálné Kovács Ilona (szerk.): Önkormányzati választások, az önkormányzatiság három évtizede Magyarországon, Gondolat Kiadó–ELTE TK PTI, 2025)

A kötet 2025-ban jelent meg, emblematikusan a helyi önkormányzatokról szóló törvény megjelenésének 35., valamint a Helyi Önkormányzatok Európai Chartája kihirdetésének 40. évfordulóján. Szerkesztői, Bódi Ferenc és Pálné Kovács Ilona a kezdetek óta kutatják a hazai önkormányzatiság, a helyi és területi autonómia, valamint a kormányzati rendszerek alakulását. Avatott szaktekintélyek, elismert kutatók, akik számos aspektusból vizsgálták és vizsgálják az önkormányzatiság, illetve a helyi és területi autonómia összetett valóságát, a rájuk jellemző alapossággal és szakmai alázattal. Munkásságukkal jelentősen hozzájárultak a magyarországi települési és területi önkormányzatok kutatásához, amelyhez szervesen illeszkedik a jelen kötet is. Nem egyszerű ismertetése ez a hazai önkormányzatiság elmúlt harminc évének: a fejezetek és tanulmányok sokkal inkább a vizsgált témák egymásra épülő, egymásra reflektáló, sokoldalú szintézisét és értékelését adják. Sokszínűségével, módszertani alaposságával, tematikai gazdagságával, holisztikus szemléletével és interdiszciplinaritásával méltó folytatása az MTA Politikatudományi Intézetében korábban Böhm Antal és Szoboszlai György által szerkesztett önkormányzati választási sorozatnak, amelynek korábbi köteteiben a szerkesztők is közreműködtek. A szerzők között számos ismert és elismert kutató mellett a fiatalabb generáció tagjai is képviseltetik magukat, ezzel is jelezve a közös munka egyik látens célját, az önkormányzati szektor kutatásának ösztönzését. A kötet tanulmányai számos aspektusból elemzik az elmúlt három évtizedet, túlmutatva a szűken vett közjogi és politikatudományi kereteken. A szerzők külön-külön és egymásra utalva is reflektálnak a helyi valóságokat erősen befolyásoló mindenkori politikai eseményekre (például az őszi beszédre), a közjogi és hatalomgyakorlási keretek változásaira, a választási reformokra, valamint az erőteljes centralizációra.

A tanulmánykötet legnagyobb érdeme, hogy az önkormányzatiságot teljes spektrumában igyekszik megragadni, nem csupán jogi vagy politikai intézményként, hanem időben és térben létező összetett társadalmi valósággént.

A kötet három fő fejezetre tagolódik. Az elsőben az önkormányzatiság elméleti, közjogi és finanszírozási keretfeltételei kerülnek elemzésre. A második fejezet a különböző helyhatósági, országgyűlési, európai parlamenti és nemzetiségi választási adatok térbeli szempontokat is érvényesítő elemzését adja. Végül két, városokra vonatkozó esettanulmány zárja a kötetet.

Dobos Gábor és Pálné Kovács Ilona *Önkormányzati autonómia, közjogi keretek és hatalmi pozíciók* című nyitó tanulmánya a kötet közjogi, politikai és demokráciaelméleti kereteit is megalapozza, az olvasó számára is értelmezési támpontokat adva. Nagy érzékenységgel és objektivitással, általános és helyi keretekbe ágyazva mutatják be a hazai önkormányzatiság sajátosságait, alakulásának történeti okaitól, az ab ovo jelentkező ellentmondásoktól kezdve, annak demokráciadeficitjein és modellváltásain át a 2010 után bekövetkező közjogi szerepváltással összefüggő autonómia- és legitimitásválságig. Hangsúlyozzák, hogy a közjogi szabályozás csak kiindulópont a struktúra formálódásának megértéséhez. Ugyanakkor ez a szabályozás nem volt képes megvédeni az önkormányzatokat demokratikus közjogi pozíciójuk elvesztésétől, sőt a kormányzási struktúrát sem tartotta vissza az indirekt, lopakodó, majd nyílt recentralizációtól.

Bemutatják az önkormányzatiság paradigmaváltásait, az értékcentrikus és hatalommegosztásra fókuszáló demokráciaelméleti megközelítéseket, a jó kormányzásra és a hatékony igazgatásra koncentráló közpolitikai gondolkodást, valamint a neoliberális és neoweberi modellváltás hazai megnyilvánulásait: a kezdeti demokratikus értékektől és az autonómiától való eltávolodást, egészen a 2010-es közjogi és hatalmpolitikai modellváltásig. Összefoglalják a rendszerváltástól napjainkig terjedő időszak hatalommegosztásának strukturális, méretgazdaságossági, minőségi és hatékonysági problémáit, amelyek valójában indokolttá tették volna kormányzati struktúránk megreformálását. Az új önkormányzati törvényt azonban Szente Zoltán (2012) nyomán az elmulasztott reformok törvényeként aposztrofálják, amely az új kormányzási filozófiának megfelelően már nem az állampolgári részvétel és képviselő rangos közjogi fórumaként kezeli az önkormányzatokat, hanem a közfeladatok megvalósítójaként, az egységes állam végrehajtó hatalmi ágának részeként (16. oldal). Paradox módon e változásokkal nem járt együtt az önkormányzati struktúra racionalizálása, illetve a hatékony kormányzást segítő feladatbővülés sem. Az eredetileg rendkívül széles körű közjogi felhatalmazással szemben a helyhatóságok immár szűkre szabott feladatköre autonómiájuk és legitimitációjuk kárára vált, tovább erősítve a helyi demokráciadeficitet. A horizontális és vertikális kapcsolatok hosszú távú rendezetlensége pedig magával hozta a

– talán történelmi örökségnek is tekinthető – paternalizmus megerősödését. A kötet további fejezeteiben is számos olyan elemzéssel találkozhat az olvasó, amelyek az itt ismertetett elméleteket példákkal és adatokkal támasztják alá. Zárógondolataikban a szerzők a jelenlegi apatikus helyzetben a helyi közösségek megszólítására hívják fel a figyelmet, mintegy visszatérve a közösségfejlesztés klasszikus feladataihoz, a bázisdemokrácia és a társadalmi részvétel, valamint a bizalom helyi megteremtésének és megerősítésének rendszerváltáskor megfogalmazott problémáihoz (Varga–Vercseg, 2001).

Bódi Dániel, Kardos Rita és Patyán László *Helyi közszolgáltatások a vidéki önkormányzatokban* című tanulmánya a helyi szociális ellátórendszerek magyarországi vidéki viszonyait vizsgálja. A LOSS (Local Organization of Social Services) elmélete a helyi szociális szolgáltatásokat és azok minőségét a társadalmi jólétet, a közjót szolgáló alapvető keretként értelmezi, amelynek jelenléte a demokráciák működésének alapfeltétele. A helyi közfeladatellátás olyan pillérei tartoznak ide, mint a nevelési és oktatási intézmények, az egészségügyi alapellátás, valamint a szociális támogatórendszer (gyermek- és családgondozás, idősgondozás stb.). A LOSS-elmélet ezeket a pilléreket nem pusztán állami, önkormányzati, civil, egyházi vagy egyéb fenntartó által vállalt közfeladatként, közszolgáltatásként tartja számon, hanem a humántőke-elmélet fogalmi rendszerével is kiegészíti őket, olyan gazdasági potenciált is növelő intézményekként értelmezve őket, amelyek hozzájárulnak a társadalmi fejlődéshez és fenntarthatósághoz. Elégtelen, illegitim vagy inadekvát működésük azonban hosszú távon a helyi társadalom eróziójához, apátiához, végső soron anómiához vezethet. A jelen kutatásban alkalmazott módszertan keretében a szerzők a különböző intézmények (iskola, óvodai nevelés, idősgondozás, egészségügyi és szociális ellátás stb.) működésének és fenntartásának alakulását vizsgálják a rendszerváltástól a legutóbbi időkig. A térképre vetített adatokból egyértelműen kirajzolódnak a helyi szociális ellátás területi hiányosságai, amelyek jellemzően a rossz közlekedési és szociális helyzetben lévő településeken koncentrálódnak; láthatóvá válnak azok a társadalmi zárványok, amelyek esetében leginkább szükség lenne a központi szerepvállalásra. Elemzésük során a szerzők részletesen kitérnek a feladatok jelenlegi centralizációjának ambivalens tapasztalataira, valamint a szubszidiaritás hiányából fakadó anomáliákra. A helyben lakók számára ugyanis a helyi szociális közszolgáltatások a mindenkori helyi politika részeként jelennek meg, még akkor is, ha az intézmények fenntartásáról jelenleg nem a települési önkormányzatok gondoskodnak. Saját tereptapasztalataim alapján az önkormányzati hivatalok dolgozói sok esetben – jelenlegi hatáskörükön túl – rutinból és önkéntesen támogatják a helyi lakosokat az ellátások igénybevételeiben, legalább annak adminisztrációjában.

Péteri Gábor pénzügyi elemzése feltárja az elmúlt három évtized önkormányzati finanszírozási módjainak, reformjainak, útkeresésének és az önkor-

mányzati rendszer változásainak összefüggéseit, különös tekintettel a helyi választások alakulására. Vizsgálatának módszere elsősorban a finanszírozási szabályok keretfeltételeinek értelmezésén, értékelésén, továbbá a költségvetési adatok, a különböző korszakok, finanszírozási módok és a választási ciklusok elemzésén alapul. A finanszírozási problémákat szinte minden részletre kitérően elemzi, a megoldási javaslatoktól a kudarcokon át az akadályozó tényezők tematizálásáig. A forráselosztás és a finanszírozás normatív vagy feladatorientált rendszerét, az ÖNHIKI támogatást, a hitelfelvételek lehetőségét, az önkormányzatok eladósodását, a helyi bevételek és az adópolitika rendszerét is figyelembe véve fogalmazza meg kritikáját az egyes témák kapcsán. Példaként említem a számos településvezető által igazságtalannak és méltatlannak megélt adósságállomány-rendezést, amely esetében Péteri Gábor szerint a legnagyobb (erkölcsi) kárt a felelősség és a következmények állami átvállalása okozta. A forráselosztás fő problémájaként a demokratikus működés és a helyi pénzügyi autonómia hiányosságából fakadó hosszú távú következményeket állapítja meg, mint az átláthatóság és elszámoltathatóság hiányát, az önkormányzatok alulfinanszírozottságát, a hatalmi szempontok előtérbe kerülését, a támogatásfüggőségből fakadó kiszolgáltatottságot és ebből fakadóan a helyi társadalmi legitimitás csökkenését. Végso következtetése, hogy az önkormányzatiság eddigi négy évtizede alatt a helyi önkormányzati rendszer problémáira adott finanszírozási megoldások több területen kudarcot vallottak, mindeddig nem voltak képesek a rendszer alapproblémáinak megoldására.

Az első fejezet zárásaként Bódi Ferenc, Szalai Ádám és Kovalcsik Tamás *Területi és településfejlesztési forráselosztás és a választási eredmények összefüggései a tanácsi rendszert váltó önkormányzati rendszerben* című tanulmánya szorosan kapcsolódik az előbbiekhöz. A szerzők két alapvető kutatási kérdése, hogy a finanszírozás és a forrásszerzés korábbi, a tanácsrendszer országos hierarchikus gyakorláthoz képest meg tudott-e változni, illetve, hogy a településvezetők stabilitása és/vagy kormánypárthoz való hűsége befolyásolta-e a forrásszerzési lehetőségeiket. A rendszerváltás előtti kitekintés és az adatok értelmezhetősége miatt a településekre vonatkozó szűrőket alkalmaztak a statisztikai adatok elemzése során, az elöregedő vagy nagyon csekély infrastruktúrával rendelkező településeket nem vizsgálták, ami már önmagában is árulkodó kitétel. Az adatok komplex elemzésével a terület- és településfejlesztés mechanizmusát 1991 és 2002 között politikamentesnek ítélik, nem igazoltak kimutatható összefüggést a településvezetők (korábbi) politikai múltja és a fejlesztési források megszerzése között. 1991 és 2024 között a helyi vezetők mandátumtartósságának és a forrásallokációnak a kapcsolatát vizsgálva ugyancsak semleges megállapítás, hogy az önkormányzatok forrásabszorpció sikerességét nem hátráltatja, de nem is serkenti a helyi politikában kialakult verseny. Ezzel felszámolták azokat a sztereotípiákat, miszerint a településfejlődés záloga a változatlanlanság, illetve a belső politikai megosztottság hátráltatja a sikeres tele-

pülésfejlesztést és forráslehívást. A helyi vezetők mindenkori kormánykonformitásának és forrasszerzésben való sikerességének összefüggéseit elemezve azonban az eddigiekkel ellentétben településméretenként erősebb vagy gyengébb mértékű korrelációt mutattak ki, e verseny egyértelmű nyertesei a kormánykonform megyei jogú városok. A szerzők diplomatikus megfogalmazásában az időrendben is értelmezett adatok arra utalnak, hogy a kormánykonformitás erősödésével párhuzamosan a forrásáramlásban több politikai motivációt találhatunk a jelenhez közeledve, mint amennyi a rendszerváltás első éveiben megfigyelhető volt.

A kötet második fejezete több vonatkozásban vizsgálja a választási eredmények térségi és hatalmi dimenzióit. A soron következő tanulmány ugyancsak Kovalcsik Tamás és Bódi Ferenc tollából származik, immár a helyi csataterekre, a lokális jellemzőkre koncentrálva. 1994 és 2024 között elemzik a helyhatósági választások eredményeit, valamint az azok során kialakult helyi versenyt. Saját korábbi kutatásaira módszertanilag is reflektálva, a polgármester- és képviselőjelöltek közötti versengési hajlandóságot jelen elemzésükben már jóval komplexebb mutatókkal vizsgálják, amelyek a választási eredmények árnyalt megjelenítésére és összehasonlítására adnak lehetőséget. A kutatás eredményeinek részletes bemutatására itt nem vállalkozhatom, csupán néhány, sztereotípiákat megdöntő tételt szeretnék kiemelni. Kimutatták, hogy a polgármesterválasztások kiélezett eredményei nem kizárólag a hierarchia csúcsán lévő településekre jellemzőek, a demokratikus verseny a legkisebb településekről sem tűnik el teljesen. Továbbá, hogy a versenyhajlam időben és térben meglehetősen változékony képet mutat. A kiélezett versenyhelyzetek véletlenszerűen jelennek meg az ország térképén, nem mutatnak mintázatot, ahogy a versengés teljes hiányával jellemezhető települések sem. A tanulmány visszaütal a szerzőpáros egy korábbi írására, amely az éles versenyek meglétének társadalmi-gazdasági összefüggéseit vizsgálta, s akkori eredményeik alapján nagyon alacsony szintű kapcsolatot azonosítottak a választási verseny szorossága és a társadalmi-gazdasági tényezők között. A jelen kutatás inkább az érdemi kapcsolat hiányát mutatja. Végso soron az eredmények abban a tapasztalatban erősítenek meg bennünket, hogy a helyi valóságok, azok gazdasági eredményessége vagy demokratikussága végso soron a lokális tényezőkön múlik.

A szerzőpáros a helyi valóságok értelmezésének szerves folytatásaként vizsgálja a polgármesterek ellenzékiiségének, kormánykonformitásának és mandátumtartósságának kapcsolatát a központi politikával 1990 és 2024 között. E tanulmány demonstrálja talán leginkább a szerzők korábbi kutatói munkásságára reflektáló attitűdöt, amely az egész kötetre jellemző. Kérdéseik között szerepelt a vezető tisztség tartós betöltése és a településnagyság és fejlettség közötti kapcsolat, a polgármesterek központi hatalomtól való függetlenségének, immunitásának kérdései, a lokalításban a helyi endogén erőforrások meg-

határozó voltának és a helyi politika nagypolitikához való igazodásának mértéke. Ez a kutatás is megerősíti a helyi kontextus meghatározó szerepét. Ezt a lokalitást az idő mutatókban megragadható térleányomataként értelmezik a szerzők, s keresik a mögöttük lévő okságot egy-egy helység, helységtípus helyi politikai valósága, jelen esetben a polgármester mandátumtartóssága mögött. Módszertani alaposságra vall, hogy az igazolt állításaik inverzét is megvizsgálják, a korreláló adatokat így több módon próbára téve. Mert például attól, hogy az éles versenyek nem kedveznek a tartós mandátumok kialakulásának, a verseny hiánya még nem hozza magával automatikusan a mandátum stabilitását. Kiemelt témájuk a polgármesterek – elsősorban vidékre jellemző – „függetlensége”. E politikai függetlenség, a centrális hatalomtól való immunitás csökkenését és/vagy elvesztését az országos politikai történésekkel párhuzamba állítva a legutóbbi időkhöz követték nyomon, adatokkal támasztva alá a 2010-től bekövetkezett drámai léptékű változásokat.

Szegvári Péter *Budapest önkormányzati politikáját és választásait* követi nyomon 1990–2024 között; tanulmánya a záró fejezet egyik esettanulmányának elméleti keretétül szolgál, demokráciaelméleti és közigazgatási kérdéseket, a különböző városkormányzási modelleket vizsgál. A nagypolitika által meghatározott korszakokra osztja a fővárosi önkormányzati működést, az egyes szakaszokra vonatkozóan elemezi a területi érdekviselet központi hatalomhoz való viszonyát, értékelve az adott korszak törvény- vagy alkotmánymódosításainak okait és következményeit, helyi, kerületi és fővárosi szinten egyaránt. Alátámasztott, határozott és erős kritikát fogalmaz meg a 2010 után a főváros tekintetében (is) tapasztalható „joggal való kormányzásról”, a látszat önkormányzatiságról, a központi kormányzattól való függőségről, a fővárosi önkormányzati választásokat és mandátumokat érintő jogszabálymódosításokról. A főváros különleges státusza miatt kiemelt és emblematisztikus jelentőségű, jelen esetben a kormányzat és ellenzék viszonyának éles tükré.

Folytatásként Agg Zoltán és Zongor Gábor, a területi önkormányzatiság avatott kutatói a (vár)megyei választások vonatkozásában tekintették át az elmúlt három dekád, jelezve, hogy a rendszerváltáskor – különösen a korábbi hatalmi súlyokhoz képest – lebegő állapotban kerülő megyék a 21. századra szunnyadó állapotba jutottak. A problémakör a hazai területi vagy középszintű kormányzás teljes rendszerét érinti. A szerzők nagy részletességgel ismertetik a 19 megyeszékhely mindenkorai választási eredményeit, megyeszékhelyenként követve a civilek, társadalmi szervezetek és a pártok szerepét, előretörését vagy háttérbe szorulását, a 2010 utáni radikális közjogi átalakítás következményeit, a megyei önkormányzatok súlytalanná válását, növekvő kormánykonformitását. A jelenlegi struktúrában demokratikusan választott testületből álló vármegyei önkormányzatnak a megyében zajló folyamatokra érdemi befolyása nincs, a 2010 utáni államigazgatási reform keretében létrehozott kormányhivataloknak és az élükre kinevezett főispánoknak a súlya viszont erősödik.

A szerzők zárásként ismét megfogalmazzák a megyékre vonatkozó, korábban is képviselt szakmai javaslatukat a területi szintű önkormányzás megteremtésére, valamint az ezt szolgáló választási struktúra kialakítására.

A területi lépcsőn lefelé haladva Kovalcsik Tamás – Restás Dávid *Távol a nagyvárostól* címmel a vidék 2002 és 2024 közötti vármegyei önkormányzati választások mintázatait tárják az olvasó elé. A rendszerváltás idejéig visszanyúló tanulmány elején rögtön a kor demokráciaelméleti kérdéseinek – a közösségfejlesztést is érintő – mára újra visszatérő problémájával találkozunk, jelesül, hogy a korabeli választók nem rendelkeztek a demokratikus választásokra vonatkozó tapasztalatokkal, ami rendkívül sokszínű választói/választási magatartásformát eredményezett (saját tereptapasztalataim szerint akár egészen a rituális ajándékcseréig tradicionális eszköztáráig). A kutatás tárgya, hogy e sokszínűség vajon megmaradt-e, vagy valóban homogénné vált a vidéki választói magatartás? Felfedezhetők-e esetleg a földrajzi aspektusok, gazdasági determinizmusok? Kvantitatív módszertan használatával mutatták ki a választói magatartás térbeliségének és változásának alakulását, illetve térképi ábrázolás segítségével a választói tömbök határozott átrendeződéseit, a pártpolitika megjelenését. E térbeli szemlélet a kötet határozott erénye. Az idősoros statisztikai adatok feldolgozása egyértelműen jelöli a vidék „jobbra tolódásának” stációit, fordulópontjait. Az elemzések kimutatják, hogy míg ez a 90-es években egyáltalán nem volt jellemző, 2006-ra egyértelművé, 2010 után pedig megkérdőjelezhetetlenné vált a kormánypárt támogatásának 60%-os vidéki aránya. A megye kiüresedésével, funkció- és hatalomvesztésével a megyei közgyűlési választások eredménye egyre inkább az országos politikai törésvonalakat képezi le.

Kákai László több évtizede kutatja a pártok és civil szervezetek szerepét a helyi és az országos politikában. A téma elismert kutatója. Jelen tanulmányában a választási eredmények tükrében elemzi az önkormányzati törvény és a választási reform hatásait a pártok és társadalmi szervezetek viszonyára és versenyére az 1990–2024 közötti időszakban. Kákai László a teljes önkormányzati struktúránkra vonatkozóan tárja fel a választási rendszerből fakadó anomáliákat, különös tekintettel a 2010-es modellváltást követően, a gerrymandering (választókerület-manipuláció) eszközétől a képviselők számának radikális csökkentésén át az új települési, a területi és fővárosi választási modellekig. Ez a kötet egyik legkomplexebb tanulmánya. A vizsgált mutatók több szempontú értelmezésével, sokoldalú megközelítésével árnyalt, rétegzett képet rajzol az önkormányzatiság hazai valóságáról, részletesen elemezve az elmúlt 31 évben a pártok szerepét, jelenlétük dialektikusságát. Vizsgálja a településméret, a választási hajlandóság és a pártosodás összefüggéseit, értelmezi a társadalmi szervezetek politikai szereplésének kényszerű ellentmondásait. A tanulmány megingatja azokat a rendszerváltáskor megfogalmazott illúziókat, amelyek a demokratikus részvétel mögött változatos társadalmi valóságot fel-

tételeztek. (Sőt, a tapasztalatok szerint, a helyi hatalomért folytatott versenyben a nyers gazdasági érdekek és szereplők éppúgy megjelennek az önkormányzati versenyben (Csite–Kovách, 2002; Csite, 2005), mint a tényleges társadalmi bázissal nem rendelkező civil szervezetek.) A tanulmány tételesen ismerteti a 2010 és 2024 között erősödő kormánykonformizmus és a patriarchális függés kialakulásának választási eredményekben tükröződő lépcsőit, zárszóként pedig az érdemi érdekérvényesítés hiányában a helyi politika másodrendűvé, irrelevánssá válásával kapcsolatos – szerzők által már korábban (2023) is artikulált – félelmeket.

A fejezet Dobos Balázs és Szabó Tamás a nemzetiségi önkormányzati választások 1994–2024 közötti eredményeit feldolgozó tanulmányával zárul. Bár a nemzetiségi autonómia települési és területi lehetőségei nem függetlenek a helyi politikumtól, sőt, a két rendszer közötti átjárás is megengedett, további sajátosságokkal, problémákkal találkozunk. Jelen tanulmány számos anomáliát, joghézagot, ellentmondást tár fel, ismerteti a jogorvoslatok sikeres vagy sikertelen eredményeit, olyan alapvető kérdésekről, mint maga a szavazati jog problémája. Egyes vonatkozásokban a nemzetiségi önkormányzatokra vonatkozóan a jogszabályi keretek szigorítása érzékelhető – például a nemzetiségi választási jegyzék vagy a területi önkormányzatok létrehozásának keretei – ugyanakkor más vonatkozásokban a feltételek enyhítése tapintható ki, feltehetően a népszámlálási adatok csökkenő nemzetiségi mutatói okán. Álláspontom szerint a nemzetiségi önkormányzatok, különösen a viszonylag demokratikusnak megmaradt státuszuk és intézményfenntartó szerepük miatt, sok esetben nem csak a nemzetiségek, de a helyi társadalmak általános jólétéhez is jelentősen hozzájárulnak. Élő példa, hogy az általuk fenntartott nemzetiségi iskola maradt egyes kistelepülések számára az egyetlen helyi intézmény és ezzel némi esélyt teremt a helyi népesség megtartására (vö. a LOSS-elmélettel).

A kötetet a harmadik fejezetként két esettanulmány zárja, melyek Budapest, Szeged és Miskolc önkormányzati választási földrajzát elemzik, történeti léptékeket is bekapcsoló részletességgel. Kovalcsik Tamás Budapestre vonatkozó elemzése a dualizmus korát, a két háború közötti időszakot, az államszocializmus és a rendszerváltás utáni időszakokat egyaránt vizsgálja, követve az egyes kerületek társadalmának alakulását, a választójog és jelöltállítás kereteit, a választói magatartások mintázatát, lakosságának attitűdjeinek esetleges kontinuitását, sőt, a huszadik század társadalmi kataklizmáinak és átalakulásainak mintázatait (holokauszt, kitelepítések, munkáskolóniák kialakulása). Láthatóvá teszi tehát az egyes városrészek lakosságának értékrendjét és pártpreferenciáit, melyek jól tükröződnek a választási magatartásban. A szavazótömbök sokáig meglehetősen stabilnak, történelmileg meghatározottnak mutatkoztak, azonban a kétezres évek politikai eseményei, valamint a fővárost érintő törvény módosítások végül többször is átrendezték a preferenciákat. A szerző részletesen elemzi, hogyan alakultak a kerületek politikai erőviszonyai, milyen

társadalmi-gazdasági tényezők hatottak a választói magatartásra, hogyan formálta azt át a 2010 utáni jogalkotás és politika.

Kovalcsik Tamás, Bódi Dániel és Bódi Mátyás közös írása Szeged és Miskolc önkormányzati választási földrajzát elemzi, a két megyeszékhely választásait tekintik át a rendszerváltozástól napjainkig. A két város társadalmi-gazdasági háttere, rendszerváltás utáni fejlődési lehetőségei, valamint a helyi vezetők mandátumtartóssága között első ránézésre nem is lehetne nagyobb különbség. Míg Szeged a politikai állandóság, addig Miskolc a változás, a politikai ingadozás városa. Választási földrajzi szempontú elemzésük során mindkét város esetében kitérnek az egyes városrészek (szegregátumok, gettók, rehabilitált városrészek, agglomerációk) választási eredményeire, hosszú idősoros adatok elemzésével értelmezik az egyes településrészek eltérő választási magatartásait és politikai mintázatait, igazolva azok szoros kötődését a társadalmi térhez. Az uralkodó általános trenddel szemben kimutatták e két megyei jogú város példáján a jelöltek helyi beágyazottságának fontosságát. „A mai napig is vannak tehát olyan egyéni képviselők, akik akkor is képesek hatalmas többséget építeni saját választókerületükben, amikor a mögöttük levő pártok vagy választási koalíciók épp megsemmisítő vereséget szenvednek, helyi és országos szinten egyaránt.” (288. oldal). A fejezet újdonsága, hogy felhívják a figyelmet egy kistelepüléseken is előforduló gyakorlatra. Megesik ugyanis, hogy a polgármesterjelölt eleve saját képviselőjelöltjei csapatával vág neki a megmérettetésnek, annak érdekében, hogy így többséget szerezve hatékonyan tudják ellátni településvezetői feladataikat.

A találó hangvételű záró esettanulmány többször visszautal a kötet korábbi tanulmányaira, összekapcsolva az egyedit az általánossal, és hangsúlyossá teszi azt az általános következtetést, amely számomra a kritikai hangvételen túl is meghatározó, amelyet a kötetből vett idézettel szeretnék illusztrálni: „...az önkormányzatok minden bizonnyal Johan Huizinga értelmében (Huizinga, 1990) egy különös, exkluzív „játéktere” a politikának, s ebből következően a helyi hatalom életvilágának egyedi természete van, azaz minden önkormányzat elkülönült identitással bír. Az önkormányzatok nem csupán fizikai térben, azaz földrajzilag fragmentálódtak, de azoknak helyet adó helységek mindegyike egy-egy politikai individuum is egyben. A települési önkormányzatok egyedi attribútuma nehezen magyarázható makrotársadalmi standardok, csupán gazdasági, demográfiai vagy épp politikai (pillanatnyi választási magatartás) attitűdök alapján. Mivel egy helység egyediségének oka nem a jelenből, azaz a térdimenzióból, hanem inkább az idősíkból fejthető meg, azaz szükséges egy-egy település történelmi hátterét is megismerni.” (139. o.)

A kötetben a kutatások tematikája egymásra épül, szerves, összefüggő tartalomról beszélhetünk, amelyet a kutatók korábbi munkái tovább gazdagítanak. Az elemzések az önkormányzatiság szinte minden aspektusára kiterjednek, alaposak, kipróbáltak, kritikusak, messzemenően feltárják a problé-

mák, valamint a működési mechanizmusok okait. A szerzők építő kritikát, javaslatokat fogalmaznak meg, ahogy teszik azt évek óta, külön-külön. Jelen kötetben azonban egyszerre és egymásra utalva van erre módjuk, abban a holisztikus szemléletben, ami nélkül az önkormányzatiságot saját természeténél fogva, talán nem is lehet értelmezni. Bízom benne, hogy a kötet komplex tartalmát, az önkormányzatiság különböző területeivel évtizedek óta foglalkozó szaktekintélyek alátámasztott és megalapozott javaslatait a mindenkori központi hatalom megismeri és beépíti döntéseibe.

IRODALOM

- Csíte András (2005): *Reménykeltők, politikai vállalkozók, hálózatok és intézményesülés a magyar vidékfejlesztésben 1990–2002 között*. Budapest, Századvég.
- Csíte A.–Kovách I. (2002): Vidéki történet. In: Kovách I. (szerk.): *Hatalom és társadalmi változás. A posztszocializmus vége*. Budapest, Napvilág Kiadó, 219–309.
- Varga A. Tamás–Vercseg Ilona (2001): *Közösségfejlesztés*. Budapest.

ABSTRACTS

Bajmócy Zoltán–Ballai Anna Mária–Kosztópulosz Andreász–
Dancz Ákos Gyula

FULL PARTICIPATION IN THE SMART CITY.
THE POLITICS OF TECHNOLOGICAL DECISIONS THROUGH THE CASE OF
BLIND AND VISUALLY IMPAIRED PEOPLE.

The present paper analyses the smart city as a normative concept by drawing on the findings of the critical theories of technology. Its objective is to explicitly incorporate the politics of technological decisions into the smart city discourse. Using the example of people with visual impairments, we examine how technologies and technological systems (with particular reference to digitalization) influence access to the services offered by the city and the possibility of full participation in city life. Our findings are based on a long-term, participatory action research collaboration with a county-level advocacy association of blind and visually impaired people. As part of this process, which includes actions, participatory observation, and reflections recorded in a research diary, we recently conducted 16 interviews with stakeholders. Our empirical findings highlight how technology-related decisions made outside the political arena shape social hierarchies, the distribution of power, and the vision that is guiding a city's development. Equal access for people with visual impairments to the services offered by the city, or opportunities of agency largely depend on such decisions. Accordingly, promoting equal opportunity is increasingly about changing technical design and ensuring an appropriate environment for the use of technologies. All of this has significant theoretical and practical implications for understanding and governing the digitalizing (smart) cities. It is important to incorporate critical reflection on the political and moral implications of technological decisions into the development and governance of smart cities, and to supplement the concept of participation accordingly.

Keywords: smart city, digitalization, critical theory of technology, technical code, blind and visually impaired people

Attila Károly Molnár
THE NON-SCEPTICAL OAKESHOTT ON THE IDEAL REGIME
AND HUMAN NATURE

Oakeshott is generally depicted as a skeptical philosopher, however, his skepticism was rather limited: it was primarily directed against political rationalism and against the belief in knowledge that promises ultimate, this-worldly solutions. At the same time, he had a rather definite view of good and bad political associations, as well as of human nature. His thinking is generally characterized by antinomies, one of which he evaluated positively. Thus, these are not merely types serving understanding. Their most comprehensive and systematic exposition can be found in his work published fifty years ago, *On Human Conduct*.

Keywords: Oakeshott's antinomies, rule of law, anthropology, historicism,

Bulcsú Zsiga
MANAGEMENT, POLITICAL ENTERPRISE, DOMINANCE.
A SCHUMPETERIAN APPROACH TO THE DOMINANT PARTY SYSTEM

This study examines competition in dominant party systems through the lens of Schumpeterian political theory. By distinguishing between managerial and entrepreneurial politicians, Schumpeter created analytical categories that lend themselves to recontextualization. We see the dominant party system as a "suboptimally" functioning political market where the permanent freeze in the balance of power is not only the result of manipulation by the ruling party; the opposition's strategy also counts. If the opposition engages in politics in a managerial manner, as defined by Schumpeter, then dominance will prevail. The opposition can change the balance of power if it engages in politics in an innovative, entrepreneurial manner. Through a theory-building process-tracking analysis of the Hungarian case, the study concludes that whilst the old opposition engaged in politics in a managerial manner, Péter Magyar did so as an innovative political entrepreneur.

Keywords: Schumpeter, political entrepreneur, dominant party system, opposition

Tamás Győrfi–Éva Boda-Balogh

TWO EMPIRICAL RESEARCH PROJECTS ON THE JURISPRUDENCE OF THE
HUNGARIAN CONSTITUTIONAL COURT: SIMILARITIES AND DIFFERENCES.

The aim of this paper is to compare two empirical research projects on the practice of the Hungarian Constitutional Court: the JUDICON and HunCon-Court projects. First, we compare the datasets of the two projects. Next, we present the differences between the main measurement tools used in each project and possible explanations for the results obtained with these tools. Finally, we highlight the main differences between the two research groups' positions regarding the overall assessment of the Court's jurisprudence.

Keywords: Hungarian Constitutional Court, empirical research, robustness of constitutional review, dissenting opinions

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

2026/3

CONTENTS

- *Zoltán Bajmócy–Anna Mária Ballai–Andreász Kosztópulosz–Ákos Gyula Dancz:*
Full participation in the smart city. The politics of technological
decisions through the case of blind and visually impaired people 7
- *Attila Károly Molnár:* The Non-Sceptical Oakeshott
on the Ideal Regime and Human Nature 32
- *Bulcsú Zsiga:* Management, Political Enterprise, Dominance.
A Schumpeterian Approach to the Dominant Party System 52
- *Tamás Győrfi–Éva Boda-Balogh:* Two empirical research projects
on the jurisprudence of the Hungarian Constitutional Court:
similarities and differences 80

RECENZIO

- *Soma Mácsai:* The Spiral of History: Political Determinisms and Competing
Paradigms in Hungary (*Ervin Csizmadia: The logic of Hungarian
political development (1990–2022): Historical political perspectives*) 107
- *Ildikó Kurucz:* In the Shadow of the Elections
(*Bódi Ferenc–Pálné Kovács Ilona: Önkormányzati választások,
az önkormányzatiság három évtizede Magyarországon*) 116

ABSTRACTS 127

TISZTELT LEENDŐ ÉS KORÁBBI SZERZŐINK!

A *Politikatudományi Szemle* 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett **DOI** megjelölést kap. Ezzel a lapunk nemzetköziesedik, mert a különböző keresőmotorok gyorsabban és hatékonyabban tudják cikkeinket megtalálni.

A DOI azonosítót a szerkesztőség **automatikusan** fogja **adni** az egyes cikkeknek. Felépítése a következő lesz: <https://10.30718/POLTUD.HU.2018.2.8>. A törtvonal előtti rész az ún. **DOI-prefix**, amit **minden egyes cikk** megkap az előzetes regisztrációnk alapján. Ez tehát egy állandó elem. A POLTUD.HU utal a lapunkra, a többi rész viszont mindig változik, hiszen az aktuális lapszámhoz és oldalszámhoz igazodik. A DOI-azonosító örök, ugyanakkor pénzbe kerül. A DOI-t a szerkesztőség szolgáltatásként nyújtja az Önök számára, ezért a költségeket saját maga állja.

Ezzel Önöknek, Tisztelt Szerzők, tehát nincs külön dolguk.

A DOI ugyanakkor kölcsönösségi, viszonyossági alapon működő rendszer, ezért elvárásokat fogalmaz a szerkesztőségekkel és a szerzőkkel szemben.

Tisztelettel kérjük Önöket, hogy ezentúl az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikk-re vonatkozó PONTOS és TELJES DOI-azonosítót** [például laptársunknál, a Socio.hu-nál a következő azonosítóról van szó: <https://10.18030/socio.hu.2018.1.69>]. Az egyes cikkek hivatkozását a következő helyen találja meg: <https://search.crossref.org/>

A CrossRef-regisztrációnk során, ami lehetővé teszi a DOI használatát, szerkesztőségünk vállalta, hogy elfogadja ezt a feltételt, azaz minden cikknél feltünteti a szakirodalmi hivatkozásokhoz tartozó DOI-azonosítót. Kérjük tehát, hogy Önök is tegyenek eleget ennek az egyébként nem túl nagy kérdésnek. Amikor készítik az irodalomjegyzéket, másolják be a vonatkozó cikkhez tartozó DOI-azonosítót, és illesszék be a hivatkozás végére.

Kérjük, ne feledjék, mindig a teljes azonosító feltüntetésére van szükség!

Üdvözlettel,

a *Politikatudományi Szemle* szerkesztősége

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.

2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000 karakter, recenziók esetén 15 000 bruttó (azaz szóközökkel együtt értendő) karakter. A kéziratok maximális terjedelme tanulmányok esetén 50 000, kivételes esetben 60 000 leütés, a recenzióké pedig 25 000 leütés lehet. Az egyes szakterületeket áttekinteni kívánó „state of the art” illetve a „review of article” műfajú szövegek esetében a minimális karakterszám 30 000 a maximális 50 000 bruttó leütés lehet.

3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@tk.hu* címre elküldeni.

4. A kéziratnak tartalmaznia kell:

- a. egy magyar szöveg-összefoglalót;
- b. egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót (abstract);
- c. kulcsszavakat, valamint
- d. a szerző titulását és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.

5. Szöveg közbeni kiemelésként *dőlt betű* alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.

6. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknévét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).

7. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelöljük (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegyzet alkalmazható, amelyet – ha csak kis

számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

8. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10–15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

A Politikatudományi Szemle 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett DOI megjelölést kap. Kérjük szerzőinket, hogy az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót, így: [https://doi.org/...](https://doi.org/)**

9. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a) könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b) tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében: Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge, Cambridge University Press. 29–79.

c) folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 16, No. 2, April, 203–222. <https://doi.org/10.1177/0951629804041119>

10. A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve, a szövegbe építve kérjük. A fekete-fehér ábrákat Excel formátumban, a közlés előtt kérjük mellékelni. A táblázat formázási szabálya:

1. táblázat. Cím.

elnevezés	adat 1	adat 2
párt 1	33,0	0,33
párt 2	34,0	0,34
párt 3.	33,0	0,33
Összesen	100,0	1,00

* megjegyzés.

Forrás:

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk.

12. Kézirat beérkezési és lehetséges közlési határideje.

beérkezési határidő	a közlés első lehetséges határideje
január 15.	első szám
március 15.	második szám
május 31.	harmadik szám
szeptember 15.	negyedik szám

A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy az egyes cikkek közlési sorrendjét, maga határozza meg.

13. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.